

Nu för årskurs 1-6.

BEDÖMNINGSSTÖD I SVENSKA OCH
SVENSKA SOM ANDRASPRÅK
FÖR GRUNDSKOLANS ÅRSKURS 1-6

Nya Språket lyfter!

Enligt Lgr 11

Skolverket

BEDÖMNINGSSTÖD I SVENSKA OCH
SVENSKA SOM ANDRASPRÅK
FÖR GRUNDSKOLANS ÅRSKURS 1-6

Nya Språket lyfter!

Enligt Lgr 11

Skolverket

Förord

Skolverket erbjuder både nationella prov och övrigt bedömningsstöd som stöd för lärares bedömning av elevens kunskaper. Syftet är att stödja en likvärdig och rättvis bedömning och betygssättning. Bedömningsstöden kan också bidra till att konkretisera kursplaner och ämnesplaner och en ökad måluppfyllelse för eleverna.

Nya Språket lyfter! är ett bedömningsstöd för lärare i ämnena svenska och svenska som andraspråk för årskurs 1–6 i grundskolan och sameskolan samt för årskurs 1–7 i specialskolan och kan användas i samarbetet med modersmållärare. Materialet är ett stöd för bedömningen av elevers språkliga förmågor i enlighet med kursplanerna i de båda svenskämnen.

Nya Språket lyfter! är ett redskap för lärare och elever som tydliggör progressionen i elevernas språkutveckling med särskild tonvikt på läsutveckling. *Nya Språket lyfter!* utgör en länk i kedjan av styrdokument med kursplaner och kommentarmaterial samt prov- och bedömningsmaterial med nationella prov i årskurserna 3, 6 och 9 och bedömningsmaterialet *Språket på väg* för årskurs 7–9, allt med fokus på elevernas språkutveckling.

Nya Språket lyfter! har på uppdrag av Skolverket byggts ut till att omfatta årskurserna 1 till 6 och överensstämmer med den nya läroplanen Lgr 11. Materialet består av ett underlag för observationer med bas i såväl forskning som beprövad erfarenhet. Observationerna är indelade i områdena läsa, skriva samt tala, lyssna och samtala. För området läsa finns sex avstämningar A–F, ej att förväxla med betygsstegen för E, C och A i kunskapskraven för årskurs 6. Avstämning C relaterar till kunskapskraven för årskurs 3 och Avstämning F med kunskapskraven för betygssteget E i årskurs 6. Kvaliteter för betygen C och A finns i förekommande fall angivna.

En studiehandledning till materialet finns på Skolverkets webbplats www.skolverket.se > Prov och bedömning > Övrigt bedömningsstöd. Studiehandledningen kan användas som en ingång till *Nya Språket lyfter!* och för samtal kring elevers språkutveckling.

Materialet har tagits fram av Caroline Liberg, Elisabeth Berg, Barbro Hagberg-Persson, Kerstin Lagrell och Jenny Wiksten Folkeryd, samtliga vid Uppsala universitet. På Skolverket ansvarar Maj Götefelt för materialet.

Det är vår förhoppning att *Nya Språket lyfter!* ska fortsätta vara ett stöd för lärare och elever i att synliggöra och stödja elevers språkutveckling.

Stockholm i juni 2012

Karin Hector-Stahre
Enhetschef

Maj Götefelt
Undervisningsråd

Innehåll

Inledning	6
Språk och språkutveckling i grundskolans årskurs 1–6	6
KAPITEL 1	
Materialets uppläggning och innehåll	7
KAPITEL 2	
Språkutvecklingen – hur får man fatt i den?	10
Läraren – den professionella observatören	10
Elever med flera språk	11
KAPITEL 3	
Vad säger forskningen?	12
Hur elever tillägnar sig språk	12
Forskning om läsande och skrivande	13
Kompletterande forskningsperspektiv	13
Intresse och engagemang som drivkraft	14
Bokstavskunskap och andra språkliga förmågor	14
Samtal	14
Fortsatt läs- och skrivutveckling	14
Elevers bakgrund	15
Elevers språkliga landskap	15
Uttrycksformer i dialogiska och flerstämmiga miljöer	16
Dokumentation, dokumentation, dokumentation...	16
KAPITEL 4	
Talet är grunden!	17
Att tala och samtala	17
Den muntliga dimensionen i lärandet	18
 Förslag till observationer/iakttagelser	19

Vägar till läsning och skrivning 28

A	Att ta de första stegen	28
	Att känna igen sig i text	29
	Att koppla ljud till tecken	29
	Observationspunkter A ● ●	31
	Avstämning A ■	39
B	Att gå vidare när läs- och skrivkoden är knäckt	40
	Att läsa och förstå och att skriva så andra förstår	40
	Att utveckla olika strategier för läsning och skrivning	41
	Observationspunkter B ● ●	42
	Avstämning B ■	50
C	Att läsa och skriva för att uppleva och lära	51
	Observationspunkter C ● ●	52
	Avstämning C ■	59
D	Att ta nya och stora steg i läs- och skrivutvecklingen	60
	Observationspunkter D ● ●	62
	Avstämning D ■	68
E	Att vidareutveckla den språkliga medvetenheten	69
	Observationspunkter E ● ●	70
	Avstämning E ■	76
F	Att distansera sig till egna och andras texter och utveckla en kritisk blick	78
	Observationspunkter F ● ●	79
	Avstämning F ■	85

REFERENSER

Forskning och beprövad erfarenhet – litteratur i urval	87
--	----

FORMULÄR

Översikt observationspunkter, läsa och skriva ● ● ■	89
Observationspunkter, lärarmatris ● ● ■	92
Observationspunkter, klassöversikt ● ● ■	98
Översikt över observationspunkterna samtala, tala och lyssna 🌸	110
Observationspunkter, lärarmatris 🌸	111

Navigeringssida

A:1	A:1	A:2	A:2	A:3	A:3	A:4	A:4	A
B:1	B:1	B:2	B:2	B:3	B:3	B:4	B:4	B
C:1	C:1	C:2	C:2	C:3	C:3		C:4	C
D:1	D:1	D:2	D:2	D:3	D:3			D
E:1	E:1	E:2	E:2	E:3	E:3			E
F:1	F:1	F:2	F:2	F:3	F:3			F

- LÄSA
- SKRIVA
- AVSTÄMNINGSPUNKT

 TILLBAKA TILL INNEHÅLLSSIDAN

 TILLBAKA TILL NAVIGERINGSSIDAN

Inledning

Språk och språkutveckling i grundskolans årskurs 1–6

Undervisningen i ämnena svenska och svenska som andraspråk ska ge eleven möjlighet att utveckla de förmågor som beskrivs i kursplanernas syften. I dessa ingår t.ex. färdigheter som att tala, samtala och lyssna, läsa och skriva. I båda ämnena nämns att eleven ska möta skönlitteratur från olika tider och skilda delar av världen. Språket har en nyckelställning samtidigt som språk, kultur och litteratur anses vara nära förbundna med varandra. Litteraturen är ett medel att förstå omvärlden och sig själv och därmed vidga omvärldskunskaperna. Hur skapas då goda förutsättningar för språkutveckling och hur kan lärare följa den enskilda elevens utveckling?

Detta material ger lärare möjlighet att observera och systematiskt iaktta elevernas förmågor inom olika områden av betydelse för språkutvecklingen. Med hjälp av materialet kan lärarna även få syn på och utveckla den egna undervisningen.

Materialets syfte är att stödja lärarens bedömning av:

- Elevens kunskapsutveckling i förhållande till de båda ämnens syften och kunskapskrav
- Elevens förkunskaper och vad som behöver utvecklas inom det aktuella kunskapsområdet

Materialets syfte är dessutom att utifrån kursplanernas centrala innehåll, lyfta fram undervisningens betydelsefulla roll.

Nya Språket lyfter! är uppbyggt av detaljerade och systematiserade observationspunkter inriktade mot syfte, centralt innehåll och kunskapskraven för årskurs 3 och 6 i ämnena svenska och svenska som andraspråk samt för specialskolans årskurs 4 och 7. I materialet finns tydliga avstämningar som underlättar användningen. Materialet består av tre delar:

- Lärarhandledning med observationspunkter och avstämningar
- Lärarmatriser
- Elevens observationsschema

Det är *läsning och läsförmåga* som står i fokus i bedömningsstödet i enlighet med Skolverkets uppdrag. Tala och skriva behandlas, men inte lika utförligt. Läsförmågan och skrivförmågan stödjer varandra men utvecklas inte alltid parallellt.

Det talade språket och förmågan att lyssna och kommunicera utvecklas i starkt beroende av situation, sammanhang, stämning i gruppen och innehåll. En elevs förmåga kan således växla med dessa förhållanden under skolåren. Utgångspunkten för materialet är alltså att de språkliga förmågorna stöder varandra, utvecklas genom att användas funktionellt och i meningsfulla sammanhang. De språkliga förmågorna har grundläggande betydelse för elevens intellektuella, sociala och känslomässiga växt.

Materialets uppläggning och innehåll

I det här kapitlet, *kapitel 1*, beskrivs kortfattat hur *Nya Språket lyfter!* är upplagt och hur den konkreta användningen är tänkt att fungera.

De bärande tankarna bakom detta bedömningsmaterial formuleras i *kapitel 2* som ställer frågan *Språkutvecklingen – hur får man fatt i den?* Lärarnas profession som bedömare lyfts fram liksom aspekter på språkutvecklingen hos flerspråkiga elever. Men framför allt hänger språkutveckling ihop med språkanvändning i meningsskapande och meningsfulla sammanhang. Därför poängteras också det utrymme undervisningen ger åt varje elevs språkutveckling liksom den pedagogiska miljöns betydelse.

Forskningsbakgrund – att bedöma genom observation

Forskningen om elevers språkutveckling är växande och betydelsefull. Den visar bland annat att det är många olika aspekter som samverkar i hur elever utvecklar sitt språk, att utvecklingen ser olika ut mellan olika individer och att den språkliga miljön i vid bemärkelse har stor betydelse. *Kapitel 3* innehåller därför en forskningsbakgrund som *Nya Språket lyfter!* vilar på. Mot bakgrund av den kunskap aktuell forskning ger om språkinläring och språkutveckling är detta bedömningsmaterial uppbyggt av kontinuerliga observationer och inte av enskilda provuppgifter.

Talet är grunden!

Rubriken till *kapitel 4*, *Talet är grunden!* markerar det talade språkets grundläggande betydelse för varje människas identitet, sociala trygghet och lärande. Det behandlas därför i ett eget kapitel. Observationspunkterna som gäller talat språk ingår i detta kapitel och inte tillsammans med läsning och skrivning.

Vägar till läsning och skrivning

Kapitel 5, *Vägar till läsning och skrivning* som utgör huvuddelen av detta material, handlar om att genom observationer följa elevernas läs- och skrivutveckling. För läraren och för eleverna själva är det nödvändigt att

veta hur långt eleverna kommit i sin förmåga att hantera språket, att se progressionen. Allt går inte linjärt och inte heller som på räls. Läraren måste följa utvecklingen, stödja när så behövs, utmana när det är nödvändigt, så att eleven kommer vidare. Var är de kritiska punkterna, vilka språkliga drag och texter (berättande, beskrivande, förklarande, instruerande och argumenterande) måste uppmärksammas och hur ser språklig progression egentligen ut? Det här materialet avser att besvara sådana frågor och vara ett hjälpmedel för läraren att följa elevernas språkutveckling med utgångspunkt utifrån vad de kan.

Observationspunkter

Observationspunkterna är ordnade i grupper från A till F. En ordningsföljd av något slag krävs i ett material som detta, men det innebär naturligtvis inte att varje elevs utveckling exakt följer observationspunkternas ordning för ”läsa” och ”skriva”.

-
- A:1** Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning
 - A:2** Eleven ”läser” både på och mellan raderna vid lärarens högläsning
 - A:3** Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver
 - A:4** Eleven känner igen flera bokstäver, har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet
-

Exempel på observationspunkter, LÄSA A:1 till A:4

Antalet observationspunkter under varje grupp varierar och är numrerade från A:1 till A:4 respektive B:1 till B:3 osv. De iakttagelser läraren uppmärksammar och noterar beskrivs kortfattat inom respektive observationspunkt. Observationspunkterna tar fasta på både form och funktion i språkanvändningen. Skillnader mellan de två svenskämnenas finns markerade i observationspunkter genom att det inom parentes anges om det gäller för det ena eller andra ämnet. Finns ingen sådan markering gäller således observationspunkten för båda ämnena. Som

exempel och inspiration innehåller också varje punkt idéer kring vad undervisningen kan ge utrymme för samt utrymme för lärarens egna förslag och kommentarer.

Sidorna med observationspunkter inleds i materialet med sammanfattande, informerande text som motiverar valet av observationspunkter. En översikt över alla observationspunkter finns sist i materialet.

Avstämningar

Observationspunkterna är således ganska många och för rutinerade lärare säkert välbekanta. En poäng med detta material är emellertid att varje grupp observationspunkter avslutas med sammanfattande avstämningar A till F. Avstämningarna är sammanfattningar av de föregående observationspunkterna. Avstämningarnas formuleringar fokuserar i första hand elevens läsförmåga, men i den efterföljande analysen lyfts även skrivförmågan upp eftersom läsning och skrivning går hand i hand. Även muntligheten tas upp där.

- A:1** Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning
- A:2** Eleven "läser" både på och mellan raderna vid lärarens högläsning
- A:3** Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver
- A:4** Eleven känner igen flera bokstäver, har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet

AVSTÄMNING A

Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet.

Exempel på observationspunkter LÄSA mot Avstämning A

En sådan avstämning är tänkt att göras minst en gång varje år under varje skolår och kan utgöra ett av underlagen för den skriftliga individuella utvecklingsplanen, IUP. Då kommer det att tydligt framgå hur långt varje elev kommit i sin språkutveckling och förslag ges också till hur läraren/rektorn kan agera för de elever som behöver extra stöd. Särskild vikt bör läggas vid Avstämning C och F i detta material som avspeglar kunskapskraven i årskurs 3 respektive betygsteget för E i årskurs 6. I kursplanerna för de båda ämnena finns syften beskrivna. Dessa avslutas med ett antal ämnesspecifika förmågor som undervisningen ska ge eleverna förutsättning att utveckla. Avstämning C samspelar alltså med kunskapskraven i årskurs 3 och Avstämning F med kunskapskraven för betyg E i årskurs 6. De nationella

proven i årskurs 3 och årskurs 6 är ett ytterligare stöd för lärarens bedömning av elevernas kunskaper.

Två lärarmatriser

En *lärarmatris* som underlättar lärarens markeringar av varje elevs utveckling ingår i bedömningsmaterialet, där alla observationspunkter är formulerade med två meningar till och med Avstämning C. Den ena formuleringen är avsedd för läraren, den andra motsvarar samma innehåll men är formulerad för eleven. Elevformuleringarna återfinns på elevens observationsschema, se nedan. Från och med observationspunkterna under D används samma formulering för eleven och läraren.

Även en *översiktsmatris* över hela gruppens utveckling ingår. Dessa båda matriser finns längst bak i häftet.

Alla matriser finns även digitalt på Skolverkets webbplats www.skolverket.se > Prov och bedömning > Övrigt bedömningsstöd. Läraren kan där föra in markeringar och spara i egna dokument eller föra in i elevens digitala skriftliga individuella utvecklingsplan, IUP.

Elevens namn	
OBSERVATIONSPUNKTER	
LÄSA	
A:1	Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning <i>Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig</i>
A:2	Eleven "läser" både på och mellan raderna vid lärarens högläsning <i>Jag förstår vad texten handlar om när någon läser för mig</i>
A:3	Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver <i>Jag känner igen en del ord när jag läser</i>
A:4	Eleven känner igen flera bokstäver, har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet <i>Jag känner igen flera bokstäver, kan läsa ihop dem till ord och förstår vad jag läser</i>
SKRIVA	
A:1	Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler <i>Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något</i>
A:2	Eleven skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord <i>Jag kan skriva mitt namn och skriva av bokstäver och ord</i>
A:3	Eleven känner igen och skriver flera bokstäver och kopplar dem till bokstavsljuden <i>Jag kan skriva flera bokstäver och vet hur de låter</i>
A:4	Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas <i>Jag prövar att skriva för att berätta eller komma ihåg</i>
AVSTÄMNING A	
Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet <i>Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser</i>	

Exempel på lärarmatris

Elevers observationsschema

Det är naturligtvis eleverna själva som är de verkliga aktörerna, som lär sig läsa och skriva allt bättre och klarar nya språkliga utmaningar. Men de behöver få syn på sin egen utveckling – och därför innehåller *Nya Språket lyfter!* också ett observationsschema för eleven, som där tillsammans med läraren markerar den egna språkutvecklingen.

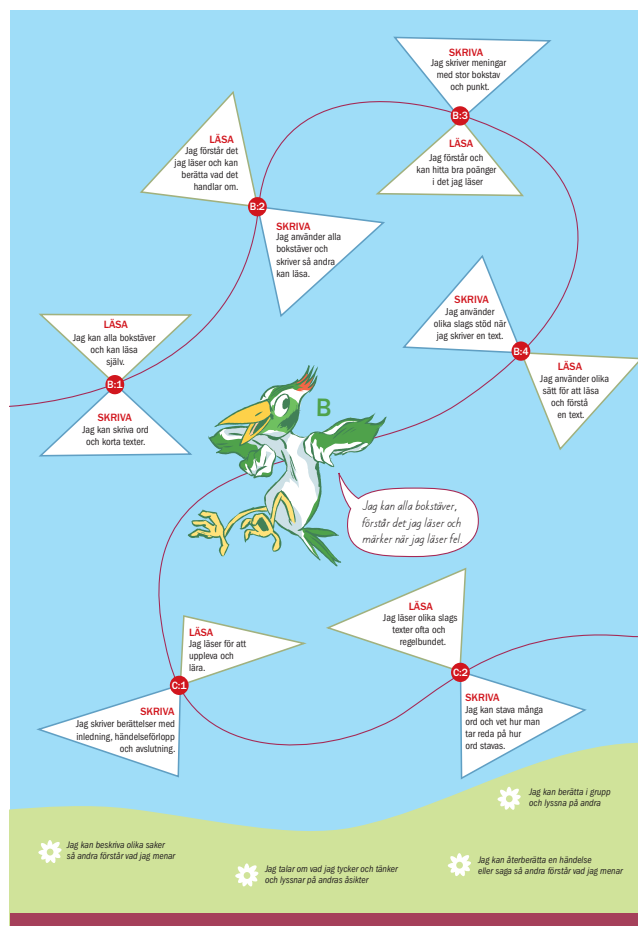
Elevers observationsschema har formen av en drakslinga, där observationspunkterna finns inskrivna i ”rosetter”. På ena sidan av drakslingan löper observationspunkterna för LÄSA, på den andra sidan för SKRIVA. Även om läsa och skriva ibland står skrivna i samma rosett så ska detta inte tolkas som att de alltid är ”två sidor av samma mynt”.

Eftersom utvecklingen av den muntliga förmågan kan sägas vara ännu mindre linjär än läs- och skrivutvecklingen samt ligga till grund för läsning och skrivning, så disponeras observationspunkterna för områdena tala, samtala, lyssna på ett annat sätt. Dessa observationspunkter ligger därför i ”jordmånen” och är inte direkt kopplade till avstämningarna. Även det röda nystanet och tråden som bär observationspunkterna är en del av jordmånen. Här ges exempel på erfarenheter och verksamheter som finns både före, under och efter den tid *Nya Språket lyfter!* behandlar.

Det är av största vikt att läraren, för varje observationspunkt, förklarar för eleven vad den innebär. Observera att förklaring av varje observationspunkt finns under rubriken ”uppmärksamma och notera om eleven”.

Inför arbetet med den skriftliga individuella utvecklingsplanen, IUP, som idag gäller alla elever i grundskolan, och åtgärdsprogram, som gäller elever i behov av särskilt stöd, kan bedömningsstödet *Nya Språket lyfter!* användas som redskap. Det är tillräckligt detaljerat för att ge god information och det tar konsekvent sin utgångspunkt i elevers kunskaper och förmågor. Observationsschemat ger ett bra underlag vid samtal mellan föräldrar, elever och lärare.

Elevers observationsschema finns även digitalt på Skolverkets webbplats www.skolverket.se > Prov och bedömning > Övrigt bedömningsstöd. Läraren och eleven kan där göra in markeringar och spara i egna dokument eller föra in i elevers digitala skriftliga individuella utvecklingsplan, IUP.

Exempel på elevers observationsschema
”Min språkutveckling”

Studiehandledning

Det finns också en studiehandledning till *Nya Språket lyfter!*. I den ges stöd för och exempel på hur man kan arbeta med bedömningsstödet. Studiehandledningen kan användas som en ingång till *Nya Språket lyfter!* och för samtal kring elevers språkutveckling. Studiehandledningen finns på Skolverkets webbplats www.skolverket.se > Prov och bedömning > Övrigt bedömningsstöd.

Språkutvecklingen

– hur får man fatt i den?

Tala, lyssna och samtala, läsa och skriva är centrala förmågor som utvecklas när de används i meningsfulla sammanhang. En av skolans viktigaste uppgifter är just att stimulera språkanvändningen och följa elevernas språkutveckling. Språket utvecklas när det används – men inte bara inom ämnena svenska och svenska som andraspråk utan i alla ämnen och situationer både i och utanför skolan.

Språkutveckling kan beskrivas som en process där förmågan att tala, lyssna, samtala, läsa och skriva utvecklas successivt och i olika avseenden blir alltmer kvalificerad. Elevers kunskaper ökar både kvalitativt och kvantitativt under skolåren och ökande och varierande krav ställs på vad en elev behöver kunna för att klara skolarbetet. Från årskurs 3 kommer eleven t.ex. att möta betydligt mera text att läsa än tidigare både vad gäller berättande (skönlitterära) texter och sakprosa (beskrivande, förklarande, instruerande eller argumenterande texter). Eleven behöver alltså ha en allmänt god läsförmåga, men inte bara det. Eleven ska kunna läsa olika texter för barn och ungdomar och kunna använda lämpliga lässtrategier på ett i huvudsak fungerande sätt. Detta kan innebära att kunna läsa av korrekt, läsa på olika sätt, kunna tolka och förstå textens innehåll, kunna orientera sig i texter, kunna se sammanhang, skaffa sig en överblick, sortera bort ovidkommande information osv., för att eleven ska kunna använda sig av innehållet både muntligt och skriftligt. Den sortens språkliga förmågor är avgörande för hur väl eleven ska utvecklas mot de förmågor som anges i kursplanen.

I studiehandledningen till *Nya Språket lyfter!* finns en bilaga med alla observationspunkter grupperade inom olika centrala utvecklingsområden. I den uppställningen kan man således se den tänkta progressionen för de här respektive områdena. Många gånger kan en elev ha kommit längre inom några av de här områdena än inom andra. Genom att exempelvis vara mer intresserad av läsning än skrivning, kan eleven ha nått längre inom det förra än det senare.

Läraren – den professionella observatören

Iakttagelser av hur det går för eleverna väcker naturligtvis frågor. I vilken utsträckning skapar arbetet i klassen möjligheter för eleven att utveckla sin läsning? Är klimatet i klassrummet sådant att samtal kan föras? Finns det spännande och intressant läsning för varje elev? I underlagen för lärarens iakttagelser har vi valt att föra in punkter både om hur eleverna agerar, hur de språkliga kunskaperna utvecklas och vad klassrumsmiljön betyder, just därför att läraren behöver ta hänsyn till så många aspekter för att ge alla elever bästa möjliga stöd.

De flesta elever är nyfikna och vill lära sig mycket. Inläringen går ibland fortare, ibland långsammare beroende på vem man är och i vilken situation man befinner sig. Vi vet att de flesta ser fram mot att kunna läsa och skriva, men att nå dit är inte en lätt väg för alla. Poängen med att använda ett bedömningsstöd som *Nya Språket lyfter!* är att alla elevers framsteg syns och att läraren ser hur undervisningen ytterligare kan anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. I årskurs 3 förväntas alla elever ha nått fram till Avstämning C, i enlighet med kunskapskraven för årskurs 3. Avstämning C motsvarar på så sätt den lägsta godtagbara kunskapsnivån för läsning som alla elever ska ha nått i årskurs 3. Med stor sannolikhet har många nått längre och en del nått mycket längre. Vägen fram till Avstämning C ser också olika ut för olika elever. En del kan således ha nått den punkten betydligt tidigare och andra har inte nått dit förrän i årskurs 3. Motsvarande gäller för Avstämning F som i sin tur är den avstämning som motsvarar kunskapskraven för läsning och betygssteget E i årskurs 6.

Kloka kolleger är en god hjälp när läraren känner sig osäker inför en elevs utveckling. Specialpedagog och speciallärare, talpedagog och psykolog kan utifrån sitt kompetensområde bidra till en vidare syn på eleven. Om en elev har svårigheter och behöver mer hjälp än andra måste skolan uppmärksamma det så tidigt som

möjligt. Att vänta och se är inte att rekommendera. Av den anledningen är det viktigt att mer noggrant följa upp de elever som inte når de förmågor som avstämningarna anger. Den elev som märker att hon inte lär sig läsa som kamraterna utvecklar ofta snabbt effektiva strategier för att dölja detta.

Det är skolans ansvar att undanröja grunden för känslan av att alla kan utom jag.

Lika viktigt som att uppmärksamma den enskilda elevens utveckling är att läraren analyserar sin undervisning och ställer sig frågor som: Vad ur det centrala innehållet är viktigast att fokusera just nu och hur gör vi det på bästa sätt? Ligger undervisningen på rätt nivå? Anknyter innehållet till elevens intressen och förkunskaper?

Elever med flera språk

Att ha tillgång till flera språk är en rikedom både för den enskilde individen och för det samhälle hon lever i. Det är lika betydelsefullt att följa utvecklingen av elevens modersmål, när detta är ett annat språk än svenska, som att följa den ökande språkliga förmågan i svenska (se vidare kapitel 3).

I skolan får elever med annat modersmål än svenska, sannolikt undervisning i svenska som andraspråk och det idealiska är att de parallellt också deltar i modersmålsundervisning. Modersmål är ett ämne med egen kursplan och egna kunskapskrav. Undervisning i och ibland även på modersmålet ger eleven maximala möjligheter att utveckla sitt språk och verklig tvåspråkighet blir resultatet. Periodvis kan utvecklingen tyckas gå långsammare för elever som arbetar med två eller flera språk än för enspråkiga elever. Exempelvis kan kopplingen ljud-tecken ta längre tid att klara av när två språk, kanske med olika skriftsystem, ska hanteras.

Att följa en flerspråkig elevs språkutveckling med fokus endast på det ena språket ger en alltför snäv uppfattning av elevens språkliga progression. En bedömning bör i stället bygga på kvalificerad helhetssyn där hänsyn tas till följande aspekter:

- Den tidiga språkutvecklingen
- Elevens kommunikativa förmåga på respektive språk
- Tillgången till stimulans på de olika språken i elevens miljö
- Språkens strukturella skillnader/likheter (ex. olika/liknande alfabet)

Det är en vinst att samma bedömningsmaterial används för alla elever, oavsett vilket deras modersmål är. Dessutom underlättas då det nödvändiga samarbetet mellan lärarna i modersmål respektive svenska och svenska som andraspråk.

Vad säger forskningen?

Hur elever tillägnar sig språk¹

Språkutveckling hos barn följer ungefär samma förlopp oavsett vilket språk det gäller. Även om variationen kan vara stor i hur snabbt enskilda barn utvecklas språkligt, kan man vid inläring av ett majoritetsspråk² ange vissa åldrar i språkutvecklingen. Huvuddelen av språket lärs in under de första levnadsåren: modersmålets uttal är i princip inlärt vid 3–4-årsåldern, merparten av språkets grammatiska strukturer har utvecklats redan i 4–5-årsåldern tillsammans med en stor del av det centrala förrådet av basord. Vid skolstarten behärskar barnet ungefär 8 000–10 000 ord. Här ingår viktiga delar av det centrala ordförrådet och det ordförråd som används i hemmet och i elevers liv i övrigt. Även de grundläggande reglerna för samtalsstruktur (hur samtal går till) och textstruktur (hur man uttrycker den information man vill förmedla) har barn i allmänhet tillägnat sig före 7-årsåldern. Den del av språket som på detta sätt i en majoritetssituation lärs in före skolåldern behärskas på likartat sätt av alla användare av språket. Man kan tala om att barn i denna ålder behärskar språkets bas.

Naturligtvis fortsätter modersmålet att utvecklas även senare, nämligen i den del av språket som kan kallas språkets utbyggnad. En stor del av denna senare utveckling sker inom skolans ram, både i svenska och i modersmålsundervisningen och i annan ämnesundervisning. I svensk- och modersmålsundervisningen tillägnar sig eleverna skriftspråkets och det formella talade språkets principer. I ämnesundervisningen lär sig elever bl.a. ett mycket stort nytt ordförråd när de skaffar sig kunskaper på det ena området efter det andra. Undersökningar tyder på att det kan röra sig om så mycket som ett par, tre tusen nya ord per år som

elever lär sig i sitt modersmål i vanliga majoritetssammanhang, men variationen är stor mellan olika elever. Utöver det ordförråd som är kopplat till skolans ämnen spelar elevernas olika intressen en mycket stor roll för vilka specialordförråd de kommer att utveckla. Efter skoltiden utvecklas språkets utbyggnad också i alla andra livssituationer som individen befinner sig i, t.ex. i yrkeslivet, vid fritidsaktiviteter, i skönlitteraturens och massmediernas värld osv.

Vid inläring av ett minoritetsspråk³ är situationen däremot i de flesta fall mindre gynnsam. Detta kan leda till att barnet i förhållande till sin ålder har luckor redan i språkets bas och så småningom i ännu högre grad i dess utbyggnad. Om det endast är föräldrarna, eller i vissa fall, endast en förälder, som använder språket med barnet blir språkstimulansen alltför begränsad. Särskilt kan frånvaron av syskon eller jämnåriga kamrater som använder språket innebära att ett barn inte kommer att tillägna sig alla aspekter av uttalet eller det talade språkets grammatik före skolåldern. Jämnåriga är viktiga för att barn ska motiveras av ”grupptricket” att lära sig ett idiomatiskt språk, dvs. ett språk som uppfattas som infött. Barn strävar efter att vara exakt som andra barn i många avseenden, särskilt språkligt. Språkets basdel kan dock utvecklas normalt och positivt som i ett majoritetsspråk, om barnet får en tillräckligt intensiv och nyanserad stimulans i minoritetsspråket-modersmålet. Så kan det bli när hela familjen talar språket i fråga och barnet också har kamrater och vuxna utanför familjen med vilka det kan använda detta språk.

Att språkets utbyggnadsdel inte utvecklas alls eller bara i liten grad är en typisk följd av att ett barn med minoritetsspråk varken får undervisning i eller på sitt modersmål. Som elev har hon då inte möjlighet att tillägna sig de aspekter av språket som hör till detta språks användning i skrift och går också miste om stora delar av det ordförråd som används för att beskriva och

¹ Det här inledande avsnittet bygger på Kenneth Hyltenstams kapitel i Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet, Myndigheten för skolutveckling, 2007.

² Majoritetsspråk: Det språk som i ett flerspråkigt samhälle används av den dominerande befolkningsgruppen.

³ Minoritetsspråk: Språk som i ett flerspråkigt samhälle används av en språklig minoritet.

tala om olika ämnen. Den som inte har talat om det innehåll som hör till skolans olika undervisningsämnen på sitt förstaspråk kommer inte att ha något ordförråd för detta på det språket.

På grund av olikheter i familjesituation och intensiteten i kontakten med modersmålet uppvisar elever som kommer till skolans modersmålsundervisning starkt varierande behärskning av sitt förstaspråk. Denna variation är betydligt större än bland svenska elever i deras modersmål. Undervisningen i modersmål måste därför kompensera för de aspekter på språkanvändning som eleven saknar i sin livssituation. Vissa elever behöver stöd både för att bygga ut språkets bas, så att den utvecklas till normal åldersnivå, och för att utveckla språkets utbyggnad. För andra gäller det huvudsakligen att arbeta med språkets utbyggnad på samma sätt som för majoritetseleverna i deras modersmål, svenska. Man kan i detta sammanhang tänka på att det för elever med svenska som modersmål finns få mål som skolan ägnar så mycket tid och stöd åt som utvecklingen av utbyggnaden i modersmålet – flera timmars undervisning i veckan genom hela skoltiden!

En annan viktig orsak till att minoritetslevers inläring av förstaspråket kan hämmas är omgivningens attityder till språket i fråga. Inom ett givet samhälle värderas majoritetsspråket högt och minoritetsspråken lägre – detta gäller alltid om man med termen minoritet avser en dominerad grupp. Det gör att elever, som i vissa åldrar är mycket känsliga för social status, har låg motivation att använda och lära in minoritetsspråket, medan de gärna anpassar sig till de svenska kamraterna i språkligt hänseende och av det skälet är mer motiverade att lära sig majoritetsspråket. Om skolan däremot ger undervisning både i och på minoritetsspråket, bidrar detta till språkets ökade status och därigenom också till elevernas ökade motivation att utveckla sitt språk.

Forskning om läsande och skrivande

Synen på vad läs- och skrivförmåga är för något har förändrats mycket med tiden. Våra samhällen i dag ställer helt andra krav på den förmågan än för bara femtio år sedan. I såväl forskning som pedagogisk praktik och genom utvärderingar och mätningar av en individs läs- och skrivförmåga framträder ett skifte i synen på läsning och skrivande. Från att ha sett språkliga förmågor som ett antal mer eller mindre universella kognitiva färdigheter som kan mätas på ett relativt enkelt sätt och med i stort sett samma instrument världen över, dominerar i dag insikten om hur komplex språkförmågan är. OECD:s definition av läs- och skrivförmåga från 1995 kan ses som ett exempel på vad den innebär:

Förmågan att använda tryckt eller handskriven text för att

- fungera i samhället och fylla kraven i olika vardags-situationer
- kunna tillgodose sina behov och personliga mål
- förkovra sig och utvecklas i enlighet med sina personliga förutsättningar.

Den läs- och skrivförmåga som anses utgöra en del av våra mänskliga rättigheter är inte en gång för alla given. Historien hjälper oss att se att det är förhandlingsbart och förändringsbart. Av den anledningen kan vi förutse att förhandlingar om innehållet i de mänskliga rättigheterna med avseende på aspekter som rör läs- och skrivförmågan alltid kommer att pågå.

Kompletterande forskningsperspektiv

Den kunskap som forskningen till dags dato bidragit med vilar på flera olika perspektiv. På ett övergripande plan kan de här perspektiven grupperas i två huvudtyper. Den första huvudtypen har individen i fokus, så kallade intra-individuella perspektiv. Dessa har med tiden vuxit sig starka inom forskning om läs- och skrivsvårigheter. Under de senaste trettio åren har forskningsarbetet till mycket stora delar inriktats mot studiet av fonologiska aspekter som fonologisk medvetenhet och studiet av biologiska och neurologiska orsaker till uppkomsten av svårigheterna. Den andra huvudtypen av perspektiv, så kallade inter-individuella perspektiv, har å andra sidan fokuserat på läsandet och skrivandet som det pågår i samhället. Framträdande frågeställningar inom detta perspektiv rör hur läsande och skrivande lärs in och utvecklas i den kultur och det samhälle man lever i, hur det används i olika situationer, vilka funktioner det fyller i en människas liv. Huvudfokus har inom dessa inter-individuella perspektiv legat på studiet av det som brukar kallas för normal läs- och skrivutveckling.

De här huvudtyperna av perspektiv har båda bidragit med betydelsefull kunskap om en individs utveckling av sin läs- och skrivförmåga. Men de gör det således utifrån olika utgångspunkter. För att förstå en individs utveckling behöver vi båda dessa huvudtyper av perspektiv. De utgör med andra ord viktiga komplement till varandra. Med hjälp av dem uppnås både bredd och djup i vår kunskap. I framtiden är det möjligt att det finns behov av ytterligare andra typer av perspektiv som vi i dag inte kan skönja.

Intresse och engagemang som drivkraft

Forskning om tidig läs- och skrivinlärning visar på att barn i mycket låg ålder kan utveckla ett stort intresse och engagemang för läsande och skrivande. I möten med skriftspråket, i högläsningstunder och gemensamt skrivande, ges de en begynnande förståelse för varför man läser och skriver, och kan se glädjen i att läsa och skriva.

I de här sammanhangen får de naturligtvis också förebilder och modeller för hur man gör när man läser och skriver. Många barn försöker därför pröva på att läsa och skriva på egen hand. Mycket vanligt är att de börjar med att skriva. De blandar då ofta egenhändigt komponerade krumelurer med bokstäver och andra skrivna tecken och symboler. Sitt eget och andras namn är många gånger ord de snabbt lär sig att känna igen som en helhet. Allt detta leder för en hel del elever till att de börjar fundera över och ställa frågor om bokstäverna.

I undersökningar av såväl yngre som äldre elevers läsförmåga finner man ett tydligt samband mellan deras intresse och engagemang för läsning och den faktiska läsförmågan. Ju mer de läser på fritiden och med engagemang, desto bättre lyckas de i sin läsning.

Bokstavskunskap och andra språkliga förmågor

Sedan länge har forskningen visat att elever som klarar den allra första läs- och skrivinlärningen mycket bra är fonologiskt medvetna och har god kunskap om bokstäverna och språkljuden. Bokstavskunskapen är alltså central i arbetet med att lära sig att knäcka skriftkoden och att lära sig ljudningsstrategin. Den strategin ligger vidare till grund för att automatisera avkodningen och utveckla den ortografiska avkodningsstrategin. Men under de senare åren har man också visat att elevers mer generella språkliga förmågor samverkar tydligt med både den tidiga och den fortsatta läs- och skrivutvecklingen. Exempel på sådana språkliga förmågor är att ha ett stort ordförråd, kunna återge satser och berättelser samt kunna ta en aktiv del i samtal.

Samtal

Att samtala och att kunna vara en aktiv samtalsdeltagare har stor betydelse för utveckling av förmågan att läsa och skriva. Men även det motsatta gäller. Genom att läsa och skriva utvecklar eleverna exempelvis sitt ordförråd. I läsandet och skrivandet får de möta berättelser, beskrivningar, förklaringar, instruktioner och argu-

mentationer som ligger mer eller mindre nära den egna vardagen. På så sätt ges de möjlighet att utveckla sin förmåga att exempelvis röra sig inom olika ämnesområden. Samtal som omger läsandet och skrivandet ger eleverna tillfällen att återberätta och beskriva, tolka och förklara, värdera och argumentera samt göra kopplingar till egna erfarenheter och förutsäga vad som kan komma att hända. Den här formen av samtal stödjer utvecklingen av ordförrådet och så kallat situationsberoende språk. Forskningen visar att elever som deltar aktivt i samtal som innebär att man använder mer situationsberoende språk har en god prognos i läs- och skrivutvecklingen. De här samtalen leder också till att eleverna ges möjlighet att utveckla olika typer av förståelsestrategier i sitt läsande och skrivande. Det rör allt från enkla strategier av att kunna återge fakta och detaljer till att tolka innehåll och undersöka texters form och funktion.

Fortsatt läs- och skrivutveckling

Behovet av alla de här kunskaperna, förmågorna och strategierna blir särskilt tydliga när eleverna ska läsa och skriva längre texter och texter av olika slag inom olika ämnen. Om inte förr, så möter de sådana texter i årskurs 3 och 4. De här texterna ställer nu stora krav på avkodningsförmågan, den allmänna språkliga förmågan och förmågan att röra sig i olika slags texter. Det är alltså väsentligt att eleverna i god tid före mötet med sådana längre texter automatiserat sin förmåga att hantera skriftkoden – avkoda i läsning och inkoda i skrivandet. Det innebär att de utvecklat sitt ortografiska helordsläsande och -skrivande med hjälp av ljudningstekniken. Båda dessa avkodningsstrategier för att läsa av och stava är grundläggande. Till en början klarar eleverna en mer enkel ljudning. Den innebär att man ljudar de enskilda ljuden och sedan för ihop det till en helhet. Det fungerar när orden inte är så långa. Men så fort orden börjar bestå av sju, åtta och fler bokstäver blir påfrestningen mycket stor för arbetsminnet. Det är svårt att hålla alla dessa ljud i minnet samtidigt för att sedan föra samman dem till en helhet. I de här fallen behövs en mer avancerad ljudningsteknik. Den kan bestå av att man ljudar stavelse för stavelse och sedan för samman dessa stavelser till en helhet. En annan väg att gå är ljuda samman bokstav för bokstav till dess man finner betydelsebärande enheter, så kallade morfem, och sedan för samman dem till en helhet. Elever som är morfologiskt medvetna har naturligtvis stor hjälp av den kompetensen i den här avancerade ljudningen. Den avancerade ljudningstekniken behöver eleven få möta så tidigt som möjligt i sin utveckling, eftersom det inte går att helt och hållet kontrollera för längden på orden de möter.

Det är också betydelsefullt att eleverna får stöd genom samtal om texternas innehåll för att kunna utveckla läs- och skrivstrategier som rör förmågan att såväl bygga som använda ordförrådet samt olika förståelsestrategier. Några framträdande strategier för att underlätta förståelsearbetet är att kunna knyta an till egna erfarenheter, identifiera huvudbudskapet, sammanfatta innehållet, se orsakssamband, göra förutsägelser om vad som ska komma härnäst, dra slutsatser och generalisera, associera till andra texter de läst eller skrivit samt kritiskt granska texters form och innehåll. Ett rikt ordförråd och sådana här förståelsestrategier hjälper eleverna att förstå och tala om de ämnen som texterna handlar om. Det bidrar till att de kan röra sig både på och mellan raderna i texterna.

Det gäller nu helt enkelt för eleverna att utveckla sina läs- och skrivstrategier som rör avkodning, ordförråd, förståelsearbetet och den mer allmänna språkförståelsen, så att de enkelt och smidigt kan röra sig i olika slags texter, såväl skönlitterära texter som faktatexter. Förmågorna att ha automatiserat användningen av skriftkoden samt att kunna röra sig i ett situationsberoende språk och i olika slags texter bidrar alla till att få flyt i läsandet, både högläsandet och det tysta läsandet, och i skrivandet. Det bidrar också till att kunna anpassa sitt läsande och skrivande till syftet med aktiviteten. De här aspekterna utgör grunden för att eleverna ska bli rörliga i sitt läsande och skrivande och därmed bli aktiva, intresserade och engagerade meningsskapare i skriftspråket.

Elevers bakgrund

Bygget av de här förmågorna påbörjas i större eller mindre utsträckning redan i förskoleåldern. Det sker i familjen, och för många elever förstärks det i förskolan och förskoleklassen. Elever kommer från olika uppväxtförhållanden och ges olika möjligheter till att bygga de här förmågorna. Det gäller såväl elever med svenska som förstaspråk som elever med svenska som andraspråk. Sociokulturell bakgrund visar sig vara några av de mest framträdande aspekterna, vilket framgår av de internationella undersökningarna PIRLS och PISA som Sverige deltar i. Elever som kommer från hem där man läser och skriver samt samtalar om detta når högre resultat än elever som inte alls eller i liten utsträckning möter sådana verksamheter i hemmen. Kön är en annan aspekt av betydelse. I ett internationellt perspektiv tillhör Sverige de länder där könsskillnaden är som störst. Flickor uppvisar en betydligt mer positiv attityd till läsning än pojkar. Elever har således olika vanor av att delta i de språkliga verksamheter som de möter i skolan. Det kan beskrivas som att de har lärt sig att vara i och röra sig inom olika språkliga landskap.

Elevers språkliga landskap

På ett mer allmänt plan är de språkliga landskap som vi lever i idag annorlunda än för bara tio år sedan. Det vardagliga samtalet har fått konkurrens av nätbaserade kommunikationsformer. Redan små barn tillbringar en stor del av sin tid med exempelvis olika digitala spel. Medierna och populärkulturen har blivit allt viktigare. Det skrivna ordet tillsammans med en mängd andra typer av visuella symboler attraherar och engagerar barn och unga på ett sätt vi tidigare inte sett exempel på. Illustrationer och bilder av olika slag har fått en ännu mer framträdande plats i samverkan med den skrivna texten. Vi lever således i en ny medieålder med bland andra sätt att läsa och skriva i tillägg till tidigare. Undersökningar visar emellertid att det är stor överensstämmelse mellan läsförmågan på papper och på nätet, även om många når något bättre resultat när de läser på nätet. Det är inte heller de mest flitiga datoranvändarna som lyckas bäst utan de som tillbringar lagom mycket tid framför datorn.

De allra flesta barn har således redan innan de börjar skolan mött skriftspråket och andra visuella symboler såväl i pappersmediet som på nätet. Exempel på texter och visuella symboler av olika slag kan vara sagor, faktatexter, tecknade serier, sångtexter, sporttabeller, beskrivning och benämning av leksaker, menyer i datorspel, varumärken, loggor och skyltar. De senaste årens forskning visar på att redan små barn gör sina val utifrån vad som är häftigt, spännande och vad som inte är det. Yngre såväl som äldre elever gör således sina val av vilka verksamheter de vill delta i och vara meningsskapare av, exempelvis vilka texter de vill vara med och läsa och skriva. De är på så sätt både deltagare och medskapare av den kultur de lever i. Forskningen pekar också på betydelsen av att i skolarbetet ta vara på de läs- och skrivintressen eleverna redan har och de vanor de har utvecklat inom andra verksamheter, för att vidareutveckla det till ytterligare andra sätt att läsa och skriva. Skolan kan därmed för många elever stå för det främmande och nya som de inte mött tidigare. Det är en spännande uppgift och utmaning att göra de här mötena övervinnliga och meningsfulla för eleverna.

Uttrycksformer i dialogiska och flerstämmiga miljöer

Läsandet och skrivandet av svåra texter kan underlättas av goda stödstrukturer som ett rikt förarbete och efterarbete. I en sådan omgivning kan man använda en mängd aktiviteter och andra uttrycksformer för att förbereda sig inför läsandet eller skrivandet av en text och för att följa upp det. Samtal, bildskapande, informellt kortskrivande och dramatiserande är några sådana aktiviteter. Goda illustrationer till texter är ett sätt att levandegöra dem. Texten har ett innehåll, en form och en melodi som på samma sätt som klara och inbjudande bilder är ämnade att fångsla sin läsare. Texten är lätt att komma ihåg vid åsynen av bilderna. Man kan med andra ord finna stöd i både text och bild för att kunna fördjupa sig i ämnet för texten. Arbete med de här olika uttrycksformerna måste också samverka och bygga på varandra. I annat fall är det risk för att resultatet blir en glad göra-miljö utan mål och mening. Eleverna måste ges möjlighet att exempelvis få uppleva att det de ritat, kan de skriva om; det de skrivit, kan de läsa och samtala om; det de ritat, skrivit, läst och samtalat om, kan de dramatisera osv. Varje gestaltning bygger på och stödjer på så sätt en annan gestaltning. De olika uttrycken, stämmorna, står i dialog med varandra och går hand i hand i en flerstämmig miljö. Olika gestaltningar, olika yttranden, olika röster ger energi för lärande i en rik dialogisk läromiljö.

Dokumentation, dokumentation, dokumentation...

I skolarbetet är det vidare väsentligt att följa elevernas utveckling fortlöpande och dokumentera deras framsteg. Dokumentationen kan ta sig olika uttryck. Det kan bestå av foton av arbetet, elevernas egna produkter och inläsningar på band samt översikter av det slag som det här materialet utgör. Den här dokumentationen ger också en god grund att stå på när någon elev av någon anledning stannar upp i sin utveckling. Då kan det bli nödvändigt att gå vidare och närstudera elevens förmågor genom exempelvis olika former av bedömningar. Alla dessa former av dokumentation ger läraren möjlighet att se eleven i ett större sammanhang och samtidigt på ett mer ingående sätt. Det hjälper till att visa vilka kunskaper, förmågor och strategier eleverna redan erövat som man i ett pedagogiskt sammanhang kan bygga vidare på.

I den här forskningsbakgrunden har vi lyft fram aspekter av elevens läs- och skrivutveckling som är viktiga att uppmärksamma och dokumentera. De rör elevens läsning och skrivande i mötet med olika texter och textuppgifter samt i vilka situationer det sker. Av elevens

läs- och skrivefärdighet har vi särskilt poängterat olika avkodningsstrategier och förmågan att automatisera avkodningen, strategier för att fördjupa förståelsen samt motivation och intresse för läsande och skrivande.

Hur eleven utvecklar de här färdigheterna hänger bland annat samman med vilka texter och textuppgifter hon/han möter. Här har vi pekat på aspekter som mötet med olika slags texter, texternas innehåll och ordrikedom samt textlängd. Centrala aspekter av situationen är slutligen om eleven läser och skriver tillsammans med andra eller på egen hand, om läsandet och skrivandet ingår i ett mer omfattande sammanhang och om man följer upp det lästa eller skrivna med samtal eller med andra uttrycksformer. De här olika aspekterna utgör basen för observationspunkterna i det här bedömningsmaterialet.

Talet är grunden!

I skolans värld förutsätter det tidiga lärandet att talat språk används i många olika situationer i liten eller större grupp. Samtalen kring upplevelser i vardagen eller kring det elever läst eller sett, där läraren ställer öppna frågor och inspirerar eleverna att anknyta till sina egna erfarenheter, utvecklar och utmanar språkförmågan. Samtidigt tar erövrandet av nya språkliga förmågor, läsning och skrivning, stor plats och kräver koncentration. Men likaväl som att läsundervisning måste fortsätta även när eleverna knäckt koden måste uppmärksamheten på elevernas kommunikativa, muntliga förmåga vara fortsatt stor. Det är engagemanget att delta i samtal, drivkraften att kunna uttrycka sin mening, glädjen att berätta, att leka med språket, att försöka förklara och själv förstå mer och mer som driver på utvecklingen.

Talet och samtalet är för oss alla till stor del vårt ansikte utåt. Att samtala och tala är led i socialisationsprocessen – att lite i sänder träda ut i en alltmer offentlig sfär och klara sig i allt fler sammanhang. Det är mycket som kan hända i möten med kamrater och nya situationer som kan komplicera den processen. Därför är det betydelsefullt att skolans lärare är observanta på elevernas muntliga utveckling: på elever som kanske tystnar, på elever som använder språket som maktmedel, på elever som stannar av i den kommunikativa utvecklingen eller på annat sätt hämmas i sin språkutveckling. Här måste också framhållas att elevers muntliga förmåga kan te sig helt olika i olika situationer, vilket betyder att de vuxna behöver skaffa sig en allsidig bild av hur eleverna förmår uttrycka sig i olika situationer i och utanför klassrummet.

I kursplanen för svenska som andraspråk finns i syftesbeskrivningen en formulering om att undervisningen ska ge eleverna ”rika möjligheter att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå utan att ställa för tidiga krav på språklig korrekthet”. På så sätt vill kursplanen belysa vikten av att eleverna i undervisningen utmanas att våga pröva sätt att uttrycka sig som de ännu inte riktigt behärskar, att de vågar ta risker, eftersom detta är centralt i utvecklingen av språket. Den som har ett annat modersmål ska inte hämmas i samtalet av

sin formuleringsförmåga på svenska – språk är till för kommunikation.

Att tala och samtala

När det gäller att samtala ska eleven kunna framföra egna åsikter, ställa frågor och ge kommentarer till det andra säger. Det vill säga eleven ska vara en aktiv språkanvändare. Att kunna ställa adekvata frågor samt komma med relevanta åsikter och kommentarer till det någon talar om är ofta ett tecken på att eleven kan lyssna. Samtala innebär således att eleven ska kunna vara både en lyssnare och en aktiv språkanvändare.

Det eleven ska kunna samtala om i de tidiga skolåren är ämnen hämtade från egna och andras erfarenheter, egna och andras texter och bilder. Samtal kan också beröra frågor om struktur och språk i egna och andras texter och bilder.

Samtal elever deltar i går ofta ut på att försöka få någon att förstå hur saker och ting hänger samman och är beskaffade och kanske också argumentera för sin sak. Hur väl verkar exempelvis eleverna förstå varandra när de resonerar om en klurig uppgift? Hur agerar de när de inte riktigt förstår? Kan den som plötsligt kommer på en lösning förklara den så de andra begriper? Kan eleven argumentera så väl att de andra blir övertygade om lösningen? De här typerna av situationer ger många tillfällen både till spontana och strukturerade samtal.

En annan sida av tal och samtal är det samarbete som pågår i lek eller vid gemensamma arbetsuppgifter. Samtal mellan elever förs på annat sätt än mellan vuxna, och det liknar inte heller alltid samtalet mellan elever och en vuxen. Läraren behöver vara uppmärksam på för det första om eleven deltar i ett samtal i ordets rätta bemärkelse och för det andra om eleverna kan hålla ett samtal i gång, växla talturer och förstå varandra. För att bilda sig en uppfattning om elevers samtal med varandra måste läraren naturligtvis diskret lyssna många gånger. Läs- och berättarupplevelser liksom uppgifter som går

ut på att lösa problem tillsammans ger många tillfällen både till spontana och strukturerade samtal.

När eleven ska framföra något muntligt är kronologin ledstängen i berättandet. Det gäller såväl när eleven återger ett händelseförlopp som när hon återger en berättelse eller berättar helt fritt. Beroende på syfte och funktion med det eleven muntligt framför är det olika strukturer som utgör "ledstänger". Det förekommer ganska ofta att elever aldrig kommer fram till vad berättelsen egentligen går ut på, och så kan det i och för sig förhålla sig långt efter de första skolåren. Läraren bör dock försöka lägga märke till hur mycket hjälp eleven behöver för att "få ihop" sin berättelse. Det är annars lätt att i efterhand minnas att eleven berättat men inte hur det fungerat och hur eleven lyckats skapa ett sammanhang i berättelsen. Att kunna berätta fritt och sammanhängande hänger ihop med kunskap om hur man gör när man berättar och också med förmågan att minnas. Ett stöd för minnet i berättandet kan i hög grad vara visuellt: bilder, illustrationer i sagoböcker och egna teckningar.

Att avgöra om uttrycksförmågan är rimligt god är naturligtvis svårt, men det gäller att iakttä och lyssna till hur samtalet fungerar. Verkar det som om eleven kan uttrycka det hon faktiskt vill uttrycka i de olika talsituationer en skoldag erbjuder? Eller, är det så att hon får nöja sig med att uttrycka det hon kan? Att bli van vid att arbeta muntligt med varierande uppgifter leder för det mesta till att man känner sig trygg, en viktig förutsättning för att våga uttrycka det man verkligen vill ha sagt.

Elever blir ofta ivriga när de samtalar. Liksom vi vuxna kan de då snubbla på orden, ta om, börja på nytt mitt i en mening, upprepa sig osv. Sådant tillhör talspråkets egenheter. Men om meningarna oftast blir obegripliga på grund av sin konstruktion eller om användning och böjning även av ganska vanliga ord är osäker måste detta uppmärksammas och eleven få extra stöd i språk-användningen. Svårigheter i att lära sig skriva bottnar hos många elever just i ett osäkert eller outvecklat tal.

Talets och samtalets plats i elevens utveckling och lärande är central. Utvecklingen av den muntliga förmågan låter sig dock inte fångas på riktigt samma sätt som utvecklingen av förmågorna att läsa och skriva. Tal och samtal är liksom läsning och skrivning beroende av situation, mottagande, personlig trygghet och grupptillhörighet. En elev som tystnar, eller vars tal inte utvecklas mot ökad komplexitet, signalerar svårigheter och här är skolan ansvarig för att få till stånd specialhjälp. Tysta elever gör ju per definition inte väsen av sig och kan lätt bli "osynliga". Å andra sidan kan vissa elever tidigt vara muntligt avancerade inom något område men inte på ett annat eller utvecklas snabbt efter att ha haft en tillbakadragen period.

Utvecklingen av den muntliga förmågan kan sägas vara ännu mindre linjär än t.ex. läs- och skrivutvecklingen.

Visst märker man snabbt skillnaden mellan en sjuåring och en trettonåringssätt att berätta, beskriva eller förklara. Den äldre eleven kan oftare skapa sammanhang i samtal och berättande, bygga vidare på andras repliker, formulera om vad hon sagt för att andra ska förstå, hålla fast vid den röda tråden i samtalet och kunna återgå till den efter utvickningar. Men vissa sjuåringar är närmare exempelvis en tio-åring än sina jämgamla kamrater och vice versa. Spännvidden är stor och utvecklingsgången slingrande. I elevens observationsschema gestaltas detta så att de flesta punkter återkommer på varje sida. Det finns en viss progression mellan dessa observationspunkter på så sätt att punkter som har att göra med berättande finns med mer utförligt i början av observationsschemat, medan förmåga att anpassa sitt sätt att tala, samtala och lyssna samt presentera på egen hand finns mer företrätt i slutet.

Den muntliga dimensionen i lärandet

Avsnittet om muntlighet disponeras på ett annat sätt än det kapitel som handlar om läsning och skrivning. För läraren är det viktigt att veta vad som behöver iakttas för att ha möjligheter att följa varje elevs utveckling. Tre dimensioner står i centrum för iakttagelser av muntlig förmåga:

- tal, samtal och lyssnande som rör berättande i olika sammanhang och med varierande innehåll: från självupplevt och personligt till litterärt, från verkligheten i olika tider till fantasin som inte känner några gränser;
- tal, samtal och lyssnande som rör beskrivande, förklarande, instruerande och argumenterande sammanhang, vars innehåll är mycket skiftande, t.ex. från aktuella händelser till historia, från närmiljö och natur till rymden och världen.
- tal, samtal och lyssnande där eleven ska fokusera sin förmåga att anpassa sig till olika syften, situationer och mottagare i allt från vanliga vardagssamtal till situationer där eleven ska genomföra en muntlig presentation på egen hand

Följande avsnitt innehåller förslag till observationer/iakttagelser av den muntliga praktiken i lärandet och anknyter till vad undervisningen kan ge utrymme för mot bakgrund av kursplanernas intentioner. I kursplanen för svenska finns också framlyft att eleverna ska få möta och bekanta sig med de nordiska språken och de nationella minoritetsspråken. Där anges också att de ska kunna diskutera språkliga varianter av svenska språket. Sådana aspekter som rör kunskap om språk och språkliga varianter behandlas däremot inte i det här bedömningsstödet.

Eleven berättar händelser, historier och upplevelser och kan lyssna på andra

Jag kan berätta i grupp och lyssna på andra

Uppmärksamma och notera om eleven:

- berättar i mindre eller större grupp
- behåller ordet i samtal med andra
- lyssnar koncentrerat och engagerat på den som har ordet
- samtalar med kamrat/kamrater om händelser i vardagen
- samtalar i gruppen om både egna och andras upplevelser eller om aktuella händelser
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- regelbundet berätta om händelser, vad man läst, vad man sett, vad man lärt
- måla bilder efter högläsning som illustrerar ett aktivt lyssnande utifrån en frågeställning
- berätta med hjälp av bilder eller föremål
- samtala om egna upplevelser och intervjua varandra
- laborera med lekar/övningar som uppmärksammar svenska språkets uttal, betoning och satsmelodi (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

Eleven återberättar sammanhängande händelser, sagor eller andra berättelser

Jag kan återberätta en händelse eller saga så andra förstår vad jag menar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- återger sagor och berättelser som lästs, hörts eller setts
- berättar så att innehåll och handling framgår på ett tydligt sätt
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- återge berättelser som har presenterats i undervisningen
- återge berättelser från olika kulturer och tider
- förbereda och därefter berätta något inför en grupp
- återberätta händelseförlopp med eller utan bildstöd t.ex. från ett TV-program, en tidningshändelse, en historisk händelse eller en berättelse
- göra ritsagor där händelseförloppet illustreras och används som stöd för återberättandet
- träna återberättande genom stafettberättande
- träna kommunikativa strategier när språket inte räcker till, t.ex. att formulera sig på annat sätt och att förenkla (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven berättar längre sammanhängande berättelser med tydlig poäng

Jag kan berätta längre berättelser så poängen blir tydlig

Uppmärksamma och notera om eleven:

- berättar en berättelse med inledning, händelseförlopp och avslutning
- berättar så att åhöraren förstår berättelsens poäng
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

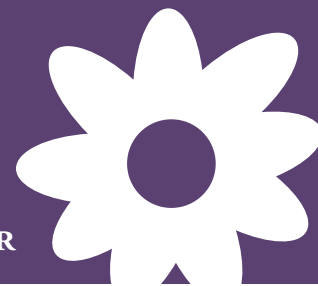
Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- berätta med hjälp av bilder, tankekartor eller andra hjälpmedel för minnet
- berätta med hjälp av bilder eller texter som illustrerar en person, en plats och ett problem
- återberätta historier med tydlig poäng
- spela rollspel för att återge aktuella händelser
- berätta en förberedd berättelse för en kamrat som återberättar denna för en annan kamrat osv.
- träna kommunikativa strategier när språket inte räcker till, t.ex. att formulera sig på annat sätt och att förenkla (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven beskriver olika företeelser så att andra förstår

Jag kan beskriva olika saker så andra förstår vad jag menar

Uppmärksamma och notera om eleven:

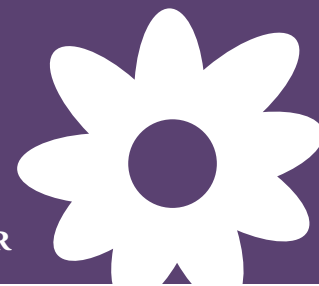
- kan beskriva på ett enkelt sätt hur någonting ser ut, hur det är eller beter sig så andra förstår
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- använda varierande ord och begrepp för att uttrycka känslor, kunskaper och åsikter
- skapa förtroenhet med språkliga nyanser och värdeladdningar
- beskriva dolda föremål för varandra
- beskriva olika föremål och situationer inom olika ämnesområden
- göra signalement på kända personer eller figurer som sedan beskrivs för varandra
- beskriva för varandra vad man vet och vad man vill lära sig mer om inom ett kunskapsområde
- skapa tankekartor som stöd för beskrivningar i olika ämnen
- gå igenom ord och begrepp som används i beskrivningar (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven förklarar på ett begripligt sätt

Jag kan förklara så att andra förstår vad jag menar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- kan förklara vardagliga händelser
- kan förklara ett innehåll/budskap så andra förstår
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- presentera och förklara något man lärt sig
- lösa och förklara matematiska eller andra problem där alla får komma till tals och olika lösningar prövas
- förklara dubbelbottnade budskap
- förklara hur man använder en ordlista
- förklara svåra ord och begrepp inom olika ämnen
- gå igenom ord och begrepp som används när man förklarar något (ämnet svenska som andraspråk)
- använda ett komplext innehåll och använda strategier för att rätta till eventuella missförstånd (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven ger och tar muntliga instruktioner

Jag kan ge och ta muntliga instruktioner

Uppmärksamma och notera om eleven:

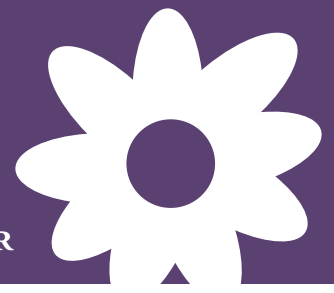
- har förmågan att instruera andra
- har förmåga att förstå och följa när andra instruerar om något
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme genom att:

- arbeta parvis med en skärm mellan sig där den ena ritar och instruerar och den andra försöker göra likadant
- instruera kamrater i hur man leker olika lekar och spelar olika spel
- ställa frågor och lyssnar på andra när en gemensam uppgift ska utföras
- viska en instruktion till en kamrat som ska utföra ett uppdrag och där resten av gruppen får gissa hur instruktionen formulerades
- instruera genom att ge olika typer av uppmaningar som sedan ska utföras av andra elever
- gå igenom ord och begrepp som används vid instruktioner (ämnet svenska som andraspråk)
- använda ett komplext innehåll och rätta till eventuella missförstånd (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE OCH ARGUMENTERANDE

Eleven uttrycker åsikter, argumenterar och tar intryck av andras argument

Jag talar om vad jag tycker och tänker och lyssnar på andras åsikter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- ställer frågor och uttrycker åsikter
- bygger vidare på vad andra sagt genom att kommentera med egna tankar och upplevelser
- lyssnar och kan vidareutveckla argument och åsikter – kan hålla fast vid men även byta åsikt om övertygande argument ges
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

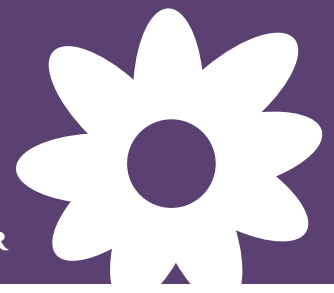
Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- utgå från en händelse, ta ställning och argumentera för sitt ställningstagande
- diskutera intryck och uppfattningar av gemensamma upplevelser (film, teater, böcker, musik etc.)
- diskutera olika dilemman och ta egen ställning
- argumentera för en egen åsikt eller en grupps gemensamma åsikt
- spekulera om aktuella frågor, hur händelser hör ihop eller kan komma att utvecklas
- delta i olika typer av beslutsprocesser
- gå igenom ord och begrepp som används i argumentationer (ämnet svenska som andraspråk)
- använda ett komplext innehåll och rätta till eventuella missförstånd (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

SAMTALA OCH REDOGÖRA

Eleven anpassar sitt sätt att samtala till olika syften, situationer och mottagare

Jag kan använda språket på olika sätt beroende på vilken situation det är och vilka som lyssnar

Uppmärksamma och notera om eleven:

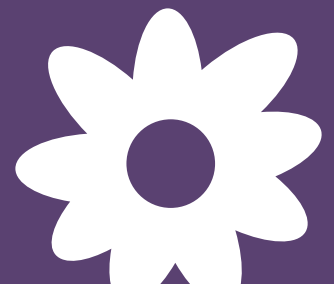
- varierar sitt sätt att använda språket med anpassning till syfte och sammanhang
- är med i samtalet, lyssnar och försöker sätta sig in i en annan persons sätt att resonera och tänka
- framför egna tankar och motiverar varför man tänkt som man gjort
- håller sig till ämnet i samtalet
- upprätthåller till viss del samtalet / upprätthåller samtalet relativt väl/upprätthåller samtalet väl genom att lyssna, ställa frågor och turas om
- använder ord och begrepp som passar in i samtalet
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- samtala om frågor och ämnen hämtade från egna och andras erfarenheter, texter och bilder
- låta eleverna öva på att ställa frågor som för samtalet vidare
- associera fritt och individuellt kring ord utifrån ett givet ämne och sedan samtala om ifall orden håller sig inom ämnet
- arrangera rollspel där eleverna tar olika personers perspektiv
- arrangera en påhittad situation där eleverna ska återge en och samma händelse till olika mottagare t.ex. till en kompis, till läraren eller till tittare på ett nyhetsprogram på TV
- träna svenska språkets uttal, satsmelodi och sambandet mellan betoning och betydelse (ämnet svenska som andraspråk)

- _____

- _____

SAMTALA OCH REDOGÖRA

Eleven förbereder och genomför en muntlig redogörelse med anpassning till syfte, situation och mottagare

Jag kan förbereda och prata om ett speciellt ämne för mina klasskamrater eller andra som lyssnar

Uppmärksamma och notera om eleven:

- förbereder en redogörelse med relevant innehåll, språk och struktur
- håller sig till ämnet för presentationen
- framför enkla/utvecklade/välutvecklade redogörelser med i huvudsak/relativt väl/väl fungerande struktur, dvs. inledning, innehåll och avslutning
- varierar i sin redogörelse språket med viss / relativt god / god anpassning till syfte och mottagare
- tittar upp, talar tydligt och visar engagemang under presentationen
- förstår och gör sig förstådd på svenska (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- diskutera hur man bygger upp en presentation med relevant innehåll, språk och struktur
- förbereda ett innehåll utifrån en del av ett kunskapsområde som man blir "expert" på och redovisa i mindre grupp för andra som inte har samma kunskaper
- använda stödord, bilder och digitala medier för att stödja en presentation
- ge respons på den som gör en presentation avseende ögonkontakt, kroppsspråk, engagemang och hur tydligt eleven talar
- ge dem som lyssnar på en presentation uppgiften att efteråt ställa frågor på innehållet och ge respons på om innehållet håller sig till ämnet
- träna svenska språkets uttal, satsmelodi och sambandet mellan betoning och betydelse (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

Vägar till läsning och skrivning

Att ta de första stegen

OBSERVATIONSPUNKTER

A:1 LÄSA

A:1 SKRIVA

A:2 LÄSA

A:2 SKRIVA

Det kan inte nog betonas hur mycket intresset för att lära sig läsa betyder för att barnet ska lyckas och verkligen bli en läsare. Den som känner sig som en läsare vågar pröva på att läsa och tar också egna initiativ till att själv läsa. Långt före skolåldern kan många barn sitta med en bok i knäet och ”läsa” högt, vända blad och efter en stund, mycket nöjd, byta bok och ta itu med en ny! Den här läsningen visar att den unga läsaren inser själva poängen med läsning: det är intressant och spännande, man får veta något, det är naturligt att använda böcker.

Att läraren läser högt är förstås den vanligaste formen av läsning under den första tiden i skolan. Men att det är läraren som läser betyder inte att eleverna är passiva mottagare. Berättelsen ska engagera eleverna. Redan omslagsbilden kan man stanna vid och resonera om och skapa en förförståelse inför vad som kan komma. Förförståelse är en beredskap inför läsningen, en uppfattning om vad texten kan tänkas handla om och gå ut på. Den skapas t.ex. genom att läraren berättar, att man studerar bilder som hör till texten, läser innehållsförteckning, rubriker eller baksidestext. Vissa ord och begrepp som hör till textens ämne kan behöva förklaras. Jämförelser med annat man läst tillsammans i liknande texter bidrar också till förförståelsen och ger möjligheter att reflektera och knyta egna erfarenheter till textens innehåll. Alla elever har nytta av att förförståelsen byggs upp och att syftet med läsningen är klart. För flerspråkiga elever är detta särskilt viktigt att beakta.

Barn behöver en lek- och lustfylld introduktion till barnbokens och skönlitteraturens värld. Sagostundens

skriftspråkliga värld är fantastisk och spännande att möta, men hur eleverna tar emot den kan t.ex. påverkas av olika kulturella normer. Eleverna kan vara vana vid olika ”läsrutiner” och olika sätt att närma sig berättelserna och detta kanske tar sig uttryck i att de verkar ha svårt att koncentrera sig. De måste lära sig en ny kod till berättelsernas värld skulle man kunna säga, och en sådan nödvändig kodväxling måste varsamt stödjas av den vuxne.

Under läsningens gång ser läraren också hur eleverna reagerar. De kan genom ansiktsuttryck och kroppsspråk visa att de hänger med och om de vill ställa frågor. I samtalen efter läsningen får läraren mycket information om vad eleverna uppfattat och förstått: någon har kanske dragit egna slutsatser som inte direkt utsägs i texten, någon annan har inte bara tagit till sig innehållet utan också kluriga ordvändningar och roliga ljudkombinationer, dvs. lagt märke till något av språkets fonologiska sida. Någon kan också ha sett hur text och bild hänger ihop eller att bilden tillför något som inte riktigt kommer fram i texten.

Att det första läsintresset underhålls betyder särskilt mycket för de elever som behöver lite mer tid än kamraterna för att lära sig läsa. När något går sakta framåt är annars risken stor att misströsta och tröttna. I den totala läsoplevelsen skapas förtrogenhet med det skrivna språket och dess speciella formuleringar. Att bli läst för, att delta i samtal om det man läst tillsammans, att fundera över det man hört läsas och att uttrycka sig i bild eller genom dramatisering är såväl språkutvecklande som spännande och intressant.

Under hela skoltiden betyder lärarens högläsning mycket för elevernas utveckling: av gemenskap, engagemang, ökande förtrogenhet med språkets skriftliga uttrycksformer, utveckling av ordförråd och inte minst för njutning av god högläsning!

Många elever har vana vid skrivet språk redan när de börjar skolan genom att vuxna har läst för dem. De har då blivit förtrogna både med berättarstrukturer och med det skrivna språkets speciella vändningar. Läs- och

skrivprocessen börjar i elevernas egna försök att läsa och skriva. På den vägen upptäcker eleverna efter hand att det finns ett gemensamt symbolspråk för alla läsare och skrivare. Ett viktigt steg är att förstå skriftens funktion, skriva något som t.ex. tar formen av ett brev, vara engagerad i klassens gemensamma veckobrev och själv försöka skriva ”på riktigt”. Men långt före skolåldern befinner sig ju barn i en skriftspråksvärld, klurar själva ut instruktioner till spel, tolkar delar av tv-text, kopplar bild till text, tar sig på något sätt fram bland datorns tecken, symboler och bilder, har kort sagt mycket språk av olika slag i ryggsäcken när de kommer till skolan. En stor andel av barnen har också erövrat en grundläggande läs- och skrivfärdighet redan innan de börjar skolan. De kan läsa och skriva enklare ord och meningar. Allt detta måste också skolan förhålla sig till, ta vara på och vidareutveckla.

Att berätta något för någon kan göras muntligt. Men berättande är också flyktigt och vill man hålla kvar berättelsen måste man gå till väga på något sätt, exempelvis skriva eller rita. Långt före skolåldern och långt innan elever kan skriva ritar de ju sina upplevelser, både sådant som de berättat muntligt men också sådant som de inte kan uttrycka på annat sätt än genom bilden.

För att utveckla skrivförmågan behöver eleven ges möjligheter att skriva om sådant som engagerar och berör samt ha tillgång till olika funktionella tekniker. En av de enklare teknikerna är att kopiera/skriva av ord eller uttryck. Man kan känna igen något som text, ”rita” av den och kontrollera med förlagan. En vanligare teknik är att skriva ord som helheter utan att behöva ha en förlaga eller ljuda. I ljudningsstrategin, i såväl den enkla som den avancerade, får däremot kopplingen ljud-tecken sin praktiska tillämpning.

Att känna igen sig i text

OBSERVATIONSPUNKTER

A:3 LÄSA

A:3 SKRIVA

Utrymmet för skönlitteratur för de yngre eleverna måste vara stort! Litteraturen är den källa till förståelse, kunskap om livet, människorna och språket som alla kan ösa ur. Här finns berättelserna, äventyren, spänningen och faktauppgifterna som blir utgångspunkt för det stimulerande och språkutvecklande samtalet, berättandet och skapandet på olika nivåer. Såväl skönlitteratur, faktaböcker och uppslagsböcker av olika slag bör finnas tillgängliga för eleverna. Även annat tryckt läsmaterial behövs: tidningar, broschyrer, kataloger osv. Sådant kan användas laborativt av eleverna när de

arbetar med att identifiera och kombinera bokstäver och ord. Ett viktigt steg i att erövra läsningens konst är att känna igen hela ord såväl som tecken och symboler. Elever kan tidigt ”läsa” både sitt och närståendes namn och lär sig att känna igen varunamn, etiketter och skyltar. Om några bokstäver inne i namnet kastas om reagerar inte eleven utan känner igen ordet ändå. Detta logografiska stadium kan ses som ett steg på vägen mot säker läsning, där förmågan att känna igen ofta återkommande ord och delar av ord, t.ex. ändelser och olika böjningsformer är betydelsefull. Men den förmågan räcker inte för att kunna läsa helt nya ord.

Däremot behöver alla elever se språket i bruk även om de inte själva kan läsa. Funktionen är det väsentliga. Att läraren antecknar på tavlan för att komma ihåg, att namn, boktitlar, utrustning som behövs för idrotten osv. blir antecknat behöver inte ens kommenteras. Det är självklart att det skrivna språket finns och behövs. Eleverna får ju också med sig brev hem även om de inte själva kan läsa. Själva poängen med läsning och skrivning måste vara tydlig.

När elever skriver är det naturligtvis innehållet som står i centrum, precis som när de muntligen berättar om något. Men det är inte så enkelt att förstå att talets flödande ljudström t.ex. måste delas upp i ord när den talade berättelsen ska skrivas ner och att den sedan kan återskapas i läsning. För att lära sig skriva och läsa behöver elever också kunna uppmärksamma språkets form, inte bara dess betydelse.

Att koppla ljud till tecken

OBSERVATIONSPUNKTER

A:4 LÄSA

A:4 SKRIVA

Läs- och skrivprocessen börjar i elevernas egna försök att läsa och skriva. Det blir intressant att lära sig bokstäverna. Frågor att samtala om är: Hur ser de ut? Hur många finns det? Hur låter de? Avkodningsstrategierna för att koppla ljud till tecken kan se olika ut för olika elever men är viktiga steg mot att knäcka läskoden. I skrivandet får kopplingen ljud-tecken sin praktiska tillämpning. Däremot kan inte eleven alltid läsa den egna texten. Eleverna ska också så småningom kunna forma bokstäverna på ett funktionellt sätt och det är en färdighet som behöver övas på olika sätt. Målet är naturligtvis att texten ska bli läslig både för den som skriver och för andra som ska läsa den. Utgångspunkten för denna färdighetsträning är givetvis att eleverna bara ska öva de bokstäver de inte redan kan forma, vilket oftast innebär stora individuella variationer i den tid

som läggs ner på detta. Parallellt med denna färdighetsträning är det viktigt att eleverna, redan från första dagen i skolan, får många dagliga tillfällen till skrivande för hand eller på datorn i en lustfylld och uppmuntrande miljö. Detta oavsett var de befinner sig i sin skrivutveckling.

På ett lekfullt sätt har många elever mycket tidigt blivit delaktiga i de skrivna tecknens värld, för många andra blir det skolan som både väcker och utvecklar intresset. Lek med ord, nonsensord i rim och ramsor av olika slag, handlar ju främst om form. Genom leken med språkets form ökar den fonologiska medvetenheten om att ljud och ljudkombinationer inte behöver bindas till ett innehåll. Det är relativt enkelt att kunna återge ramsor man hört, spontant hitta på ljudföljder (t.ex. lika ljud i början och inuti ord, t.ex. Bagare Bengtson bakar brända bullar...) och spontant hitta på slutrim. Ett nytt steg är att kunna tala om vad som låter likadant och kunna skapa ljudlikheter och slutrimord till ett givet ord.

För den vidare läs- och skrivinläringen behöver eleven kunna uppfatta och lokalisera ljud i ord. Läraren behöver ta reda på om eleverna urskiljer stavelser, om de identifierar det första ljudet i ett ord, om de också identifierar var i ordet ett visst ljud finns och slutligen om hon delar upp hela ordet i ljud. Det är i allmänhet lättare att klara stavelser samt första och sista ljud än att avgöra var i ordet ljudet finns eller dela upp ett ord i enskilda ljud. Det är också lättare att hantera kända ord än okända. Uttalet av ljud och ljudsekvenser påverkar i hög grad skrivförmågans utveckling.

För flerspråkiga elever har deras språkliga medvetenhet på modersmålet stor betydelse. Att kunna leka med ord och ljud, uppfatta skillnader och likheter liksom att lokalisera ljud i ord på sitt andraspråk förutsätter att eleven kommit ganska långt i behärskningen av sitt andraspråk. Kopplingen ljud-tecken, uttalet av språkljud och identifieringen av bokstäver tar t.ex. längre tid för de elever som måste lära sig hantera två olika skriftsystem eller bemästra ljud i svenskan som inte alls har sin motsvarighet i modersmålet. Den tidiga läsinläringen på andraspråket är förstås beroende av likheter/skillnader mellan språken: skriftsystem, förhållanden mellan vokal/konsonant, ordföljdsregler osv.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt A:1–A:4 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med två meningar. Den översta mening är formulerad för läraren och den understa för eleven. Båda formuleringarna återfinns i lärarmatrisen. I elevens observationsschema "Min språkutveckling" finns enbart elevformuleringarna.

Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning

Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig

Uppmärksamma och notera om eleven:

- kommenterar eller ställer frågor om innehållet vid högläsning
- lyssnar aktivt; uttrycker genom ögonkontakt, minspel eller kommentarer ett engagemang för det lästa eller berättade

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- göra eleverna delaktiga i val av böcker för högläsning och till klassrumsbiblioteket
- använda gemensam läsning som utgångspunkt för frågor, samtal och diskussion om innehållet
- samtala om vardagliga ords betydelseomfång i jämförelse med elevernas modersmål, t.ex. att flera ord på ett språk motsvaras av ett ord på ett annat språk (ämnet svenska som andraspråk)
- visa läsriktningen vid gemensam läsning av text som alla elever kan se
- läsa dikter, rimsagor, ramsor och tillsammans hitta på egna
- samarbeta med bibliotekarier runt val av texter

•

•

•

Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler

Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något

Uppmärksamma och notera om eleven:

- uttrycker sig genom att rita och måla, för hand eller på dator
- försöker att pröva på att skriva, dvs. skriver för hand på "eget sätt" med ett textliknande uttryck

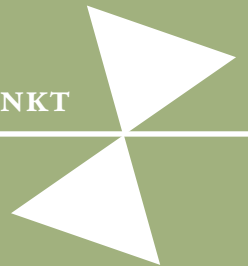
Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- vara förebild för eleverna genom att ofta skriva i klassrummet, för hand och på dator
- skapa förutsättningar för elevernas delaktighet i skrivande av t.ex. meddelanden, veckobrev eller matsedlar
- leka och utforska datorn som verktyg för att göra bilder, tecken och symboler
- uppmärksamma skyltar och logotyper i omgivningen och skapa egna
- utforska text gemensamt genom att t.ex. leta bokstäver, ord och meningar

•

•

•

Eleven ”läser” både på och mellan raderna vid lärarens högläsning

Jag förstår vad texten handlar om när någon läser för mig

Uppmärksamma och notera om eleven:

- tar hjälp av bilder, förkunskaper och tidigare erfarenheter för att förstå och tolka en text
- drar slutsatser utifrån det som är uttryckt i texten
- drar slutsatser eller gör goda gissningar om det som inte är uttalat i texten

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- ha gemensam läsning med samtal om textens innehåll
- bygga förförståelse genom att t.ex. samtala om textens rubriker och bilder före och under högläsning
- återberätta delar av handlingen och/eller försöka förutsäga vad som kommer att hända längre fram i texten
- uttrycka sina inre föreställningar av det lästa genom olika medier, t.ex. musik, rörelse eller bild
- komma med olika förslag på det som inte direkt uttrycks i text eller bild under gemensam läsning av berättelser med bilder
- resonera om och hitta på alternativa slut på en berättelse eller saga, t.ex. utifrån en bild

•

•

•

Eleven skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord

Jag kan skriva mitt namn och skriva av bokstäver och ord

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver sitt förnamn
- börjar kopiera bokstäver och ord i omgivningen

Undervisningen ger exempelvis utrymme för skrivandet genom att:

- ha gemensam skrivning med samtal
- sätta upp listor med t.ex. veckodagar, månader eller elevens namn
- skriva ordskyltar på föremål i klassrummet
- samla och skriva av aktuella ord från t.ex. teman och gemensamt lästa texter
- utforska och använda loggor från tidningar, datorer, kataloger, reklam osv.
- skriva sitt namn och andra elevnära ord på dator

•

•

•

Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver

Jag känner igen en del ord och bokstäver när jag läser

Uppmärksamma och notera om eleven:

- känner igen vanligt återkommande ord i olika texter och sammanhang
- läser ord som helheter (logografisk läsning) t.ex. sitt namn och några vanliga ordbilder från sin vardag, med eller utan kännedom om enskilda bokstäver eller ljud
- tar hjälp av ordbilder för att avkoda text
- börjar identifiera bokstäver som finns i det egna namnet eller i andra elevnära ord
- har läsriktningen klar för sig
- har läsriktningen i jämförelse med modersmålet klar för sig (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- ha gemensam läsning med samtal
- ha bokstavsörebilder i klassrummet, på väggen och för enskilt bruk
- sätta upp textskyltar på föremål
- leta efter ord man känner igen i närmaste omgivningen
- sjunga, dramatisera eller illustrera med ordbilder
- leta loggor och ord man känner igen i t.ex. kataloger, broschyrer, tidningar, annonsblad eller datorspel

- _____

- _____

- _____

Eleven känner igen och skriver flera bokstäver och kopplar dem till bokstavsljuden

Jag kan skriva flera bokstäver och vet hur de låter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver för att uttrycka sig för hand och på dator
- använder en tidig form av upptäckarskrivande, dvs. utforskar och analyserar förhållandet mellan ljud och bokstav, därför kan elevens skrivande ibland vara svårt att förstå för andra
- utforskar skrivandet genom att använda versaler och/eller gemener
- kan koppla ihop flera bokstäver med bokstavsljuden
- har skrivriktningen klar för sig
- har skrivriktningen i jämförelse med modersmålet klar för sig (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- samtala och skriva en text tillsammans
- öva bokstavsformer med hjälp av olika material och verktyg
- gemensamt laborera med bokstäver i alfabetet och elevnära ord
- koppla skrivandet till t.ex. bild, poesi, drama eller musik
- laborera med bokstäverna i elevernas namn
- använda språk- och bokstavsspel på datorn
- skriva och rita berättelser på dator

- ---

- ---

- ---

Eleven känner igen flera bokstäver, har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet

Jag känner igen flera bokstäver, kan läsa ihop dem till ord och förstår vad jag läser

Uppmärksamma och notera om eleven:

- visar intresse för språklekar
- är fonologiskt medveten, dvs. börjar förstå kopplingen ljud – bokstav
- kan namnge flera bokstäver och vet hur de låter
- har börjat intressera sig för ljudning av ord som tidigare lästs som helheter (logografisk läsning) och ord som känns igen genom exempelvis sammanhanget
- tar hjälp av bilder och sina förkunskaper samt drar slutsatser utifrån textinnehållet som stöd för att förstå och tolka en text

OBS! Till att börja med omfattar ljudningsförmågan det antal bokstäver som eleven behärskar; så småningom omfattar ljudningsförmågan hela alfabetet.

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- ha gemensam läsning med samtal där man arbetar med att ”läsa på raderna och mellan raderna”
- använda alfabetssånger, alfabetsverser och hitta på ramsor med ord på samma bokstav
- sortera saker efter första bokstavsljudet, sista bokstavsljudet etc.
- klippa sitt namn till lösa bokstäver som kombineras till nya ord eller namn
- använda språk- och bokstavsspel på dator
- pröva olika avkodningsstrategier som t.ex. ta hjälp av bilden eller bilda nya ord genom att lägga till eller ta bort bokstäver
- gemensamt laborera med bokstavsljud i relation till bokstavsform och jämföra med elevens modersmål (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas

Jag prövar att skriva för att berätta eller komma ihåg

Uppmärksamma och notera om eleven:

- använder en mer avancerad form av upptäckarskrivande där förhållandet mellan ljud och bokstav utforskas och analyseras och där elevens skrivande börjar bli lättare att förstå för andra
- tar egna initiativ till att kommunicera och minnas med hjälp av skrift
- bildar oftast fullständiga meningar men markerar dem inte med stor bokstav och interpunktion mer än sporadiskt
- visar intresse för skrivandets möjligheter

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- skriva dagligen
- utgå från intressen och erfarenheter i skrivandet
- ge respons på innehållet i elevers bilder och skrivande
- rita och/eller skriva om sådant som upptar tankarna, t.ex. upplevelser, funderingar eller önskningar i anslutning till gemensamma teman eller texter
- skriva önskelistor, meddelanden och berättelser på dator

- ---

- ---

Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet

Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser

Det innebär att eleven:

- tar initiativ till läsning och skrivning
- tar hjälp av bilder och sina förkunskaper samt drar slutsatser utifrån textinnehållet som stöd för att förstå och tolka en text
- urskiljer ord i meningar
- kan namnge de flesta bokstäver och vet hur de låter
- har förstått principen för hur man ljudar ihop ord
- läser enkla ord och meningar med hjälp av både logografisk läsning och ljudningsstrategin

OBS! Till att börja med omfattar ljudningsförmågan det antal bokstäver som eleven behärskar; så småningom omfattar ljudningsförmågan hela alfabetet.

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning A preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna för att se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Möter eleven en varierad skriftspråksmiljö där samtalande, läsande och skrivande ingår naturligt i undervisningen även om eleverna inte själva kan läsa och skriva?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ingår högläsning, gemensam läsning och skrivning samt textsamtal ofta och regelbundet?
- Stimuleras eleven att utveckla sitt ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet varierat och lockande för fortsatt läsande och skrivande?

- Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Hur stimulerande för lärande är den fysiska klassrumsmiljön?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem och skola?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning

- Hur deltar och bidrar eleven i textsamtal?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Var befinner sig eleven i sin utveckling vad gäller fonologisk medvetenhet, dvs. förmåga att uttala alla språkljud, urskilja ljud i ord, rimma eller klappa stavelser?
- Hur väl klarar eleven att återberätta ett händelseförlopp kronologiskt, uttrycka sin åsikt, beskriva en aktivitet, använda sitt ordförråd och lyssna aktivt?
- Hur är elevens morfologiska förmåga – hur väl klarar eleven att urskilja ord i meningar?
- Hur är elevens fonologiska läsning – hur fungerar kopplingen bokstavsljud–bokstavstecken?
- Vilka strategier använder eleven vid svårigheter som uppstår under läsning – hur går eleven tillväga när hon stöter på ord som hon inte klarar av att läsa?
- Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket. I vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att gå vidare när läs- och skrivkoden är knäckt

OBSERVATIONSPUNKTER

B:1 LÄSA

Ett litet barn kan tidigt ”läsa” sitt namn, dvs. känna igen det som ordbild. Detta brukar kallas logografisk läsning. När eleven kan koppla ljud till tecken och ser delar av ord som helheter, vilka kan kopplas ihop på olika sätt (ändelser, förstavelser, speciella ljudförbindelser) och därmed bilda olika ord, talar man om ortografisk avkodning. Det är den ortografiska avkodningen som behöver tränas upp till snabb och säker läsning.

Det är naturligtvis oerhört viktigt att säkert kunna såväl stora som små bokstäver. Insikten om att bokstäverna har olika ljud och ibland olika ljud och ser olika ut i olika positioner måste också befästas ordentligt. Det är i detta skede som allt möjligt laborativt arbete med språket är nödvändigt. Vad händer när ljuden byts ut i ett ord? Blir det ett nytt ”riktigt” ord eller inte? Nonsensord, rim och ramsor och eget språkligt skapande är ett viktigt underlag också när den nyvunna läsförmågan utvecklas. Här går utvecklingen av läsning och skrivning parallellt, men också sång, musik, rytmik och dans stärker det verbala språket.

När eleven knäckt koden öppnar sig nya världar. Att kunna läsa själv är fantastiskt och en upplevelse för de flesta elever. Men att ganska mycket möda återstår efter det glöms lätt bort. Det tar tid innan en elev utvecklas till en säker och skicklig läsare och det måste skolan beakta.

Läsundervisningen kan alltså inte upphöra när koden väl är knäckt. Det går vanligen inte att förlita sig på att läsförmågan utvecklas av att elever läser enbart på egen hand. Många elever läser t.ex. mycket sakta i början av sin läskarriär och då är det svårt att få sammanhang i texten. Många lärare arbetar med storbok och lillbok – en storbok kan alla i läsgruppen se och samtala omkring tillsammans med läraren. Därefter kan var och en läsa lillboken i exakt samma utförande som den stora och när då tillfredsställelsen att ha läst en bok själv. Bekräftelsen av att klara sig som läsare betyder mycket för de flesta.

Högläsning måste fortsatt ha stort utrymme i klassrummet, både av läraren och av eleverna i små grupper. Men vare sig läsning sker tyst eller som högläsning, behöver läsarna dela erfarenheter med varandra, samtala om det man läst, ställa frågor och bygga hypoteser om bokens personer eller hur berättelsen ska fortsätta. I samtalet ges också stora möjligheter att bygga upp ett stort ord- och begreppsförråd, vilket är en grund-

läggande aspekt av den fortsatta läs- och skrivutvecklingen. Lässamtalet får inte glömmas bort och läsningen får inte förpassas till stunder man får över, när annat ”viktigt” är avklarat.

I praktiken ritar och skriver elever också gärna egna böcker, läser för varandra och lånar ut sina böcker till kamraterna. Skrivandets möjligheter utforskas. Upp-täckarskrivandet tillsammans med den ortografiska avkodningsstrategin i läsning lägger grunden för att etablera stavning av frekventa och bekanta ord. Läsning och skrivning samverkar i utvecklingen.

Att göra läs- och skrivutveckling till en angelägenhet för hemmet är naturligtvis av godo på många sätt men kan inte ersätta aktivt arbete med läsning i skolan.

Att läsa och förstå och att skriva så andra förstår

OBSERVATIONSPUNKTER

B:2 LÄSA

B:2 SKRIVA

När eleven börjar läsa på egen hand måste det finnas goda möjligheter att välja lockande elevnära texter. Här behöver läraren vara observant. Hur mycket initiativ tar eleven själv? Hur lätt eller svårt är det att intressera eleven för det läsmaterial som är tillgängligt? Börjar eleven med än det ena, än det andra utan att verkligen fördjupa sig? Ett skäl kan ju vara ett bristande förtroende för läsförmågan, en annan svårighet är att ”komma i gång”. Då behövs lärarens stöd och inspiration: kanske genom att fortsätta att skapa förförståelse, läsa första sidan högt, få igång ett samtal om innehållet som anknyter till elevens erfarenhet osv.

En viktig sida att uppmärksamma är hur väl eleven förstått berättelsen som lästs på egen hand. Kan eleven återberätta innehållet? En elev kan läsa hur flytande som helst men kanske inte samtidigt koncentrera sig på innehållet – däremot kan samma elev ha visat stor förståelse och kunnat återberätta när läraren läst en berättelse högt. Att vara uppmärksam på elevens läsförståelse ger läraren många ledtrådar till fortsatt läsundervisning. Förståelsen kommer man enklast åt genom samtal om textens innehåll och struktur, i grupp eller enskilt. Samtalet, förutom att det är givande på en mängd sätt, ger också information om hur ”rörlig” eleven är i sin tankevärld. Knyter eleven an till egna erfarenheter eller situationer som liknar berättelsens? Kan eleven föreställa sig de situationer berättelsens huvudperson möter? Dyker spår av läsningen upp i elevens teckningar eller gestaltas de på något annat sätt, exempelvis i rollekar

och skrivande? När eleven skriver blir det också naturligt att läsa de egna texterna högt och samtala om dem. Redan i den allra tidigaste läsningen spelar rörligheten inför berättelsen/texten stor roll. Därför är det så betydelsefullt att bearbeta det lästa, i samtal, dramatisering, genom att rita och skriva om man kan. Skönlitteratur, berättelser, sagor blir föremål för sådan bearbetning men naturligtvis också annan text – dagens tidningsrubriker, faktatexter anpassade för elevernas ålder ger underlag för läsning och samtal.

Ju fler tillfällen eleven ges till meningsfullt läsande och skrivande desto snabbare sker automatiseringen av bokstavsformandet, dvs. eleverna behöver inte lägga ner så mycket kraft på att fundera på hur bokstäverna ska formas. Regelbundet skrivande tillsammans med den ortografiska avkodningsstrategin i läsning lägger grunden för att etablera stavning av frekventa och kända ord vilket bidrar till att eleven får mer flyt i sitt skrivande.

Om eleven har en mottagare för sitt skrivande och uppmanas att läsa sin text högt, blir det mer påtagligt att texten ska vara läslig både för eleven själv och för andra.

Att utveckla olika strategier för läsning och skrivning

OBSERVATIONSPUNKTER

B:3 LÄSA

B:3 SKRIVA

B:4 LÄSA

B:4 SKRIVA

Att kunna leva sig in i en skönlitterär text, en berättelse eller saga innebär att vara medskapande, att förstå det som inte direkt uttrycks i texten. Vanligen talar vi om att kunna läsa mellan raderna eller förstå sådant som är underförstått i texten. En sådan förmåga växer fram genom lustfyllt läsande, läserfarenheter och samtal. Det är alltså inte detsamma som att gissa sig fram. I stället gäller det att se och ta vara på de ledtrådar i texten som författaren lägger ut. Bra texter har för det mesta en ”undertext” och den berikar läsningen för den läsare som förstår den.

Förmågan att leva sig in i och ha glädje av läsningen kräver också utlopp – att berätta för andra, att rita och på andra sätt kommentera texten, dramatisera, själv pröva att skriva, kanske vilja ha kontakt med författaren, osv. Poängen är att läsningen ska inspirera och beröra och att samtal, skrivande eller andra former av gestaltning blir en naturlig fördjupning av det man läst tillsammans.

I allt detta skapande kring text kan man som lärare ibland känna sig osäker. Hur säker läsare är egentligen

Pelle som så lätt lever sig in i en berättelse? Att lyssna på elevers felläsningar ger goda ledtrådar. Den som läser hus om det i texten står stuga har visserligen förstått sammanhanget, men förmågan att avkoda bokstav-ljud behöver sannolikt uppmärksammas. Den som läser gröt om det i texten står grönt utan att rätta sig själv måste också observeras. Det är också viktigt att iaktta om eleven inte bara använder enkel bokstav-för-bokstav-ljudning vid svåra och långa ord, utan också för samman till stavelser och betydelsebärande enheter i ett första steg och därmed utför en mer avancerad ljudning.

Hur mycket förstår den läsaren av innehållet? Över huvud taget är felläsningar/felskrivningar ofta en nyckel till att förstå hur läsaren och skrivaren tänkt. Att emellanåt ge eleven tillfälle att lyssna och återberätta respektive läsa själv och återberätta ger också bra information om förhållandet mellan att förstå uppläst, skriven text och att förstå när eleven läst på egen hand.

Att också skrivandet ska uppfattas som angeläget, nödvändigt och begripligt för omvärlden innebär även att textens form behöver uppmärksammas. Många elever börjar nu blanda upptäckarskrivning med en etablerad stavning av frekventa och elevnära ord. Det här är en process som kan underlättas bl.a. genom att klassrummet är försett med lappar och skyltar med aktuella ord och begrepp och att stavningen blir föremål för diskussion under gemensamt skrivande av texter.

En användbar strategi för att utveckla stavningsförmågan är att läsa texten högt för sig själv eller för en kamrat för att lyssna till hur det skrivna låter.

Om eleverna får växla mellan att skriva för hand och skriva på datorn kan de i det senare fallet koppla bort hantverket och istället fokusera på innehåll och stavning, något som kan vara gynnsamt för många elevers skrivutveckling. De möjligheter eleverna har via datorn att bearbeta text, att pröva olika komposition, kanske lägga till bilder för att göra det skrivna mer intressant och begripligt behöver utforskas. Om det eleverna producerar för hand eller via datorn ska publiceras, blir betydelsen av att stava rätt mer motiverad. Överhuvudtaget är det av central betydelse – för skrivutvecklingen och för motivationen att stava så korrekt som möjligt – att eleverna så ofta som möjligt har en mottagare för sina skrivna texter. Det blir också en viktig motivation för att skriva läsligt för hand, något som för många elever kan skapa problem och behöver övas i ett för eleven meningsfullt skrivande.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt B:1–B:4 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med två meningar. Den översta meningen är formulerad för läraren och den understa för eleven. Båda formuleringarna återfinns i lärarmatrisen. I elevens observationsschema ”Min språkutveckling” finns bara elevformuleringarna.

Eleven kan alla bokstävers namn och ljud, ljudar ihop ord och börjar utnyttja den ortografiska avkodningsstrategin (helordsläsning)

Jag kan alla bokstäver och kan läsa själv

Uppmärksamma och notera om eleven:

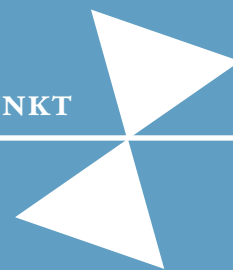
- förstår att bokstäver kan ha olika ljud och vet hur man uttalar dem
- känner igen alla versaler och gemener: namn, ljud och utseende
- känner till modersmålets skriftsystem (ämnet svenska som andraspråk)
- läser framför allt med hjälp av såväl den enkla som den mer avancerade ljudningsstrategin, men börjar bygga upp den ortografiska avkodningsstrategin
- läser själv, förstår och kan återberätta det lästa i stora drag

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- läsa texter gemensamt och därefter individuellt läsa samma text t.ex. först i en storbok och sedan i tillhörande lillbok
- rimma och fundera över vilka fonologiska likheter/olikheter orden uppvisar
- göra egna rimsagor med hjälp av datorn, t.ex. ordbehandling och bildprogram
- laborera med språkljud, t.ex. byta ut, lägga till eller ta bort bokstavsljud i början, slutet eller mitten av ord
- laborera med alfabetet på olika sätt
- laborera och jämföra bokstävers form och ljud i jämförelse med modernmålet (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven skriver ord eller kortare text med eller utan bildstöd

Jag kan skriva ord och korta texter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- visar förmåga att få fram budskap med hjälp av text
- skriver korta meddelanden, brev, sagor, berättelser m.m. för hand och på dator
- skriver texter till bilder
- förstår att text kan delas upp i ord och meningar
- använder etablerad stavning av mer frekventa och bekanta ord i kombination med upptäckarstavning

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- använda gemensamt skrivande med elevernas erfarenheter och idéer som utgångspunkt
- använda varierat skrivmaterial som inspirerar till skrivande
- skriva ner tankar och intryck i en "tankebok"
- sätta upp en brevlåda där elever och lärare lägger brev eller meddelanden som besvaras
- sätta upp elevernas texter – både handskrivna och datorskrivna – som inspirationskälla till fortsatt skrivande

•

•

Eleven visar förståelse vid egen läsning

Jag förstår det jag läser och kan berätta vad det handlar om

Uppmärksamma och notera om eleven:

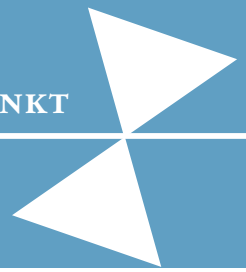
- tar eget initiativ och visar intresse för läsning
- använder både den enkla och den avancerade ljudningsstrategin utan problem vid läsning, men ortografisk avkodningsstrategi (antalet ord och fraser som läses utan ljudning) ökar successivt
- visar förståelse för texters innehåll genom att återberätta, ställa och besvara frågor
- gestaltar texters innehåll i samtal, skrivande eller genom olika estetiska uttryck

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- observera, ofta och regelbundet, om eleverna förstår textens innehåll
- inspirera eleverna att minnas och återberätta gemensamt lästa texter
- samtala om vardagliga ords betydelseomfång i jämförelse med elevens modersmål, t.ex. att flera ord på ett språk motsvaras av ett ord på ett annat språk (ämnet svenska som andraspråk)
- välja olika slags texter, t.ex. faktatexter, poesi eller skönlitterära texter som anknyter till elevernas erfarenheter
- välja texter som anknyter till aktuella teman i undervisningen
- låta eleverna välja egna texter och berätta om dem

•

•

Eleven formar bokstäver på ett funktionellt sätt och skriver läsligt för hand

Jag använder alla bokstäver och skriver så andra kan läsa

Uppmärksamma och notera om eleven:

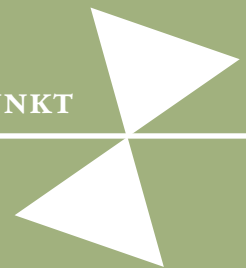
- börjar skriva ord och enklare text med ett visst flyt
- stavar några vanligt förekommande ord med allt större säkerhet
- skriver text med en enkel handling
- skriver så att texten är läslig för eleven själv och för andra

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- skriva av texter t.ex. verser och ramsor
- läsa egna texter högt för sig själv eller andra
- ordna utrymme i klassrummet för att sätta upp elevernas aktuella texter
- diskutera tillsammans vilka texter som ska sättas upp och hur de ska se ut för att kunna läsas av andra

•

•

Eleven ”läser mellan raderna” vid egen läsning av elevnära texter

Jag förstår och kan hitta bra poänger i det jag läser

Uppmärksamma och notera om eleven:

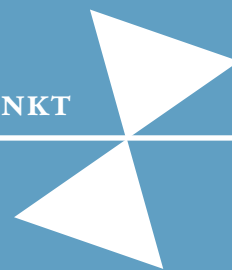
- skapar sig inre bilder under läsning
- funderar och reflekterar över olika texters innehåll och anknyter till egna erfarenheter
- läser på egen hand och med förståelse texter som är lite längre och med något mer komplexa sammanhang

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- läsa och samtala om olika texter, t.ex. sagor, fabler och dikter för att få nya perspektiv och vidgad förståelse av kända sammanhang
- bygga upp förförståelse, förmåga att förutse och gå vidare i en text t.ex. genom att samtala om huvudpersoners agerande och hur man själv skulle göra i samma situation
- samtala om innebörder i ordspråk samt när och hur de kan användas
- jämföra innebörden i ordspråk på svenska och på elevens modersmål (ämnet svenska som andraspråk)
- diskutera ett dilemma som uppstått i en saga eller berättelse
- gestalta en berättelses handling genom olika uttrycksformer

- ---

- ---

Eleven visar förståelse för hur meningar skrivs

Jag skriver meningar med stor bokstav och punkt

Uppmärksamma och notera om eleven:

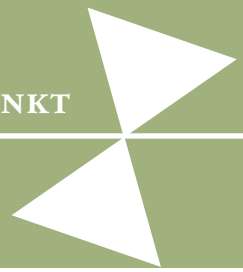
- gör mellanrum mellan orden
- visar förmåga att markera meningar med stor bokstav och punkt
- använder andra skiljetecken ibland

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- uppmärksamma skillnader mellan talat och skrivet språk
- utforska texter gemensamt t.ex. storböcker för att skapa förståelse för texters uppbyggnad och beståndsdelar
- utforska skrivna texter gemensamt genom att räkna ord och meningar eller leta bokstäver och skiljetecken
- uppmärksamma olika slags meningar som frågor, påståenden eller utrop
- skriva en mening var för att skapa en berättelse
- författa gemensamma texter och välja ut en text/mening man är speciellt nöjd med och motivera varför

•

•

Eleven använder olika strategier som stöd i läsningen

Jag använder olika sätt för att läsa och förstå en text

Uppmärksamma och notera om eleven:

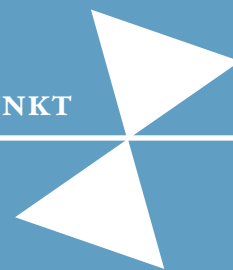
- tar hjälp av bokens framsida, bilder och kända ord för att läsa och förstå text
- läser utan att ljuda alla ord, dvs. ortografisk helordsläsning fortsätter öka successivt
- gör förutsägelser om innehållet
- använder sina tidigare kunskaper och textens sammanhang för att förstå och tolka text
- drar slutsatser utifrån det som är både uttalat och outtalat i texten
- reagerar när ett ord läses fel om sammanhanget går förlorat
- rättar sig själv vid läsning

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- resonera om hur man kan koppla text till egna erfarenheter för att få ökad förståelse
- diskutera hur man kan använda textens sammanhang för att få ökad förståelse, t.ex. hur saker hänger ihop eller hur eventuella ledtrådar kan förutsäga händelseförloppet
- diskutera hur man kan tillägna sig olika strategier för att ta sig igenom svårigheter i text genom att t.ex. läsa om ord eller meningar, hoppa över ord och läsa vidare, ta hjälp av sammanhanget, läsa högt, fråga någon om hjälp eller ljuda okända ord
- diskutera hur man kan utveckla strategier för att förstå ”svåra” ord, t.ex. fråga kamrater eller använda ordlistor

- ---

- ---

Eleven använder olika strategier som stöd i skrivandet

Jag använder olika slags stöd när jag skriver en text

Observera och notera om eleven:

- använder andra texter som stöd och förebild i skrivandet
- planerar sitt skrivande genom t.ex. tankekartor
- diskuterar med andra om hur man kan skriva
- prövar olika språkliga strategier i sitt skrivande, t.ex. nybildningar, omskrivningar, förenklingar (ämnet svenska som andraspråk)
- kan använda datorn för att skriva och bearbeta text
- visar intresse för att förbättra sin text

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- utgå från sagor och poetiska texter som mönster för skrivande
- skriva korta berättande texter eller faktatexter på datorn
- skriva texter som planerats utifrån enklare tankekartor
- skriva texter utifrån digitala fotografier från närmiljö eller aktuella händelser
- skriva olika slags bidrag till t.ex. en skoltidning
- läsa sina texter för varandra och komma med förbättringsförslag

•

•

Eleven läser med hjälp av både ljudning och ortografisk helordsläsning samt visar förståelse vid egen läsning

Jag kan alla bokstäver, förstår det jag läser och märker när jag läser fel

Det innebär att eleven:

- tar eget initiativ till läsning och skrivning
- har börjat läsa något längre texter
- börjar använda olika förståelsestrategier som att leta efter ledtrådar, dra slutsatser och göra förutsägelser under och efter läsning
- börjar ställa frågor till texten för att förstå t.ex. textens budskap eller poäng
- har förstått principen att ord kan delas in i bokstäver, stavelser och betydelsebärande enheter
- är fortfarande beroende av ljudningsstrategin (enkel och avancerad), men läsningen börjar automatiseras allt mer med hjälp av ortografisk helordsläsning
- läser enkla meningar utan bildstöd med flyt både högt och tyst
- stannar upp i läsningen när det uppstår problem med förståelse av ord eller sammanhang
- läser om och rättar sig själv vid behov

Förslag till analys

Om något eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning B preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna för att se vilka aspekter eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Erbjuds eleverna en varierad skriftspråksmiljö där samtal har stor plats och läsning och skrivande ingår regelbundet och naturligt i undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ingår gemensam högläsning och textsamtal regelbundet?
- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet varierat och lagom utmanande så att innehållet lockar till fortsatt läsning och skrivande?
- Erbjuds läsmaterial av olika slag t.ex. faktaböcker, lyrik och skönlitterära texter?

- Varieras och struktureras arbetsätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Hur stimulerande för lärande är den fysiska klassrumsmiljön?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon/han kan läsa vanliga ord och enkla meningar med flyt och förståelse?
- Stimuleras samverkan och samarbete kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem och skola?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Hur bidrar och deltar eleven i textsamtal, samtal kring tv-program, film eller teater som lästs eller upplevs tillsammans eller kring andra aktuella händelser?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Skriver eleven regelbundet texter med egna ord?
- Använder eleven aktivt sitt ordförråd?
- Läser och lyssnar eleverna på varandras texter och samtalar om innehållet?
- Var befinner sig eleven i sin utveckling vad gäller fonologisk medvetenhet, dvs. förmågan att urskilja ljud i ord och kunna uttala alla språkljud, samt förmågan att rimma, klappa stavelser och på andra sätt leka med språkets ljudsida?
- Hur fungerar elevens fonologiska läsning och elevens ortografiska helordsläsning tillsammans?
- Vilka strategier använder eleven vid svårigheter som uppstår under läsningen? Hur går eleven tillväga när hon stöter på ord som hon inte klarar av att läsa?
- Hur ser elevens ordförrådsutveckling ut i tal och skrift vad gäller användningen av synonymer, motsatsord, sammansatta ord eller målade uttryck?
- Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket? I vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att läsa och skriva för att uppleva och lära

OBSERVATIONSPUNKTER

C:1 LÄSA

C:1 SKRIVA

C:2 LÄSA

C:2 SKRIVA

C:3 LÄSA

C:3 SKRIVA

C:4 SKRIVA

Vad innebär en mer utvecklad läsförmåga? I ett nötskal kan detta uttryckas som en ökande skicklighet hos eleven att läsa ord som helheter, ha insikt i hur ordens form påverkar betydelsen och kunna läsa och förstå innehållet i olika sorters text. En lyckosam utveckling förutsätter att eleven läser ofta och regelbundet.

När eleven kommit igenom nybörjarstadiet som läsare vidgas horisonten och den egna läsningen blir en ökande del i skolarbetet. Säkra läsare läser ord som helheter, men för nya eller ovanliga ord behöver hon tillgång till andra sätt att läsa: att ljuda eller kunna dra nytta av kända delar i ordet som ordets stam, ändelser och böjningsformer. Det är därför viktigt att användning av olika texter tidigt introduceras. Olika slags texter har olika karaktär. Skönlitterära texter, facktexter, instruktioner, webb-texter och sms-meddelanden ställer olika krav på läsarens förmåga. Redan tidigt lär sig eleverna hur berättelser är uppbyggda och de läser för att uppleva spänning och i böckernas värld förstå sig själva och världen lite bättre. Men de får också lära känna läroboken. De texter som eleverna möter där ställer andra krav på förståelse liksom instruktioner och tidningstext gör. Repertoaren vidgas och läsning får allt fler dimensioner. Förmågan att förstå och använda skrivna texter av olika slag är betydelsefull för vidare läs- och skrivframgång.

Det är inte bara berättande texter som behöver bearbetas i samtal, i gestaltande och eget skrivande. Också för att en elev ska lära sig något av en faktatext behövs muntlig bearbetning. Exempelvis kan den beskrivande texten vara komprimerad och innehålla mycket fakta som kanske förklaras knapphändigt och är nya för eleven. För att få en verklig förståelse för sådana texter behöver texttypiska drag lyftas fram. Enskilda ord, begrepp och framför allt sammanhang mellan dessa behöver diskuteras och bli föremål för reflektion. Också tolkning av illustrationer kan kräva samtal om hur text och bild samspekar för att eleverna ska kunna utnyttja hela textens innehåll. Eleverna måste också bli med-

vetna om när de förstår respektive inte förstår, och de behöver veta hur de ska bära sig åt när de inte förstår.

Skrivandet får i detta perspektiv allt större betydelse. Att göra kunskap till sin egen innebär inte att skriva av fakta eller plocka ut enskildheter ur en text – det innebär att reflektera över samband mellan kunskaper man redan har och nya man möter. Det betyder att eleven ställer frågor till texten och besvarar dem i relation till vad hon kan sedan tidigare – genom erfarenheter, experiment, annan läsning – och den nya informationen. Då behöver hon med pennan i hand eller vid datorn försöka berätta, beskriva och summera med egna ord, kanske ställa nya frågor och förstå hur hon på olika sätt går vidare i en lärandespiral av samtal, läsning, skrivande, nya samtal och vidare läsning och skrivande.

Både när eleverna ska producera berättande och beskrivande text behöver de få verktyg för att organisera och få överblick över sina texter. Det här är något de kan få stöd till med hjälp av undervisning i hur man t.ex. kan använda sig av tankekartor.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt C:1–C:4 mer i detalj. Observationspunkterna sammanfattas i avstämning C som avspeglar kunskapskraven i årskurs 3. Varje observationspunkt är formulerad med två meningar. Den översta meningen är formulerad för läraren och den understa för eleven. Båda formuleringarna återfinns i läramatrisen. I elevens observationschema "Min språkutveckling" finns bara elevformuleringarna.

Eleven läser för upplevelse och lärande

Jag läser för att uppleva och lära

Uppmärksamma och notera om eleven:

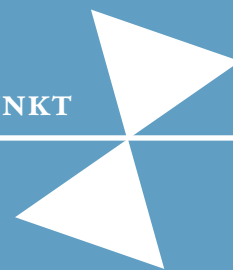
- reflekterar över olika texters innehåll, enskilt och tillsammans med andra
- visar förståelse för textens innehåll genom att samtala, ställa och besvara frågor om innehållet
- reflekterar kring texten och anknyter till egna och andras erfarenheter
- reflekterar kring vardagliga ords betydelseomfång och kategorisering i jämförelse med modersmålet (ämnet svenska som andraspråk)
- drar slutsatser och gör förutsägelser under läsning
- avkodar texten på ett allt mer automatiserat sätt

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- läsa olika slags texter, såväl genom gemensam högläsning som individuell läsning
- erbjuda texter som knyter an till elevens erfarenheter
- samtala om texters innehåll och struktur, i mindre och större grupp
- associera till innehåll och budskap i text, genom skrivande, bildframställning eller genom andra uttrycksformer
- visa aktivt vad som är viktigt i en text t.ex. genom att göra understrykningar, skriva stödord eller tankekartor
- sortera ord i kategorier på svenska och på modersmålet samt jämföra betydelseomfånget (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven skriver berättande text med tydlig handling

Jag skriver berättelser med inledning, händelseförlopp och avslutning

Observera och notera om eleven:

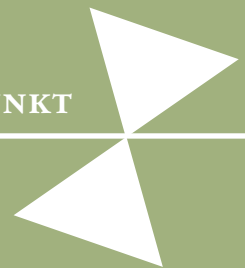
- skriver lite längre texter för hand eller på dator så andra kan läsa och förstå
- återger en tydlig handling, dvs. inledning, händelseförlopp och avslutning (ämnet svenska)
- återger i huvudsak en fungerande handling och följer en enkel röd tråd (ämnet svenska som andraspråk)
- prövar olika språkliga strategier i sitt skrivande, t.ex. nybildningar, omskrivningar, förenklingar (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- lyssna på sagor och återberätta innehållet muntligt och skriftligt
- använda ”gemensamt skrivande” som modell för skrivande av berättande text
- diskutera hur man kan skapa spänning i en berättelse, genom t.ex. stegrande händelseförlopp och överraskande vändpunkter (peripeti) i handlingen
- diskutera struktur, begrepp och ord i berättande texter
- skriva början eller alternativa fortsättningar på berättelser som sedan bearbetas
- undersöka hur författare börjar och slutar sina texter samt skapar spänning

•

•

Eleven läser ofta och regelbundet både korta och längre texter av olika slag

Jag läser olika slags texter ofta och regelbundet

Uppmärksamma och notera om eleven:

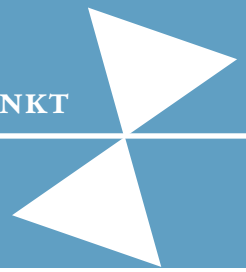
- tar eget initiativ till läsning
- läser med förståelse t.ex. enkla kapitelböcker, lyrik, sagor, faktatexter eller instruktioner
- växlar vid behov mellan olika avkodningsstrategier
- fyller ut det som inte direkt uttrycks i texten med hjälp av erfarenheter, bilder eller föreställningar om handlingen
- drar slutsatser och gör förutsägelser under och efter läsning

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- erbjuda ett rikt utbud av texter av olika slag och svårighetsgrad, som kunskapskällor till aktuella ämnen
- föra regelbundna textsamtal genom att koppla innehållet till egna erfarenheter, andra texter eller aktuella händelser
- diskutera hur olika texter är uppbyggda till sitt innehåll, sin struktur och layout
- sätta in läsningen i större sammanhang som en del i temaarbeten eller andra arbetsområden
- öva att läsa högt med inlevelse och engagemang
- öva uttal, betoning och satsmelodi vid högläsning (ämnet svenska som andraspråk)
- läsa och utföra instruktioner

•

•

Eleven följer vanliga stavningskonventioner vid skrivande av texter

Jag kan stava många ord och vet hur man tar reda på hur ord stavas

Uppmärksamma och notera om eleven:

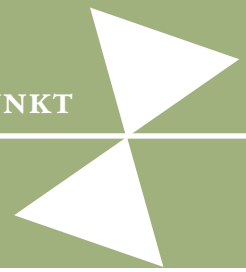
- stavar för eleven vanliga ord och är medveten om att det finns olika regler för stavning
- prövar stavningshypoteser
- frågar lärare eller kamrater om stavning
- ibland rättar ord i sin text på eget initiativ eller efter respons från lärare och kamrater
- använder sig av alfabetisk ordning

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- leka ordlekar och spela spel där det gäller att fundera ut hur ord stavas
- visa principen för alfabetisk ordning
- diskutera och organisera elevernas namn i alfabetisk ordning
- använda datorns olika hjälpfunktioner som t.ex. stavnings- och grammatikfunktioner
- läsa och ge respons på varandras texter vad gäller både innehåll och form

•

•

Eleven ”läser mellan raderna”, dvs. förstår och tolkar innehåll i berättelser och faktatext

Jag förstår det viktiga i berättelser och faktatexter

Uppmärksamma och notera om eleven:

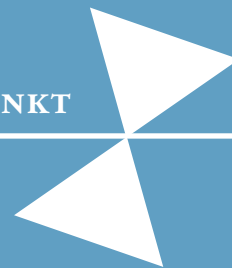
- samtalar om och diskuterar lästa texter
- tar hjälp av bilder och tidigare kunskaper för att förstå text
- har förmåga att läsa mellan raderna (inferensläsning) för att göra en personlig tolkning av det lästa utifrån egna erfarenheter
- drar slutsatser och gör förutsägelser med hjälp av ledtrådar och information som både uttrycks och inte direkt uttrycks i texten
- rättar sig själv vid läsning

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- samtala om hur man kan förstå och dra slutsatser om sådant som inte är utsagt i texter
- bearbeta innehållet i en text genom att ta olika personers perspektiv, koppla innehållet till egna erfarenheter, gestalta och bearbeta innehållet i bild, rollspel eller egna texter
- läsa tillsammans och sammanfatta, återberätta och göra kopplingar bakåt och framåt i en text
- läsa en gemensam text och relatera innehåll och/eller form till andra texter eller filmer
- utgå från en gemensam faktatext och tillsammans analysera hur texten är uppbyggd

- ---

- ---

Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text

Jag kan skriva om det jag lärt mig med egna ord så andra förstår

Observera och notera om eleven:

- utgår från sina tidigare kunskaper och egna frågor
- söker och inhämtar information från någon anvisad källa
- använder ordböcker och/eller andra hjälpmedel för att utveckla sin ordförståelse (ämnet svenska som andraspråk)
- uttrycker sina kunskaper i sammanhängande text där innehållet klart framgår (ämnet svenska) eller är begripligt (ämnet svenska som andraspråk)
- skriver texter som behandlar ett ämne ur olika aspekter

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- ge modeller för skrivande av beskrivande, förklarande och instruerande texter
- använda gemensamt skrivande med läraren som modell och visa hur man kan planera och organisera texter med hjälp av t.ex. tankekartor
- diskutera hur man kan söka information från någon anvisad källa t.ex. webbsidor, film, studiebesök, intervjuer, litteratur eller egna undersökningar
- samtala om hur olika texters avsändare påverkar innehållet
- diskutera hur man kan anteckna viktig information från en källa i form av stödord
- läsa upp sina texter för varandra för att se om sammanhang och budskap når fram

•

•

Eleven visar förmåga att planera, organisera och bearbeta innehåll och form i en text

Jag planerar mitt skrivande och ändrar i texten för att göra den bättre

Uppmärksamma och notera om eleven:

- planerar och organiserar texten, vid behov med hjälp av t.ex. tankekarta
- skapar en tydlig textstruktur med inledning, huvudinnehåll och avslutning
- använder stor bokstav, punkt, frågetecken i egna texter
- ändrar texten efter egen genomläsning
- bearbetar och ändrar texten efter andras råd

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- samtala om hur man kan planera och organisera sitt skrivande
- samtala om vad det innebär att skriva ”med egna ord”
- ge respons och bearbeta text, enskilt eller tillsammans med andra
- laborera med synonymer för att berika språket i texter
- visa på användningen av olika skiljetecken och andra språkliga normer
- läsa texten högt för sig själv eller andra för att kunna göra förbättringar
- skriva och redigera text med hjälp av datorn
- läsa upp och ge respons på egna och andras texter för att se om sammanhang och budskap når fram

- ---

- ---

Eleven läser flytande med förståelse både kortare och längre texter där ortografisk helordsläsning dominerar

Jag kan läsa flytande: känner lätt igen hela ord och förstår det jag läser

Det innebär att eleven:

- läser och tar del av berättande, beskrivande och instruerande texter
- deltar i samtal och reflektioner kring texter och anknyter till egna och andras erfarenheter
- läser texter med flyt och förståelse både högt och tyst där ortografisk helordsläsning är den dominerande avkodningsstrategin
- utnyttjar den mer avancerade ljudningsstrategin vid okända eller krångliga ord
- rättar sig själv vid läsning
- läser elevnära skönlitterära texter och återberättar handlingen muntligt eller skriftligt
- läser elevnära faktatexter och instruktioner samt beskriver och använder sig av innehållet muntligt och skriftligt
- drar slutsatser och gör förutsägelser under och efter läsningen
- ställer frågor till texten för att förstå t.ex. dess budskap eller poäng

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning C preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Möter eleverna en varierad skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande av olika slags texter ingår naturligt i undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ingår regelbundet gemensam högläsning och samtal om text?
- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ordförråd?

- Är undervisningsmaterialet av lämplig svårighetsgrad, där innehållet lockar till fortsatt läsning och skrivande?
- Varietas och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevernas olika sätt att lära ges utrymme?
- Hur stimulerande för lärande är den fysiska klassrumsmiljön?
- Har eleverna regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon/han kan läsa längre texter och återge innehållet?
- Stimuleras samverkan kring elevernas läs- och skrivvanor i hem och skola?
- Får eleverna möjlighet att söka och värdera information från olika källor?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Hur deltar och bidrar eleven i textsamtal, samtal kring tv-program, film eller teater som lästs eller upplevts tillsammans eller kring andra aktuella händelser?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Hur fungerar elevens fonologiska läsning och elevens ortografiska helordsläsning tillsammans?
- Hur går eleven tillväga när hon stöter på ord som hon inte kan läsa eller förstå? Vilka strategier använder eleven vid svårigheter som uppstår under läsningen?
- Hur väl förstår eleven berättelser, faktatexter och instruktioner avpassade för åldern?
- Hur utvecklad är elevens förmåga att skriva enkla texter när det gäller innehåll och form?
- Hur utvecklad är elevens förmåga att i dialog med en vuxen bearbeta sin text?
- Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket? I vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att ta nya och stora steg i läs- och skrivutvecklingen

OBSERVATIONSPUNKTER

D:1 LÄSA

D:1 SKRIVA

D:2 LÄSA

D:2 SKRIVA

D:3 LÄSA

D:3 SKRIVA

Eleverna har byggt ut sin läs- och skrivförmåga på bred front. En första och avgörande aspekt av den här förmågan är att de skaffat en vana av att vara deltagare och medskapare i läsande och skrivande och fått ett intresse och smak för att läsa och skriva olika slags texter. De har getts många tillfällen att förstå varför man håller på med det här. Betydelsen av detta kan inte nog betonas och framgår i undersökning efter undersökning. En andra central aspekt är att de knäckt skriftkoden. Många har gjort det framför allt genom att börja med att skriva och sedan har ofta läsandet tagit över mer. I läsandet tillsammans har de redan tidigt skaffa sig strategier för att greppa innehållet i texter de läser. För en del barn har detta skett redan i förskoleåldern. De här förståelsestrategierna har de stor nytta av när de ska läsa på egen hand och både avkoda och förstå samtidigt samt relatera detta till egna erfarenheter och kunskaper i en vidare bemärkelse. I det fortsatta arbetet har ytterligare nya förståelsestrategier tillkommit. De har prövat att skriva olika typer av texter och i viss mån getts möjlighet att förstå att texten ser olika ut om man skriver en berättelse än om man skriver en instruktion. Den här bredden i förmågan att läsa och skriva är en mycket betydelsefull grund att stå på för att nu ta nya stora läs- och skrivutvecklingssteg i mötet med mer komplexa och ämnesspecifika texter.

Behovet av att kunna läsa och skriva på olika sätt och för olika syften blir nu mer och mer tydligt. Man läser och skriver för att exempelvis uppleva respektive skapa spänning, skratt och kanske överraskningar. Till det passar berättelsen mycket bra. När man däremot vill presentera och klargöra hur något är eller ser ut passar ofta en beskrivande text bättre. För att få andra att kunna utföra något på ett specifikt sätt använder man en instruktion. Utredningar och förklaringar hjälper till att få något som är oklart eller inte oförståeligt att bli klart och förståeligt. När man ska övertyga eller övertala någon är den argumenterande texten bra att använda. Huvudtyperna av sätt att läsa och skriva är således den berättande eller narrativa, den beskrivande, den instruerande, den utredande, den förklarande och den argumenterande texten.

Berättande skönlitterära texter har fortsatt stor betydelse, men eleverna möter också mängder med andra texter och

framställningssätt. Det vidgade textbegreppet innebär ju inte bara talad och skriven text utan också film och andra former av gestaltning och inte minst bilder av olika slag. Bland faktatexter ingår skolans lärobokstexter men även intressanta och aktuella texter ur tidningar, tidskrifter och faktaböcker. De här texterna förknippas också med specifika drag. Exempelvis är berättelser och instruktioner uppbyggda kronologiskt. I beskrivningar är det något som beskrivs del för del. Utredningar och förklaringar karaktäriseras oftast av orsakssamband och jämförelser. I argumentationer är det i regel motsatta ståndpunkter som ger huvudstrukturen.

Texterna blir nu också mer ämnesspecifika. Det är synligt genom att termer och begrepp som används blir mer och mer specifika för de ämnen som behandlas. Eftersom det inom olika ämnen därmed används olika begrepp, är betydelsen av ett alltmer utvecklat ordförråd stor. En hjälp i arbetet är ordböcker, synomlexikon, encyklopedier och liknande som finns både i pappersformat och i datorns olika utbud av program och länkar på nätet. De behöver också olika förståelsestrategier för att alltifrån kunna återge innehållet till att kunna förstå och tolka på ett mer ingående och övergripande sätt. Vad står där i texten och vad säger bilder och andra illustrationer? Hur kan det sammanfattas? Hur hänger olika aspekter av text och illustrationer ihop med varandra? Vad är poängen och budskapet? Hur kan det relateras till tidigare erfarenheter och kunskaper? De använder förkunskaper, bilder och sammanhang, drar slutsatser, gör förutsägelser och/eller jämför med annat som lästs eller upplevts och kopplar texten till egna och andras erfarenheter. De börjar också bli observanta på om saker och ting inte går att få ihop och rättar sig själv om detta kan bero på att de läst av fel

Nu gäller det att läsa på olika sätt beroende på vad man är ute efter. Det kan innebära att i vissa situationer är det sökläsnings eller översiktsläsning som är det mest relevanta, för att exempelvis hitta enskilda detaljer eller skaffa sig en översiktlig bild av innehållet. I andra situationer när man ska diskutera innehållet mer på djupet är närläsning eller upplevelseläsning mer centralt. I sådana mer ingående läsningar är det viktigt att eleverna också ges utrymme att själva ha grundade åsikter om det som behandlas. Att exempelvis argumentera gör ju redan en fyraåring med glans, men med elevens stigande ålder ska argumenten vartefter bli mer övertygande och underbyggda. I de här mötena med alla olika slags texter aktiveras också textmedvetandet och kan bli föremål för diskussion – hur kommer det sig att det går att skilja en saga från en text om dinosaurier? Vad skiljer nyhetsartikeln från en dikt eller dikten från en berättelse? Hur förmedlas en upplevelse bäst – i bild, text, drama eller i en kombination av olika uttrycksätt? Vilken betydelse har mottagaren – kommer e-posten till mormor att formuleras på samma sätt

som till kompiserna? Läsande och skrivande tillsammans samt gemensamma samtal om det lästa eller skrivna är fortsatt viktigt vid sidan av att läsa och skriva på egen hand. I mötet med andra blir det om möjligt ännu mer betydelsefullt att kunna använda ett rikt ordförråd och olika förståelsestrategier. De ges då också möjlighet att få möta olika sätt att förstå och att se på hur texter är uppbyggda.

Nu kommer också skrivandet i olika ämnen att betyda mycket för lärandet. Texterna blir längre och eleverna tar intryck från olika håll och källor som de börjar förhålla sig till. Att ställa frågor till texten, att reflektera med pennan i hand över ett innehåll, att jämföra olika källor innebär bland mycket annat ett språkutvecklande arbetssätt långt bort från memorerande och osjälvständiga referat. En framträdande aspekt i ett sådant språkutvecklande arbetssätt är att ha mottagare, som att brevväxla med en annan klass, och att texter ska publiceras i någon form, som att arbeta med en skoltidning. Det leder till att skribenterna måste tänka över textens form i enskildheter men också den övergripande dispositionen. Ska texten skrivas för hand eller på dator? Fungerar meningsbyggnaden? Har texten ett gott sammanhang som gör att andra förstår vad man menar? Har den en början och ett slut, delas den in i stycken och levdögör eller kanske till och med förstärker bilderna det som texten handlar om? Det är exempel på sådant som behöver uppmärksammas. Sådana funderingar i relation till dem som ska läsa texten driver utvecklingen framåt. Ytterligare drivkrafter i utvecklingen är att få konstruktiv respons på sina texter och försöka bearbeta dem rörande allt från stavning till hur texten är uppbyggd och vilken layout som används. Precis som i läsandet kan hjälpmedel av olika slag var viktiga att ha till hands vid skrivande av såväl den första som den sista versionen av texten.

De flesta elever bör nu inte ha några problem med avkodningen av text. Utan de använder såväl mer enkla avkodningsstrategier som mer avancerade. Nu är det inte bara ljuden och stavelserna som ljudas samman. I de mer avancerade avkodningsstrategierna tar eleverna också hjälp av ordens uppbyggnad, att de består av en stam och ändelser av olika slag som återkommer i andra ord. Med hjälp av ett rikt muntligt ordförråd och den här typen av avancerade avkodningstekniker kan de bygga upp ett omfattande ortografiskt lexikon. Ett sådant ortografiskt lexikon är avgörande för att öka den automatiserade avkodningen. Den ger i sin tur utrymme för läsförståelsearbetet. Den innebär också att eleverna har bilder av orden som de kan mobilisera när de ska skriva dem. Det leder till att de i många fall följer stavningsreglerna, men inte så ofta har själva regeln klar för sig. Det är alltså inte nödvändigt att kunna reglerna för att stava rätt. De vanligaste stavningsreglerna fungerar ofta som enkla tumregler och som en första

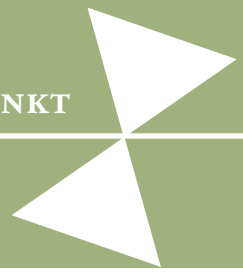
starthjälp. Men de är sällan heltäckande. Särskilt uttalat är detta för alla låneord som ingår i svenskan, såväl nya som gamla med århundranden på nacken.

I de flesta elevers utveckling finns både plåtår och snabba språng. Också en skicklig läsare kan under en period envist sluka en enda sorts böcker, en motvillig skribent kan plötsligt få kläm på både funktion och form, en tyst elev som helst skriver kan blomma upp i samtal och berättande. Här är lärarens professionella förhållningssätt särskilt viktigt. Att bara vänta–och–se när elevens framsteg låter vänta på sig är sällan en bra strategi. Att kunna överblicka utvecklingen och ingripa med rätt stöd i rätt ögonblick är naturligtvis svårt, men underlättas av den kunskap om eleven som de löpande observationerna har gett.

En rik klassrumsmiljö, med utrymme för kreativitet och variation i undervisningen och där språket används i många och varierande och meningsfulla sammanhang har stor betydelse för varje elevs utveckling, alldeles oavsett ålder och årskurs. Här ryms både mer och mindre styrda arbetssätt. När eleverna är på väg in i ett nytt sätt att läsa och skriva, en ny texttyp eller motsvarande behövs mer stödstrukturer än när de fått mer vana och erfarenheter. Men att man styr verksamheten ska inte sätta stopp för att använda elevers skapande och utforskande.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt D:1–D:3 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med en mening för både läraren och eleven. Samma formulering återfinns i lärarmatrisen och i elevens observationsschema "Min språkutveckling".

Eleven tar hjälp av ordens uppbyggnad för att underlätta läsflyt och läsförståelse

Uppmärksamma och notera om eleven:

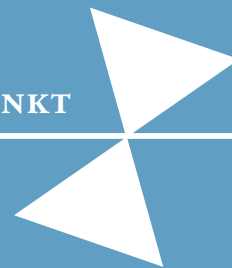
- har insikt om att ortografisk helordsläsning underlättar flyt i läsningen
- har insikt om att ord kan bestå av stam och ändelser
- har insikt om att ord böjs på olika sätt beroende på sammanhang
- har insikt om att ändelser förändrar ords betydelse samt tar hjälp av den kunskapen för såväl avancerad ljudning som helordsläsning
- tar hjälp av ordböcker för att förstå ords uppbyggnad och betydelse (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- uppmärksamma hur tempus påverkar ord i nutid och dåtid
- uppmärksamma hur ental och flertal uttrycks och påverkar ordens form och innehåll
- uppmärksamma så många böjningsformer som möjligt av olika ord
- uppmärksamma ords olika böjningsformer i en text för att underlätta läsning av längre och krångliga ord
- gå igenom hur ordböcker kan användas på olika sätt (svenska som andraspråk)

- ---

- ---

Eleven följer nästan genomgående de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

Uppmärksamma och notera om eleven:

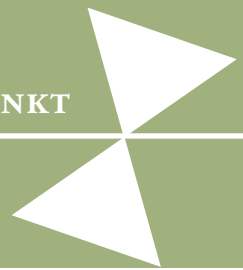
- stavar vanliga dubbeltecknade och ljudstridiga ord rätt
- är på god väg mot att följa reglerna för ord- och meningsbyggnad
- använder de vanligast förekommande skiljetecknen
- använder ordböcker och andra hjälpmedel i skrivandet
- redigerar texter för hand och med hjälp av dator

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- gå igenom grundregeln för dubbelteckning, samt vilka huvudtyper av undantag som finns
- skriva om en text i annan tempus
- diskutera skiljeteckens betydelse för förståelse och upplevelse av texters innehåll
- studera en författares text med avseende på skiljetecken
- gå igenom hur man under skrivande kan använda ordböcker i pappersform och digitalt samt hur man använder datorns redigeringsfunktion

•

•

Eleven använder varierande sätt att läsa beroende på syftet med läsningen

Uppmärksamma och notera om eleven:

- läser på olika sätt, t.ex. sökläser, översiktsläser, upplevelseläser eller närläser och sammanfattar viktig information
- deltar aktivt i samtal om texters budskap och anknyter till egna erfarenheter

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- samtala om och ge modeller för hur man genom sökläsnings snabbt kan skumma igenom text i syfte att hitta något man är intresserad av
- samtala om och ge modeller för hur man genom översiktsläsning får möjlighet att hitta en texts övergripande drag
- läsa för att uppleva och anknyta till egna erfarenheter
- närläsa och sammanfatta viktig information och/eller ställa frågor till texten
- bygga upp ett utökat ordförråd genom att sammanfatta viktig information och/eller ställa frågor till texten (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven använder ibland några texttypiska drag vid skrivande och prövar att bearbeta sina texter med stöd av andras råd

Uppmärksamma och notera om eleven:

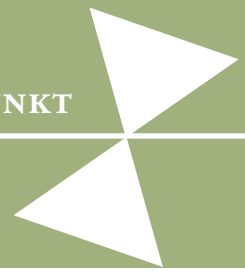
- skriver för att berätta, beskriva, instruera och förklara
- skriver för att argumentera för sina åsikter
- prövar att använda dialog och styckeindelning i berättande text
- skriver faktatexter utifrån enstaka källor och prövar att skapa texter som är begripliga för sig själv och för mottagare
- prövar att använda ämnesspecifika ord
- förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp (ämnet svenska som andraspråk)
- prövar att på egen hand bearbeta sina texter med stöd av andras råd

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- jämföra olika slags texter t.ex. berättelser, dikter, reportage, brev och samtala om hur de känns igen
- undersöka uppbyggnad och innehåll i olika typer av texter tillsammans med andra och med denna utgångspunkt skriva egna texter utifrån den genomgångna texttypen
- gå igenom hur och varför man markerar dialog i text och om dialogens olika funktioner i text, t.ex. att föra handlingen framåt
- gå igenom hur och varför man markerar nytt stycke i text
- hitta former och rutiner för processkrivande och för kamratbearbetning av texter
- genomföra skrivsamtal med utgångspunkt från vad eleven kan och behöver utveckla

• _____

• _____

Eleven läser regelbundet längre texter av olika slag med flyt och förståelse

Uppmärksamma och notera om eleven:

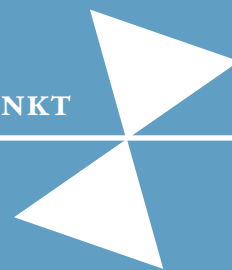
- läser regelbundet olika slags texter, såväl skönlitteratur som faktatexter
- läser för olika syften: för nöje, för att lära, för att finna fakta
- börjar anpassa läsningen till olika slags texter och deras syften
- tar hjälp av olika förståelsestrategier som att koppla texten till egna och andras erfarenheter, använder förkunskaper, bilder och sammanhang, drar slutsatser, gör förutsägelser och/eller jämför med annat som lästs eller upplevts
- rättar sig själv vid läsning

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- använda egna och andras erfarenheter som utgångspunkt i regelbundna textsamtal där egna frågor formuleras till texten
- skapa förförståelse för en texts innehåll, t.ex. genom att gå igenom och samtala om metaforer, ämnesspecifika begrepp och textstrukturer samt läsa delar av texten gemensamt
- återberätta innehållet i lästa texter
- skriva brev till bokens huvudperson med råd om hur dilemma kan lösas
- koppla texter till andra texter eller aktuella händelser för att göra jämförelser och dra paralleller

- ---

- ---

Eleven visar förståelse för att texter kan skrivas för olika syften och mottagare

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver längre texter ofta och regelbundet med läslig handstil och på dator
- skriver för att presentera och klargöra hur något är eller ser ut
- skriver för att uttrycka sina egna tankar och åsikter
- förstår att texten ska anpassas till mottagare
- prövar att använda bilder och ljud för att förstärka och levandegöra den skrivna texten

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- diskutera hur man kan lyfta fram detaljer som ger liv åt en berättelse, genom att beskriva t.ex. känslor, dofter eller ljud och vad det får för betydelse för mottagarens läsupplevelse
- göra skriftliga beskrivningar av någons eller någots utseende utifrån bilder eller föremål
- formulera egna tankar och åsikter skriftligt
- gå igenom hur man får en texts budskap att framgå genom den ”röda tråden” i texten
- diskutera hur bild och text kan samspela i en text och hur bilder kan fogas in från dator i en skriven text
- klassificera ord i över- och underordning, t.ex. kläder – tröja (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven läser obehindrat med förståelse

Det innebär att eleven:

- läser med flyt, dvs har en klart och tydligt automatiserad avkodning vid läsning
- börjar anpassa läsningen till olika slags texter och deras syften
- börjar använda olika förståelsestrategier för att förstå innehållet
- sammanfattar och ställer frågor till texter för att få förståelse av det lästa
- visar förståelse för texters underliggande budskap
- anknyter till det lästa i samtal och skrivande såväl i samband med läsningen som vid andra tillfällen, samt vid läsning av andra texter
- känner till skillnaden mellan olika slags texter t.ex. sagor, berättelser, faktatexter, dikter, recept
- har fungerande strategier för att lösa problem med avkodning och förståelse och rättar sig själv vid läsning

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning D preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Skapar undervisningen en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande av olika slags texter präglar undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ger undervisningen utrymme för att analysera och diskutera kännetecknen för texter skrivna på olika sätt för att uppnå olika syften och i vilka situationer de kan användas?
- Ingår gemensam högläsning, enskild läsning/skrivning och textsamtal regelbundet i undervisningen?

- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ämnesspecifika ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet av varierad svårighetsgrad, så att alla läser på en nivå som stimulerar deras utveckling och lockar till fortsatt läsande och skrivande?
- Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon/han kan läsa längre texter och återge innehållet?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem och skola?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
- På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter av olika slag?
- Hur väl lyckas eleven uttrycka det han/hon vill och inte bara det han/hon kan?
- Berättar och talar eleven på ett begripligt och sammanhängande sätt?
- Använder eleven olika avkodnings- och förståelsestrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
- Hur väl förstår eleven innehållet i längre texter av olika slag?
- Hur väl klarar eleven av att själv skriva olika slags texter?
- Visar eleven motivation att bearbeta sin text i dialog med lärare eller kamrater?
- Hur ser elevens ordförråd och meningsbyggnad ut i tal och skrift, varieras ordförrådet och är meningsbyggnaden någorlunda korrekt?
- Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket och i vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att vidareutveckla den språkliga medvetenheten

OBSERVATIONSPUNKTER

E:1 LÄSA

E:1 SKRIVA

E:2 LÄSA

E:2 SKRIVA

E:3 LÄSA

E:3 SKRIVA

Eleverna bygger successivt upp en förmåga att tala om olika aspekter av texter de möter eller skriver själva. En tidig version av sådan språklig medvetenhet är att kunna tala om bokstäver, bokstavsljud och hur dessa hänger samman. Det är en central del i att vara det som kallas fonologiskt medveten. Det utvecklas, om inte förr, i samband med att skriftkoden knäcks. Att utveckla en sådan medvetenhet underlättas naturligtvis av att man får se orden i skrift. Det är lättare att se att det finns fyra olika bokstavsljud i exempelvis 'barn' och 'Hans' än att höra det. En vidareutveckling av den språkliga medvetenheten till att omfatta även andra aspekter av texter, underlättas av att eleverna har en bred läs- och skrivrepertoar. De har mött många olika texter och prövat att läsa och skriva dem i olika sammanhang och för olika syften. Det är då möjligt att göra jämförelser, se likheter och skillnader. Det är i sådana kontrasteringar som det blir mer tydligt att det går att skriva och förstå på olika sätt och att olika språkliga drag gör skillnad.

Att i samtal möta andra elevers sätt att läsa och förstå samt skriva och komponera text, bidrar till sådana intressanta kontraster. Här kan man se hur eleverna kan börja diskutera betydelsenyanser hos ord, hur orden kan betyda olika saker i olika sammanhang. Vissa ord kan ha en gemensam betydelsekärna, men ges mer eller mindre olika tolkningar i olika sammanhang. En mänsklig reaktion är exempelvis inte detsamma som en kemisk reaktion. En och samma ordform kan också ha helt olika betydelse som "division". Skillnaden mellan vardagsspråk och fackspråkliga uttryck blir tydligare och tydligare ju längre eleverna kommer in i olika ämnesområden. Hur svart är ett så kallat "svart hål" och är det verkligen ett hål? I sådana samtal ges de grund för att bli semantiskt medvetna om ords och uttrycks tänkbara nyanser, värdeladdning och tolkningsmöjligheter. Att förstå att man använder olika ord i olika sammanhang och texter är vidare en del av en pragmatisk medvetenhet. I vissa texter kan man använda "killar" och "tjejer", men inte i andra. Det ger grund för en mer skarp blick på texters innehåll och deras användbarhet för olika syften. Det ger också en god grund att stå på när eleverna ska skriva egna texter eller ge respons på kamraters

texter. Kan man välja andra ord eller formuleringar för att få fram det innehåll man önskar i sitt skrivande? Hur kan man nyansera och förstärka för att sätta det önskade innehållet i förgrunden? Inte att förglömma är ordböcker och andra motsvarande hjälpmedel för att berika såväl sina tolkningar av andras texter som innehållet i sina egna texter.

Den språkliga medvetenheten rör också förmågan att tala om texters form, hur de är uppbyggda på både lokal och global nivå. Den lokala nivån omfattar hur meningar byggs och markeras med hjälp av olika typer av interpunktion beroende på vad det exempelvis är för typ: påstående, utrop eller fråga. Att kunna tala om sådana lokala aspekter innebär att man är på väg att utveckla en syntaktisk medvetenhet. Hur texter är uppbyggda på global nivå omfattar byggstenar som inledning, händelseförlopp och avslutning som karakteriserar berättande. I uppbyggnaden på global nivå ingår också olika typer av illustrationer som bilder, figurer, tabeller och diagram. Beroende på hur de är byggda uppnås olika syften. Som behandlats under D-punkten räknar man med fem sådana huvudtyper av texter i skolarbetet: berättande, beskrivande, instruerande, förklarande och argumenterande. De här texttyperna är uppbyggda på ett visst sätt med olika delar för att uppnå ett visst mål eller syfte. Att kunna diskutera sådana mer globala formaspekter och vilken betydelse de har för att få fram ett visst innehåll och uppnå ett visst syfte innebär att man är textmedveten.

Att få diskutera såväl innehållsliga aspekter som formaspekter i texter eleverna läser, sedan få pröva att skriva egna och diskutera dem, bidrar starkt till utvecklingen av fonologisk, syntaktisk, semantisk och pragmatisk medvetenhet samt textmedvetenhet.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt E:1–E:3 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med en mening för både läraren och eleven. Samma formulering återfinns i lärarmatrisen och i elevens observationschema "Min språkutveckling".

Eleven börjar använda kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att berika sitt samtal om texter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- börjar använda centrala ämnesspecifika ord och begrepp som förekommer i skolans sakprosatexter i samtal om dessa texter
- börjar förstå hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap
- börjar jämföra och göra skillnad mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- väljer ut central information ur ett par källor och argumenterar för och emot informationens användbarhet
- är på god väg att göra enkla funktionella sammanfattningar av helheten i det lästa och reflekterar över innehållet utifrån egna erfarenheter
- använder ordböcker och/eller andra hjälpmedel för att förstå en text (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- visa på ämnesspecifika begrepp i gemensamma texter och lära ut strategier för att ta reda på ords betydelser genom att exempelvis aktivera förförståelse, länka information och dra slutsatser, identifiera olika texttyper och använda morfologiska ledtrådar
- visa på likheter och skillnader mellan de ord eleverna själva använder när de talar om ett specifikt ämne, exempelvis väder, och ordvalet i en sakprosatext om samma ämne, exempelvis klimat
- utgå ifrån en skönlitterär eller argumenterande text och be eleverna leta efter de ord som har positiv respektive negativ laddning och sedan låta eleverna byta ut de negativa orden mot positiva, eller tvärtom, samt föra en diskussion om vad som händer med textens innehåll
- utforma frågor till skönlitterära texter och sakprosatexter som utmanar eleverna att förstå budskap som uttrycks såväl direkt som indirekt
- arbeta gemensamt med att identifiera de överordnade idéerna i en text genom t.ex. nyckelord, tankekarta eller illustrerande figurer

•

•

Eleven följer de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

Uppmärksamma och notera om eleven:

- stavar dubbeltecknade och ljudstridigt stavade ord som följer huvudregeln rätt
- följer grundläggande regler för ord- och meningsbyggnad med få undantag
- använder olika skiljetecken rätt
- använder ordböcker respektive ordbehandlingsprogram samt prövar att använda grammatikprogrammet och synonymprogrammet som stöd i skrivandet och vid redigering av texter

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- uppmärksamma eleverna på huvudregeln för dubbeltecknade och ljudstridigt stavade ord
- sätta ut skiljetecken i en text där de är borttagna
- rekonstruera en text som klipps sönder i meningar eller stycken
- ha gemensamma genomgångar av datorns olika hjälpmedel för stavning, grammatik och synonymer
- undersöka och jämföra olika typer av ordböcker, såväl i bokform, som digitala med utgångspunkt från ord och begrepp i en ämnesspecifik text

•

•

Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad, layout och komposition för att fördjupa förståelsen

Uppmärksamma och notera om eleven:

- använder bilder, tabeller, diagram och andra illustrationer för tolkning av innehåll och budskap
- använder olika texters, såväl berättande som sakprosa, språkliga drag och typiska uppbyggnad för tolkning av innehåll och budskap
- förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- gemensamt jämföra en sakprosatext, t.ex. en beskrivande text, med en skönlitterär text, där båda texterna behandlar samma företeelse eller fenomen, och låta eleverna diskutera skillnader i syfte med att läsa de olika texterna och hur språkliga drag och strukturer används för att bygga upp innehållet
- gå igenom hur de vanligaste formerna av tabeller, diagram och andra illustrationer i sakprosatexter ska läsas
- låta eleverna själva utforma figurer, scheman och andra illustrationer över olika texters innehåll och diskutera sedan tillsammans vad de här illustrationerna ger för mervärde hos texten och var de kan placeras in i texten

- ---

- ---

Eleven använder oftast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver berättande texter och prövar olika texttypiska drag som gestaltande miljö- och personbeskrivningar, dialog, stegrande händelseförlopp, parallellhandling, tillbakablickar och avslutning
- börjar föra enkla resonemang om användbarheten av information som hämtats från några olika källor vid skrivandet
- börjar använda ämnesspecifika ord på ett funktionellt sätt
- läser kamraters texter och ger enkel respons på innehåll och form
- bearbetar texters innehåll och form med stöd av andras råd
- använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- göra närstudier av olika författares sätt att bygga upp olika slags texter
- skriva faktatexter med egna ord, utifrån förståelse och egna frågor med hjälp av några olika källor
- gå igenom hur en argumenterande text byggs upp med hjälp av olika argument och sammanlänkade ord
- gå igenom hur man kan skriva en insändare till en tidning
- gå igenom hur man kan ge respons på några texttyper utifrån deras syfte, struktur och texttypiska drag
- skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

E:3 LÄSA

Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text

Uppmärksamma och notera om eleven:

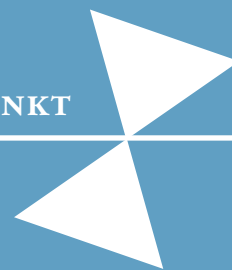
- läser med flyt skönlitteratur och poesi
- läser med flyt sakprosa som används i skolans olika ämnen
- är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte med läsningen som vilken typ av text som läses, dvs. anpassning till textens syfte, dess språkliga drag och uppbyggnad
- förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp (ämnet svenska som andraspråk)
- rättar sig själv vid läsning
- har börjat beskriva sin upplevelse av läsningen

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- göra om en saga till en dikt och diskutera gemensamt vad som skiljer de olika texterna åt
- låta eleverna läsa både en sakprosatext och en skönlitterär text på två olika sätt, t.ex. genom att först översiktsläsa och sedan genom att plocka ut huvudord. Låt sedan eleverna diskutera om man förstår innehållet på olika sätt med hjälp av olika förståelsestrategier
- läsa en gemensam text och sedan låta eleverna utifrån diskussionsfrågor prata i mindre grupper om hur de har upplevt läsningen. Upplevde de den på samma sätt? Om inte, varför upplevde de textens innehåll på olika sätt?
- lista typiska språkliga drag i olika texter (ämnet svenska som andraspråk)

- _____

- _____

Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver olika texter med begripligt innehåll och med läslig handstil och på dator
- försöker anpassa sitt skrivande för olika syften och mottagare
- visar insikt om hur syftet med texten präglar innehållet
- visar insikt om när innehållet måste utvecklas för att förstås av en mottagare
- använder bilder och ljud för att förstärka och levandegöra den skrivna texten
- använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- skriva olika slags texter för mottagare utanför klassrummet, för hand och på dator, där mottagaren skriver svar på texten utifrån textens syfte
- skriva om samma händelse utifrån olika syften, t.ex. skriva för att informera, skriva för att minnas, skriva för att uppmuntra eller klaga
- använda blogg om olika ämnen och för olika syften för kommunikation i klassen
- göra olika digitala presentationer där text, bild och ljud samspelar
- skriva olika slags texter till skoltidning som ges ut i digital eller tryckt form
- skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text

Det innebär att eleven:

- läser med flyt, dvs. har en klart och tydligt automatiserad avkodning, vid läsning av både skönlitteratur och sakprosa
- är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text samt rättar sig själv vid läsning
- börjar jämföra och göra skillnad mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- använder olika texters språkliga drag och typiska uppbyggnad för tolkning av innehåll och budskap
- använder bilder, tabeller, diagram och andra illustrationer för tolkning av innehåll och budskap
- börjar förstå hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap
- samtalar om sakprosatexter och börjar då använda centrala ämnesspecifika ord och begrepp
- är på god väg att göra enkla funktionella sammanfattningar av helheten i det läsa och reflekterar över innehållet utifrån egna erfarenheter samt börjar ge omdömen om texters innehåll och form
- väljer ut central information ur ett par källor och argumenterar för och emot informationens användbarhet i förhållande till syftet med läsningen
- har börjat beskriva sin upplevelse av läsningen

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning E preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Skapar undervisningen en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande av olika slags texter präglar undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ger undervisningen utrymme för att analysera, jämföra och diskutera kännetecken för olika texttyper samt i vilket syfte och i vilka situationer de kan användas?
- Ingår gemensam högläsning, enskild läsning/skrivning och reflekterande samtal om lästa och egenproducerade texter regelbundet i undervisningen?
- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ämnesspecifika ordförråd?
- Är undervisningsmaterialet av varierad svårighetsgrad, så att alla läser på en nivå som stimulerar deras utveckling och lockar till fortsatt läsande och skrivande?
- Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon/han kan läsa längre texter och återge innehållet?
- Får eleverna möjlighet att söka, sammanställa och värdera information från olika källor?
- Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem och skola?

Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:

- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
- På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter av olika slag?
- Hur väl lyckas eleven uttrycka det han/hon vill och inte bara det han/hon kan?
- Anpassar eleven sitt sätt att samtala och att framföra en redogörelse till syfte, situation och åhörare?
- Använder eleven olika avkodnings- och förståelsestrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
- Hur väl förstår eleven innehållet i längre texter av olika slag?
- Hur väl klarar eleven av att själv skriva olika slags texter?
- Visar eleven motivation att bearbeta sin text i dialog med lärare och kamrater?
- Hur ser elevens ordförråd och meningsbyggnad ut i tal och skrift, varierar ordförrådet och är meningsbyggnaden på god väg att vara korrekt?
- Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket och i vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
- Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Att distansera sig till egna och andras texter och utveckla en kritisk blick

OBSERVATIONSPUNKTER

F:1 LÄSA

F:1 SKRIVA

F:2 LÄSA

F:2 SKRIVA

F:3 LÄSA

F:3 SKRIVA

Genom den språkliga medvetenhet som byggs upp på olika nivåer får eleverna erfarenhet av att distansera sig till texter och tala om dem på olika sätt. De ställer sig utanför texten i fråga. Det är en betydelsefull del i att utveckla ett kritiskt förhållningssätt till texter och kunna framföra relevanta synpunkter som vilar på goda grunder. Även betydligt yngre elever kan upptäcka och kommentera olika texters tillkortakommanden eller styrkor och om intressanta innehåll framförs eller ej. Men de äldre elevernas resonemang har ofta täckning i en djupare förståelse av texterna, deras funktion, innehåll och form. De kan med större säkerhet ange om och hur vissa typer av meningsbyggnader, ordval, formuleringar, texttyper och layout är mer funktionella i vissa sammanhang och mindre i andra.

Att kunna röra sig mellan ett mer personligt och ett mer distanserat sätt att läsa hjälper eleverna att bland annat reflektera över olika tolkningsmöjligheter och hur man med hjälp av olika typer av förståelsestrategier kan nå fram till dessa tolkningar. Centralt är att kunna anpassa och variera användningen av förståelsestrategier beroende på vilket syftet är med läsandet, vad texten handlar om och hur den är uppbyggd. Allt detta bidrar på olika sätt till att kunna beskriva sin upplevelse av det lästa och själva läsningen. Genom ett distanserat och kritiskt förhållningssätt baserat på en gedigen kunskap om språk har eleverna också ett gott stöd för att ge funktionella och konstruktiva kommentarer om såväl andras som egna texter. Sådant konstruktivt mottagande tillsammans med olika hjälpmedel underlättar i sin tur textbearbetandet av den egna texten. Tillsammans med vetskap om att texten ska användas och läsas av andra i sin slutversion skapas ytterligare drivkrafter att skriva texter som är begripliga, indragande och håller en god språklig nivå.

Med god språklig medvetenhet och ett kritiskt förhållningssätt i bagaget, är eleverna väl rustade för att göra val. Det gäller val som exempelvis rör sätt att läsa och skriva och val av förståelsestrategier och skrivstrategier. Vilken texttyp ska väljas för att uppnå ett visst

syfte? Och vilka ord, formuleringar och sätt att bygga meningar ska användas för att få fram det innehåll och budskap man vill nå ut med? Förmågan att göra språkliga val kan finslipas och vidareutvecklas på en mängd olika sätt genom att eleverna fortsatt får möta nya texter och textuppgifter inom olika ämnesområden och få ett rikt men gärna utmanande stöd genom samtal om dessa texter och textuppgifter.

Observationspunkt F innebär dock att ett nedslag görs i denna näst intill oändliga utveckling. En bedömning ska göras i relation till kursplanernas kunskapskrav i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 6. I observationspunkter under ”uppmärksamma och notera” samt i Avstämning F anges kännetecknen för betygsstegen E, C och A utifrån kursplanernas kunskapskrav. Betygsstegen har markerats genom att ange de kvaliteter som beskrivs i kunskapskraven för betygssteget E till betygssteget A. Såväl observationspunkterna som Avstämning F anger i första hand lägsta kunskapskrav d.v.s betygssteget E. Formuleringar för betygssteget E är skrivet med fetad text. Kvaliteter för betygsstegen C och A är också utsatta för att visa hur dessa kvaliteter kan utvecklas vidare. Formuleringar för dessa senare betygssteg är avskilda med snedstreck, t.ex. ”gör **enkla**/utvecklade/väluvecklade sammanfattningar...”

Observationspunkterna som ingår i det här bedömningsstödet är inte alltid preciserade utifrån kursplanernas kunskapskrav. Det innebär inte att man kan hoppa över dem. De är lika viktiga, eftersom de på olika sätt samspelar med och fördjupar förståelsen av de uttalade kunskapskraven. Observationspunkterna utgör olika typer av expansioner och exemplifieringar av kunskapskraven. De ger ett väsentligt bidrag till att få en så bred bild som möjligt av elevernas läs- och skrivutveckling. Bredd i bedömning är en god väg för att skapa såväl bredd som djup i elevernas utveckling.

På de följande sidorna beskrivs varje observationspunkt F:1–F:3 mer i detalj. Varje observationspunkt är formulerad med en mening för både läraren och eleven. Samma formulering återfinns i lärarmatrisen och i elevens observationsschema ”Min språkutveckling”.

Eleven använder kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt

Uppmärksamma och notera om eleven:

- använder ämnesspecifika ord och begrepp som förekommer i skolans sakprosatexter såväl vid samtal om som i skrivande i anslutning till dessa texter
- förstår hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap
- visar insikt om relevanta skillnader mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- väljer ut och jämför på ett **enkelt**/utvecklat/välutvecklat sätt information i olika källor och argumenterar för och emot deras användbarhet med stöd i ett källkritiskt förhållningssätt
- gör **enkla**/utvecklade/välutvecklade sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda**/utvecklade och relativt väl underbyggda / välutvecklade och väl underbyggda resonemang om innehållet (ämnet svenska)
- gör **enkla**/utvecklade/välutvecklade sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda**/relativt väl underbyggda/väl underbyggda resonemang om innehållet (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- identifiera ämnesspecifika begrepp i gemensamma texter och därefter med hjälp av ordböcker och andra hjälpmedel, t.ex. dator, utarbeta gemensamma ordbankar till olika ämnesinnehåll
- utgå ifrån en skönlitterär text eller en sakprosatext och välja ut ett antal ord eller begrepp i texten. Diskutera sedan hur innehållet påverkas genom att förändra värdeladdningen, t.ex. genom att komparera (söt, sötare, sötast), lägga till framförställda bestämmingar (mycket söt, ganska söt), arbeta med synonymer (söt/vacker/bedårande) eller metaforer/liksnelser (söt som socker)
- formulera frågor till en text som eleverna sedan får ta ställning till och avgöra vilka av frågorna där svaret är uttalat respektive outtalat i texten
- sammanfatta innehållet i en text, t.ex. en tidningsartikel, och ta ställning till detta innehåll samt motivera sitt ställningstagande muntligt
- förbereda en argumenterande skrivuppgift genom att låta eleverna läsa olika texter om ett specifikt ämne. Diskutera sedan gemensamt hur de olika texterna kan bidra till argumentationen

•

Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

Uppmärksamma och notera om eleven:

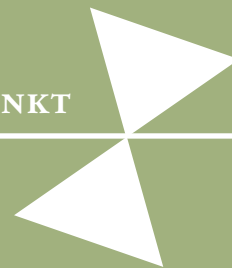
- följer grundläggande regler för stavning med **viss**/relativt god/god säkerhet (ämnet svenska)
- följer grundläggande regler för stavning på ett i **huvudsak**/relativt väl/väl fungerande sätt (ämnet svenska som andraspråk)
- följer grundläggande regler för språkriktighet samt skiljetecknens användning med **viss**/relativt god/god säkerhet (ämnet svenska)
- följer grundläggande regler för språkriktighet på ett i **huvudsak**/relativt väl/väl fungerande sätt (ämnet svenska som andraspråk)
- använder ordbehandlings-, grammatik- och synonymprogram som stöd i skrivandet och vid redigering av texter

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- ha gemensamma genomgångar av felaktigt stavade texter med förslag på ändringar till korrekt stavning
- låta eleverna parvis göra en rekonstruktion av en text där meningarna kastats om
- diskutera elevernas texter med utgångspunkt från hur skiljetecken använts
- låta eleverna diskutera och språkgranska varandras texter avseende textens form
- diskutera olika sätt att utveckla användningen av ordbehandling som stöd

- ---

- ---

Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter

Uppmärksamma och notera om eleven:

- visar på hur bilder, tabeller, diagram och andra illustrationer samspelar med det skrivna innehållet och hur dessa kan fördjupa förståelsen och stödja ett kritiskt förhållningssätt till textens layout
- visar på hur kunskap om olika texters (berättande och sakprosa) språkliga drag och typiska uppbyggnad kan fördjupa tolkning av innehåll och budskap och stödja ett kritiskt förhållningssätt till val av texters språkliga dräkt
- förstår att olika texter använder olika typer av ord och begrepp (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- låta eleverna läsa en text som innehåller bilder, tabeller eller diagram och sedan diskutera vilket innehåll som uttrycks i text respektive figurer
- låta eleverna utgå från exempelvis en beskrivande text och sedan göra om den till en berättande och/eller argumenterande eller instruerande text. Låt sedan eleverna analysera sina texter utifrån uppbyggnad och språkliga drag och diskutera skillnader
- diskutera olika texters språkliga drag (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd

Uppmärksamma och notera om eleven:

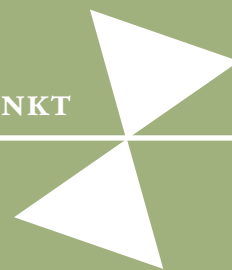
- skriver berättande texter med **enkla**/utvecklade/välutvecklade gestaltande beskrivningar och **enkel**/utvecklad/välutvecklad handling
- skriver faktatexter med egna ord, utifrån förståelse och egna frågor med hjälp av flera olika källor
- skriver texter med stöd i flera olika källor och texterna innehåller då **enkla**/utvecklade/väl utvecklade beskrivningar, egna formuleringar och **viss**/relativ god/god användning av ämnesspecifika ord
- bearbetar texter mot ökad tydlighet och kvalitet på ett i **huvudsak**/relativt väl/väl fungerande sätt med stöd av andras råd
- ger **enkla**/utvecklade/väl utvecklade omdömen om texters innehåll och form
- använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- diskutera hur man kan få fram ett intressant innehåll i olika texter, med utgångspunkt från textens uppbyggnad och syfte
- analysera och diskutera hur olika slags texter är uppbyggda och pröva att göra byten, t.ex. göra om en dikt till en saga, göra om en beskrivande text till en instruktion
- skriva argumenterande text där argumenten hämtas från olika källor
- skriva olika typer av texter där man ger och får respons på både innehåll och form
- skriva individuella texter med dialog eller styckeindelning samt ge och ta emot enkel kamratrespons på dessa språkliga drag
- skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet (ämnet svenska som andraspråk)

- ---

- ---

Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av förståelsestrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning

Uppmärksamma och notera om eleven:

- läser med **flyt**/gott flyt/mycket gott flyt olika slags skönlitteratur, t.ex. romaner, lyrik, drama, sagor och myter för barn och ungdomar
- läser med **flyt**/gott flyt/mycket gott flyt sakprosatexter som förekommer såväl i som utanför skolan
- anpassar och varierar användningen av förståelsestrategier på ett **fungerande**/ändamålsenligt/ändamålsenligt och effektivt sätt beroende på såväl syfte med läsningen som vilken typ av text som läses, dvs. anpassning till textens syfte, dess språkliga drag och uppbyggnad
- reflekterar över att olika sätt att läsa leder till olika sätt att förstå textinnehåll
- rättar sig själv vid läsning
- beskriver sin upplevelse av läsningen på ett **enkelt**/utvecklat/välutvecklat sätt

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- utgå från ett specifikt tema och låta eleverna möta olika slags texter inom detta tema. Låt sedan eleverna diskutera om och hur upplevelsen av temat påverkas av de olika texterna
- låta eleverna läsa en text och sedan formulera frågor som behandlar både direkt (sökfrågor) och indirekt uttryckt innehåll i texten (inferensfrågor). Diskutera sedan hur man måste läsa texten för att kunna svara på de olika typerna av frågor
- låta eleverna läsa en text och anteckna i texten när de inte förstår. Diskutera sedan hur eleverna måste gå vidare för att skapa förståelse

•

•

Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare

Uppmärksamma och notera om eleven:

- skriver berättande texter och faktatexter ofta och regelbundet och diskuterar texternas innehåll med andra
- skriver olika texter med **begripligt**/relativt tydligt/tydligt innehåll och **i huvudsak**/relativt väl/väl fungerande struktur samt **viss**/förhållandevis god/god språklig variation (ämnet svenska)
- skriver olika texter med **begripligt**/relativt tydligt/tydligt innehåll och **i huvudsak**/relativt väl/väl fungerande struktur samt viss språklig variation (ämnet svenska som andraspråk)
- sätter rubriker på olika nivåer samt använder styckeindelning på ett funktionellt sätt
- kombinerar sina texter med bilder och ljud så att de olika uttrycken samspelar på ett **i huvudsak fungerande**/ändamålsenligt/ändamålsenligt och effektivt sätt för att förstärka och levandegöra texten
- använder språkliga strategier för att kunna uttrycka sig på sin kognitiva utvecklingsnivå (ämnet svenska som andraspråk)

Undervisningen ger exempelvis utrymme för att:

- gå igenom hur olika språkstilar kan förändra ett innehåll, t.ex. talspråk
- skriva argumenterande texter utifrån ett gemensamt ämne där eleverna får i uppdrag att inta olika ståndpunkter och använda den argumenterande textens texttypiska drag
- göra närstudier av olika slags texter och diskutera rubriksättning och styckeindelning inför individuellt skrivande
- skapa rutiner för elevernas respons på varandras skrivande inom olika slags texter
- göra presentationer i PowerPoint med text, bild och ljud för olika redovisningar och ge varandra respons på hur de olika uttrycken förstärker och kompletterar varandra
- skriva om ett komplext innehåll utan för tidiga krav på språklig korrekthet (ämnet svenska som andraspråk)

•

•

Eleven läser längre texter inom olika ämnen med flyt och anpassar användningen av förståelsestrategier samt har ett kritiskt förhållningssätt till texters syfte, innehåll och form

Det innebär att eleven:

- läser med **flyt/gott flyt/mycket gott flyt** olika slags skönlitteratur, t.ex. romaner, lyrik, drama, sagor och myter för barn och ungdomar samt rättar sig själv vid läsning
- läser med **flyt/gott flyt/mycket gott flyt** sakprosatexter som förekommer såväl i som utanför skolan samt rättar sig själv vid läsning
- anpassar och varierar användningen av förståelsestrategier på ett **fungerande/ändamålsenligt/ändamålsenligt** och effektivt sätt beroende på såväl syfte med läsningen som vilken typ av text som läses, dvs. anpassning till textens syfte, dess innehåll och språkliga drag och uppbyggnad, för att fördjupa förståelsen och inta ett kritiskt förhållningssätt
- använder kunskap om texters uppbyggnad och layout (inklusive olika slags illustrationer) för att fördjupa förståelsen samt inta ett kritiskt förhållningssätt till texter
- förstår hur ords och begrepps nyanser och värdeladdning kan påverka tolkning av texters innehåll och budskap samt använder ämnesspecifika ord och begrepp vid samtal och skrivande
- gör **enkla/utvecklade/välutvecklade** sammanfattningar av det lästa samt för **enkla och till viss del underbyggda/utvecklade** och relativt väl underbyggda /välutvecklade och väl underbyggda resonemang om innehållet
- visar insikt om relevanta skillnader mellan uttalade och underliggande budskap i lästa texter
- väljer ut och jämför på ett **enkelt/utvecklat/välutvecklat** sätt information i olika källor och argumenterar för och emot deras användbarhet med stöd i ett källkritiskt förhållningssätt

- ger **enkla/utvecklade/väl utvecklade** omdömen om texters innehåll och form
- beskriver sin upplevelse av läsningen på ett **enkelt/utvecklat/välutvecklat** sätt

Förslag till analys

Om någon eller några elever inte visar den förmåga som Avstämning F preciserar: gå tillbaka till observationspunkterna och se vilka aspekter som eleven behöver utveckla.

Frågor att ställa om undervisningen:

- Skapar undervisningen en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivande i olika ämnen och av olika slags texter präglar undervisningen?
- Stimuleras eleven att välja och använda språkliga strategier för att förstå eller bli förstådd? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ges eleven möjlighet att kommunicera på svenska utifrån sin kunskapsnivå, utan att för tidiga krav på språklig korrekthet ställs? (ämnet svenska som andraspråk)
- Ger undervisningen utrymme för att analysera, jämföra och diskutera kännetecknen för texter skrivna i olika ämnen och med olika uppbyggnad samt i vilket syfte och i vilka situationer de kan användas?
- Ingår gemensam högläsning, enskild läsning/skrivning och reflekterande samtal om lästa och egenproducerade texter regelbundet i undervisningen?
- Erbjuder undervisningen möjlighet för eleverna att förhålla sig kritiskt till texters funktion, innehåll och form i såväl sitt läsande som sitt skrivande?

- Stimuleras eleverna att utveckla sitt ämnesspecifika ordförråd?
 - Är undervisningsmaterialet av varierad svårighetsgrad, så att alla läser på en nivå som stimulerar deras utveckling och lockar till fortsatt läsande och skrivande?
 - Varieras och struktureras arbetssätt och arbetsmetoder så elevens olika sätt att lära ges utrymme?
 - Har eleven regelbundet möjlighet att läsa högt för en vuxen som observerar om hon/han kan läsa längre och mer komplexa texter och diskutera innehållet?
 - Får eleverna möjlighet att söka, sammanställa och värdera information från olika källor samt kritiskt förhålla till informationen?
 - Stimuleras samverkan kring elevens läs- och skrivvanor mellan hem och skola?
- Frågor att ställa kring elevens språkutveckling som kan behöva en noggrannare analys och uppföljning:**
- Visar eleven intresse för läsande, skrivande och samtalande om texter?
 - På vilket sätt bidrar eleven i textsamtal utifrån längre texter inom olika ämnen och av olika slag?
 - Hur väl lyckas eleven uttrycka det han/hon vill och inte bara det han/hon kan?
 - Anpassar eleven sitt sätt att samtala och att framföra en redogörelse till syfte, situation och åhörare?
 - Använder eleven olika avkodnings- och förståelsestrategier när svårigheter uppstår, och i så fall på vilket sätt?
 - Hur väl förstår eleven innehållet i längre och mer komplexa texter inom olika ämnen och av olika slag?
 - Hur väl klarar eleven att förhålla sig kritisk till olika typer av information?
 - Hur väl klarar eleven av att själv skriva inom olika ämnen och texter av olika slag?
 - I vilken utsträckning klarar eleven av att bearbeta sin text i dialog med lärare och kamrater?
 - Hur ser elevens ordförråd och meningsbyggnad ut i tal och skrift, varieras ordförrådet och är meningsbyggnaden korrekt?
 - Hur förhåller sig elevens språkliga förmåga på modersmålet till förmågan i svenska språket och i vilken utsträckning är utvecklingen parallell?
 - Vilken kursplan ska eleven följa, kursplanen i svenska som andraspråk eller kursplanen i svenska?

Forskning och beprövad erfarenhet – litteratur i urval

Språk-, läs- och skrivutveckling: allmänt och/eller omfattande flera av nedanstående delområden

- Anson, Christopher M. & Schwegler, Robert A. (2008). *The Longman handbook for writers and readers*. 5th ed. Boston: Pearson Longman.
- Att läsa och skriva – forskning och beprövad erfarenhet*. (2007). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Berg, Elisabeth (2011). *Läs- och skrivundervisning. Teorier, trender och tradition*. Lund: Studentlitteratur.
- Boken om läslust: en handbok om att väcka ungas läsinträsse, 7–15 år* (2007). Nasiell, Annika & Bjärbo, Lisa (red.) 1. uppl. Stockholm: Barnens bokklubb.
- Collins, Jim (2010). *Bring on the books for everybody: how literary culture became popular culture*. Durham, NC: Duke University Press.
- Collinson, Ian (2009). *Everyday readers: reading and popular culture*. London: Equinox.
- Det hänger på språket! Lärande och utveckling i skolan*. (2006). Louise Bjar (red) Lund: Studentlitteratur.
- Det nödvändiga skrivandet: om att skriva i förskolan och skolans alla ämnen* (2009). Lorentzen, Rutt Trøite & Smidt, Jon (red.) 1. uppl. Stockholm: Liber.
- Ellvin, Madeleine & Manderstedt, Lena (red.) (2009). *Perspektiv på läsning: liv, lust och lärande*. Stockholm: Svenskläraryrkeförbundet.
- Frank, Elisabeth (2009). *Läsförståelse bland 9–10-åringar: betydelsen av skolklimat, hem- och skolsamverkan, lärarkompetens och elevers hembakgrund*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2009. (http://gupea.ub.gu.se/dspace/bitstream/2077/20083/1/gupea_2077_20083_1.pdf).
- Gibbons, Pauline. (2009). *Stärk språket stärk lärandet. (2:a uppl)* Stockholm: Hallgren&Fallgren
- Grabe, William (2009). *Reading in a second language: moving from theory to practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Handbook of reading research. Vol. 4* (2011). Michael L. Kamil (red.). New York: Routledge.
- Handbook of research on literacy and diversity* (2009). Morrow, Lesley Mandel., Rueda, Robert. & Lapp, Diane. (red.) New York: Guilford Press.
- Handbook of research on reading comprehension* (2008). Israel, Susan E. & Duffy, Gerald G. (red.) New York, NY: Routledge.
- Herrlin, Katarina & Nilsson, Ida (2009). *Läs med flyt: ett målmedvetet arbetssätt för att utveckla läsförståelse*. Stockholm: Natur & kultur.
- Holsbová, Jana, Jana (2010). *Myter och sanningar om läsning: om samspelet mellan språk och bild i olika medier*. 1. uppl. Stockholm: Språkrådet.
- Klingberg, Torkel (2011). *Den lärande hjärnan: om barns minne och utveckling*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kunsten at fremelske og fastholde skrivelyst* (2011). Sigrud Madsbjerg & Kirsten Friis (red.) Virum: Dansk Psykologisk Forlag.
- Laeselyst og laering* (2010). Sigrud Madsbjerg & Henriette Romme Lund (red.) Virum: Dansk Psykologisk Forlag.
- Langer, Judith A. (2011). *Envisioning knowledge: building literacy in the academic disciplines*. New York: Teachers College Press.
- Läsprojekt: inspirationsbok för förskola, skola och bibliotek*. (2007). Lund: Btj.
- Liberg, Caroline & Säljö, Roger (2010). Grundläggande färdigheter. I: Ulf P. Lundgren, Roger Säljö & Caroline Liberg (red) *Lärande, Skola, Bildning*. Stockholm: Natur & Kultur. S. 233–254.
- Liberg, Caroline, Geijerstam, Åsa af & Folkeryd, Jenny Wiksten (2010). *Utmana, utforska, utveckla!: om läs- och skrivprocessen i skolan*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

- Literacy: reading, writing and children's literature* (2011). Winch, Gordon (red.) 4th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Lundberg, Ingvar (2010). *Läsningens psykologi och pedagogik*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.
- Smidt, Jon (red.) (2010). *Rammer for skrivning: om skriveutvikling i skole og yrkesliv*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle* (2004). Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Taube, Karin (2007). *Läsinlärning och självförtroende - Psykologiska teorier, empiriska undersökningar och pedagogiska konsekvenser*. (4:e upplagan) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Taylor, Janet B. (red.) (2010). *Beyond early literacy: a balanced approach to developing the whole child*. New York: Routledge.
- The Routledge international handbook of English, language and literacy teaching* (2010). Wyse, Dominic, Andrews, Richard & Hoffman, James V. (red.) London: Routledge.
- Växtkraft: om svenskämnetts möjligheter* (2010). Ellvin, Madeleine & Manderstedt, Lena (red.) Stockholm: Svenskläraryrkeförbundet.

Tidig språk-, läs- och skrivutveckling

- Andersson, Peggy, Berg Svantesson, Elisabeth, Fast, Carina, Roland, Katarina & Sköld, Majken (2000). *Spökägget. Att läsa och skriva i förskola och skola*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Barn utvecklar sitt språk* (2010). Bjar, Louise & Liberg, Caroline (red.) 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Björk, Maj & Liberg, Caroline (1996). *Vägar in i skriftspråket*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Calkins, Lucy, Hartman, Amanda & White, Zoë (2010). *Berätta mer!: skrivundervisning för årskurserna F-3*. Göteborg: Daidalos.
- Eriksen Hagtvet, Bente (2004). *Språkstimulering. Del 1: Tal och skrift i förskoleåldern och Del 2: Aktiviteter och åtgärder i förskoleåldern*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fast, Carina (2007). *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola*. Acta Universitatis. Uppsala Studies in Education 115.
- Folkesson, Anne-Mari (2004). *Datorn i det dialogiska klassrummet: en fallstudie av läs- och skrivprocessen år 1–3*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagberg-Persson, Barbro (2006). *Barns mångfaldiga språkresurser i mötet med skolan*. Skrifter utgivna av Institutionen för Nordiska språk vid Uppsala universitet 70. Uppsala.
- Jönsson, Karin (2007). *Litteraturarbetets möjligheter: en studie av barns läsning i årskurs F-3*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2007. (<http://dspace.mah.se/bitstream/2043/4089/1/Avhandling.pdf>).
- Liberg, Caroline (2006). *Hur barn lär sig läsa och skriva. (2:a upplagan)* Lund: Studentlitteratur.
- Lindö, Rigmor (2005). *Den meningsfulla språkväven: om textsamtals och den gemensamma litteraturläsningens möjligheter*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundberg, Ingvar (2009). *Bornholmsmodellen: vägen till läsning: språklekar i förskoleklass*. 2. utg. Stockholm: Natur & kultur.
- Taube, Karin (2006). *Barns tidiga läsning*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Taube, Karin (2011). *Barns tidiga skrivande*. Stockholm: Norstedt.
- Westlund, Barbro (2009). *Att undervisa i läsförståelse: lässtrategier och studieteknik för de första skolåren*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.

Senare språk-, läs- och skrivutveckling

- Å lese i alle fag* (2006). Eva Maagerø & Elsie Seip Tønnesen (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Applebee, Arthur N. & Langer, Judith A. (2009). What Is Happening in the Teaching of Writing? I: *English Journal*, vol 98 nr 5. S. 18–28.

Arnbak, Elisabeth (2010). *Läsning av faktatexter: från läsprocess till läroprocess*. 1. uppl. Stockholm: Natur & Kultur.

Asker, Kristina (2011). *Skrivhjulet: en lärobok om genrer för svenska som andraspråk*. 1. uppl. Stockholm: Bonnier utbildning.

Axelsson, Monica & Jönsson, Karin (2009). *Bygga broar och öppna dörrar: att läsa, skriva och samtala om texter i förskola och skola*. 1. uppl. Stockholm: Liber.

Because digital writing matters: improving student writing in online and multimedia environments. (2010). DeVoss, Danielle Nicole., Eidman-Aadahl, Elyse. & Hicks, Troy (red.) 1st ed. San Francisco: Jossey-Bass.

Bråten, Ivar (red.) (2007). *Leseforståelse: lesing i kunnskapssamfunnet - teori og praksis*. Oslo: Cappelen akademisk forl.

Comprehension instruction: research-based best practices (2008). Block, Cathy Collins & Parris, Sheri R. (red.) 2. ed. New York: The Guilford Press.

Dysthe, Olga, Hertzberg, Frøydis & Løkengard Hoel, Torlaug (2011). *Skriva för att lära*. 2. uppl. Studentlitteratur AB.

Ewald, Annette (2007). *Läskulturer: lärare, elever och litteraturläsning i grundskolans mellanår*. Malmö studies in educational sciences, 1651–4513.

Garne, Birgitta (2010). *Elever skriver: om skrivande, skrivundervisning och elevers texter*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Hedemark, Åse (2011). *Barn berättar: en studie av 10-åringars syn på läsning och bibliotek*. Stockholm: Svensk Biblioteksforening. (<http://www.biblioteksforeningen.org/organisation/dokument/pdf/Barnrapport.pdf>).

Langer, Judith A. (2005). *Litterära föreställningsvärldar. Litteraturundervisning och litterär förståelse*. Göteborg: Daidalos.

Lundberg, Ingvar (2006). *Konsten att läsa faktatexter*. Stockholm: Natur och kultur.

Lys på lesing: lesing av fagtekster i skolen (2009). Knudsen, Susanne V., Skjelbred, Dagrun & Aamotsbakken, Bente (red.) Oslo: Novus.

Molloy, Gunilla (2007). *När pojkar läser och skriver*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Molloy, Gunilla (2008). *Reflekterande läsning och skrivning*. 2., rev. uppl. Lund: Studentlitteratur.

PIRLS 2006 [Elektronisk resurs]: läsförståelse hos elever i årskurs 4: i Sverige och i världen. (2007). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1756>).

PISA 2006 [Elektronisk resurs]: 15-åringars förmåga att förstå, tolka och reflektera: naturvetenskap, matematik och läsförståelse: resultaten i koncentrat. (2007). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1759>).

PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap. (2010). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2473>).

Reichenberg, Monica (2008). *Vägar till läsförståelse: texten, läsaren och samtalet*. 1. uppl. Stockholm: Natur & kultur.

Roe, Astrid (2008). *Lesedidaktikk: etter den første leseopplaeringen*. Oslo: Universitetsforl.

Texters, textuppgifters och undervisningens betydelse för elevers läsförståelse: [fördjupad analys av PIRLS 2006]. (2008). Stockholm: Skolverket. (<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2315>).

Läs- och skrivhinder och läs- och skrivsvårigheter

Ahrnéll, Ewa (2005). *Läslust och skrivglädje för alla: om Skoldatatekens arbete för elever i behov av särskilt stöd*. 1. uppl. Vällingby: Hjälpmedelsinstitutet. (<http://www.hi.se/global/pdf/2005/05303.pdf>).

Bjar, Louise & Frylmark, Astrid (red.) (2009). *Barn läser och skriver: specialpedagogiska perspektiv*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Föhrer, Ulla & Magnusson, Eva (2010). *Dyslexi förbannelse eller möjlighet?: Att lära sig leva med läs- och skrivsvårigheter*. Lund: BTJ förlag.

Handbook of reading disability research (2011). McGill-Franzen, Anne & Allington, Richard L. (red.) New York: Routledge.

Hedman, Christina (2009). *Dyslexi på två språk [Elektronisk resurs]: en multipel fallstudie av spansk-svensktalande ungdomar med läs- och skrivsvårigheter*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2009. (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-29247>).

Identifiering, diagnostik samt specialpedagogiska insatser för elever med läs- och skrivsvårigheter: Konsensusprojektet (2006). Mats Myrberg & Anna-Lena Lange (red.) Härnösand: Specialpedagogiska institutet och Stockholm: Lärarhögskolan.

Madison, Sigrid (2007). *Läkande läsning och skrivning en handbok om dyslexi*. Enskede: TPB.

Nilsson, Jenny (red.) (2008). *Olika sätt att läsa: om barn med funktionsnedsättningar och deras läsning*. Lund: BTJ förlag.

Preventing Reading Difficulties in Young Children (1998). Catherine E. Snow, M. Susan Burns & Peg Griffin (red.). Report: ED416465. 1998.

Samuelsson, Stefan (2009). *Dyslexi och andra svårigheter med skriftspråket*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.

Sandin, Bengt & Zetterqvist Nelson, Karin (2006). *Synen på läs- och skrivsvårigheter och utvecklingen av en skola för alla. Normalitetens förhandling och förvandling: en antologi om barn, skola och föräldraskap*. S. 67–96.

Troia, Gary A. (red.) (2009). *Instruction and assessment for struggling writers: evidence-based practices*. New York: Guilford Press.

Bedömning av språk-, läs- och skrivutveckling

Assessing new literacies: perspectives from the classroom (2009). Burke, Anne & Hammett, Roberta F. (red.) New York: Peter Lang.

Att bedöma eller döma. Tio artiklar om bedömning och betygsättning (2002). Skolverket.

Caldwell, JoAnne (2008). *Comprehension assessment: a classroom guide*. New York: Guilford Press.

Cooper, J. David & Kiger, Nancy D. (2011). *Literacy assessment: helping teachers plan instruction*. 4th ed. Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.

Frylmark, Astrid (2008). *Läsa eller lyssna: manual för bedömning av elevers informationsåtergivning av fakta ur texter efter läsning, lyssning eller samtidig läsning och lyssning*. 1. tr. Härnösand: OrdAF.

Johansson, Maj-Gun (2009). *LäsEttan: test i avkodning och bokstavskännet: för kartläggning och säkerställande av nybörjarläsning.Handledning med kopieringsunderlag*. 1. utg. Stockholm: Natur & kultur.

Lundberg, Ingvar & Herrlin, Katarina (2005). *God läsutveckling: kartläggning och övningar*. 2. utök. uppl. Stockholm: Natur och kultur

Lundberg, Ingvar (2008). *God skrivutveckling: kartläggning och övningar*. 1. uppl. Stockholm: Natur och kultur

Palmér, Anne & Östlund-Stjärnegårdh, Eva (2005). *Bedömning av elevtext. En modell för analys*. Stockholm: Natur och Kultur.

Pedagogisk bedömning. Om att dokumentera, bedöma och utveckla kunskap. (2005). Lars Lindstöm & Viveca Lindberg (red.). Stockholm: HLS förlag.

Rosén, Monica (2008). *Läsförståelse under luppen: observera, bedöma, utveckla*. 1. uppl. Stockholm: Natur och kultur.

Svenska skrivregler. [Ny utg.] (2005). Stockholm: Liber.

Tänkarna springer före ... Att bedöma ett andraspråk i utveckling (2005). Tua Abrahamsson & Pirkko Bergman (red.). Stockholm: HLS förlag.

Tekstvärdering som didaktisk utmaning. (2009). Ove Kristian Hauga-lökken, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Hildegunn Otnes (red.) Oslo: Universitetsforlaget.

Textvård: att läsa, skriva och bedöma texter. 2. uppl. (2010). Stockholm: Norstedt.

Översikt observationspunkter, läsa och skriva

	LÄSA	SKRIVA
A:1	Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning <i>Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig</i>	Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler <i>Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något</i>
A:2	Eleven ”läser” både på och mellan raderna vid lärarens högläsning <i>Jag förstår vad texten handlar om när någon läser för mig</i>	Eleven skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord <i>Jag kan skriva mitt namn och skriva av bokstäver och ord</i>
A:3	Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver <i>Jag känner igen en del ord och bokstäver när jag läser</i>	Eleven känner igen och skriver flera bokstäver och kopplar dem till bokstavsljuden <i>Jag kan skriva flera bokstäver och vet hur de låter</i>
A:4	Eleven känner igen flera bokstäver, har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet <i>Jag känner igen flera bokstäver, kan läsa ihop dem till ord och förstår vad jag läser</i>	Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas <i>Jag prövar att skriva för att berätta eller komma ihåg</i>
STÄMNING	AVSTÄMNING A Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet <i>Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser</i>	

	LÄSA	SKRIVA
B:1	Eleven kan alla bokstävers namn och ljud, ljudar ihop ord och börjar utnyttja den ortografiska avkodningsstrategin (helordsläsning) <i>Jag kan alla bokstäver och kan läsa själv</i>	Eleven skriver ord eller kortare text med eller utan bildstöd <i>Jag kan skriva ord och korta texter</i>
B:2	Eleven visar förståelse vid egen läsning <i>Jag förstår det jag läser och kan berätta vad det handlar om</i>	Eleven formar bokstäver på ett funktionellt sätt och skriver läsligt för hand <i>Jag använder alla bokstäver och skriver så andra kan läsa</i>
B:3	Eleven ”läser mellan raderna” vid egen läsning av elevnära texter <i>Jag förstår och kan hitta bra poänger i det jag läser</i>	Eleven visar förståelse för hur meningar skrivs <i>Jag skriver meningar med stor bokstav och punkt</i>
B:4	Eleven använder olika strategier som stöd i läsningen <i>Jag använder olika sätt för att läsa och förstå en text</i>	Eleven använder olika strategier som stöd i skrivandet <i>Jag använder olika slags stöd när jag skriver en text</i>
STÄMNING	AVSTÄMNING B Eleven läser med hjälp av både ljudning och ortografisk helordsläsning samt visar förståelse vid egen läsning <i>Jag kan alla bokstäver, förstår det jag läser och märker när jag läser fel</i>	

	LÄSA	SKRIVA
C:1	Eleven läser för upplevelse och lärande <i>Jag läser för att uppleva och lära</i>	Eleven skriver berättande text med tydlig handling <i>Jag skriver berättelser med inledning, händelseförlopp och avslutning</i>
C:2	Eleven läser ofta och regelbundet både korta och längre texter av olika slag <i>Jag läser olika slags texter ofta och regelbundet</i>	Eleven följer vanliga stavningskonventioner vid skrivande av texter <i>Jag kan stava många ord och vet hur man tar reda på hur ord stavas</i>
C:3	Eleven ”läser mellan raderna”, dvs. förstår och tolkar innehåll i berättelser och faktatext <i>Jag förstår det viktiga i berättelser och faktatexter</i>	Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text <i>Jag kan skriva om det jag lärt mig med egna ord så andra förstår</i>
C:4		Eleven visar förmåga att planera, organisera och bearbeta innehåll och form i en text <i>Jag planerar mitt skrivande och ändrar i texten för att göra den bättre</i>
STÄMNING	AVSTÄMNING C Eleven läser flytande med förståelse både kortare och längre texter där ortografisk helordsläsning dominerar <i>Jag kan läsa flytande: känner lätt igen hela ord och förstår det jag läser</i>	

	LÄSA	SKRIVA
D:1	Eleven tar hjälp av ordens uppbyggnad för att underlätta läsflyt och läsförståelse	Eleven följer nästan genomgående de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
D:2	Eleven använder varierande sätt att läsa beroende på syftet med läsningen	Eleven använder ibland några texttypiska drag vid skrivande och prövar att bearbeta sina texter med stöd av andras råd
D:3	Eleven läser regelbundet längre texter av olika slag med flyt och förståelse	Eleven visar förståelse för att texter kan skrivas för olika syften och mottagare
STÄMNING	AVSTÄMNING D Eleven läser obehindrat med förståelse	

	LÄSA	SKRIVA
E:1	Eleven börjar använda kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att berika sitt samtal om texter	Eleven följer de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
E:2	Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad, layout och komposition för att fördjupa förståelsen	Eleven använder oftast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd
E:3	Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text	Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare
STÄMNING	AVSTÄMNING E Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text	

	LÄSA	SKRIVA
F:1	Eleven använder kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt	Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande
F:2	Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter	Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd
F:3	Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av förståelsestrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning	Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare
STÄMNING	AVSTÄMNING F Eleven läser längre texter inom olika ämnen med flyt och anpassar användningen av förståelsestrategier samt har ett kritiskt förhållningssätt till texters syfte, innehåll och form	

Observationspunkter, lärarmatris

Elevens namn

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

- A:1** Eleven visar uppmärksamhet vid högläsning
Jag lyssnar och följer med i handlingen när någon läser för mig
-
- A:2** Eleven "läser" både på och mellan raderna vid lärarens högläsning
Jag förstår vad texten handlar om när någon läser för mig
-
- A:3** Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver
Jag känner igen en del ord och bokstäver när jag läser
-
- A:4** Eleven känner igen flera bokstäver, har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet
Jag känner igen flera bokstäver, kan läsa ihop dem till ord och förstår vad jag läser
-

SKRIVA

- A:1** Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler
Jag använder bilder, tecken och symboler för att berätta något
-
- A:2** Eleven skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord
Jag kan skriva mitt namn och skriva av bokstäver och ord
-
- A:3** Eleven känner igen och skriver flera bokstäver och kopplar dem till bokstavsljuden
Jag kan skriva flera bokstäver och vet hur de låter
-
- A:4** Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas
Jag provar att skriva för att berätta eller komma ihåg
-

AVSTÄMNING A

Eleven har knäckt läskoden och visar förståelse för innehållet
Jag kan läsa ihop bokstäver till ord och förstår det jag läser

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

B:1 Eleven kan alla bokstävers namn och ljud, ljudar ihop ord och börjar utnyttja den ortografiska avkodningsstrategin (helordsläsning)

Jag kan alla bokstäver och kan läsa själv

B:2 Eleven visar förståelse vid egen läsning

Jag förstår det jag läser och kan berätta vad det handlar om

B:3 Eleven "läser mellan raderna" vid egen läsning av elevnära texter

Jag förstår och kan hitta bra poänger i det jag läser

B:4 Eleven använder olika strategier som stöd i läsningen

Jag använder olika sätt för att läsa och förstå en text

SKRIVA

B:1 Eleven skriver ord eller kortare text med eller utan bildstöd

Jag kan skriva ord och korta texter

B:2 Eleven formar bokstäver på ett funktionellt sätt och skriver läsligt för hand

Jag använder alla bokstäver och skriver så andra kan läsa

B:3 Eleven visar förståelse för hur meningar skrivs

Jag skriver meningar med stor bokstav och punkt

B:4 Eleven använder olika strategier som stöd i skrivandet

Jag använder olika slags stöd när jag skriver en text

AVSTÄMNING B

Eleven läser med hjälp av både ljudning och ortografisk helordsläsning samt visar förståelse vid egen läsning

Jag kan alla bokstäver, förstår det jag läser och märker när jag läser fel

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

C:1 Eleven läser för upplevelse och lärande

Jag läser för att uppleva och lära

C:2 Eleven läser ofta och regelbundet både korta och längre texter av olika slag

Jag läser olika slags texter ofta och regelbundet

C:3 Eleven "läser mellan raderna", dvs. förstår och tolkar innehåll i berättelser och faktatext

Jag förstår det viktiga i berättelser och faktatexter

SKRIVA

C:1 Eleven skriver berättande text med tydlig handling

Jag skriver berättelser med inledning, händelseförlopp och avslutning

C:2 Eleven följer vanliga stavningskonventioner vid skrivande av texter

Jag kan stava många ord och vet hur man tar reda på hur ord stavas

C:3 Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text

Jag kan skriva om det jag lärt mig med egna ord så andra förstår

C:4 Eleven visar förmåga att planera, organisera och bearbeta innehåll och form i en text

Jag planerar mitt skrivande och ändrar i texten för att göra den bättre

AVSTÄMNING C

Eleven läser flytande med förståelse både kortare och längre texter där ortografisk helordsläsning dominerar

Jag kan läsa flytande: känner lätt igen hela ord och förstår det jag läser

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

D:1 Eleven tar hjälp av ordens uppbyggnad för att underlätta läsflyt och läsförståelse

D:2 Eleven använder varierande sätt att läsa beroende på syftet med läsningen

D:3 Eleven läser regelbundet längre texter av olika slag med flyt och förståelse

SKRIVA

D:1 Eleven följer nästan genomgående de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

D:2 Eleven använder ibland några texttypiska drag vid skrivande och prövar att bearbeta sina texter med stöd av andras råd

D:3 Eleven visar förståelse för att texter kan skrivas för olika syften och mottagare

AVSTÄMNING D

Eleven läser obehindrat med förståelse

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

E:1 Eleven börjar använda kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att berika sitt samtal om texter

E:2 Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad, layout och komposition för att fördjupa förståelsen

E:3 Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text

SKRIVA

E:1 Eleven följer de vanligaste reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

E:2 Eleven använder oftast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd

E:3 Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare

AVSTÄMNING E

Eleven läser längre texter med flyt och är på god väg att anpassa användningen av förståelsestrategier beroende på såväl syfte som typ av text

OBSERVATIONSPUNKTER

LÄSA

F:1 Eleven använder kunskap om ords betydelser och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt

F:2 Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter

F:3 Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av förståelsestrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning

SKRIVA

F:1 Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande

F:2 Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd

F:3 Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare

AVSTÄMNING F

Eleven läser längre texter inom olika ämnen med flyt och anpassar användningen av förståelsestrategier samt har ett kritiskt förhållningssätt till texters syfte, innehåll och form

Observationspunkter, klassöversikt

	LÄSA					

SKRIVA

A:1 Eleven visar förståelse för bilder, tecken och symboler

A:2 Eleven skriver sitt namn och kopierar bokstäver och ord

A:3 Eleven känner igen och skriver flera bokstäver och kopplar dem till bokstavsjuden

A:4 Eleven skriver för att uttrycka sig eller minnas

AVSTÄMNING A

LÄSA	
B:1 Eleven kan alla bokstävers namn och ljud, ljudar ihop ord och börjar utnyttja den ortografiska avkodningsstrategin (helordsläsning)	
	B:2 Eleven visar förståelse vid egen läsning
B:3 Eleven "läser mellan raderna" vid egen läsning av elevnära texter	
B:4 Eleven använder olika strategier som stöd i läsningen	
AVSTÄMNING B	

SKRIVA																												
C:1 Eleven skriver berättande text med tydlig handling																												
C:2 Eleven följer vanliga stavningskonventioner vid skrivande av texter																												
C:3 Eleven hämtar information och kunskaper från någon anvisad källa och skriver med egna ord en sammanhängande text																												
C:4 Eleven visar förmåga att planera, organisera och bearbeta innehåll och form i en text																												
AVSTÄMNING C																												

	SKRIVA	<p>E:1 Eleven följer de vanliga reglerna för såväl stavning som meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande</p>	<p>E:2 Eleven använder ofast olika texttypiska drag vid skrivande och bearbetar sina texter med stöd av andras råd</p>	<p>E:3 Eleven försöker anpassa sin text för olika syften och mottagare</p>	AVSTÄMNING E

LÄSA				
F:1 Eleven använder kunskap om ords betydelse och texters innehåll för att samtala om dem på ett kritiskt sätt				
F:2 Eleven använder kunskap om texters uppbyggnad och layout för att inta ett kritiskt förhållningssätt till texter				
F:3 Eleven läser längre och mer komplexa texter och anpassar samt varierar användningen av förståelsestrategier för att inta ett kritiskt förhållningssätt vid läsning				
AVSTÄMNING F				

	SKRIVA	F:1 Eleven behärskar användning av de vanligaste reglerna för stavning, meningsbyggnad och interpunktion samt tar stöd av olika hjälpmedel vid skrivande	F:2 Eleven behärskar användning av texttypiska drag vid skrivande, ger omdömen och bearbetar sina texter med stöd av andras råd	F:3 Eleven använder olika tekniker för att anpassa sin text till syfte och mottagare	
	AVSTÄMNING F				

Översikt över observationspunkterna samtala, tala och lyssna

BERÄTTANDE	BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE, ARGUMENTERANDE
<p>Eleven berättar händelser, historier och upplevelser och kan lyssna på andra</p> <p><i>Jag kan berätta i grupp och lyssna på andra</i></p>	<p>Eleven beskriver olika företeelser så andra förstår</p> <p><i>Jag kan beskriva olika saker så andra förstår vad jag menar</i></p>
<p>Eleven återberättar sammanhängande händelser sagor eller andra berättelse</p> <p><i>Jag kan återberätta en händelse eller saga så andra förstår vad jag menar</i></p>	<p>Eleven förklarar på ett begripligt sätt</p> <p><i>Jag kan förklara så andra förstår vad jag menar</i></p>
<p>Eleven berättar sammanhängande berättelser med tydlig poäng</p> <p><i>Jag kan berätta längre berättelser så poängen blir tydlig</i></p>	<p>Eleven ger och tar muntliga instruktioner</p> <p><i>Jag kan ge och ta muntliga instruktioner</i></p>
	<p>Eleven uttrycker åsikter, argumenterar och tar intryck av andras argument</p> <p><i>Jag talar om vad jag tycker och tänker och lyssnar på andras åsikter</i></p>
SAMTALA OCH REDOGÖRA	
<p>Eleven anpassar sitt sätt att samtala till olika syften, situationer och mottagare</p> <p><i>Jag kan använda språket på olika sätt beroende på vilken situation det är och vilka som lyssnar</i></p>	<p>Eleven förbereder och genomför en muntlig redogörelse med anpassning till syfte, situation och mottagare</p> <p><i>Jag kan förbereda och prata om ett speciellt ämne för mina klasskamrater eller andra som lyssnar</i></p>

Observationspunkter, lärarmatris

Elevens namn _____

OBSERVATIONSPUNKTER

BERÄTTANDE

Eleven berättar händelser, historier och upplevelser och kan lyssna på andra

Jag kan berätta i grupp och lyssna på andra

Eleven återberättar sammanhängande händelser sagor eller andra berättelse

Jag kan återberätta en händelse eller saga så andra förstår vad jag menar

Eleven berättar sammanhängande berättelser med tydlig poäng

Jag kan berätta längre berättelser så poängen blir tydlig

BESKRIVANDE, FÖRKLARANDE, INSTRUERANDE, ARGUMENTERANDE

Eleven beskriver olika företeelser så andra förstår

Jag kan beskriva olika saker så andra förstår vad jag menar

Eleven förklarar på ett begripligt sätt

Jag kan förklara så andra förstår vad jag menar

Eleven ger och tar muntliga instruktioner

Jag kan ge och ta muntliga instruktioner

Eleven uttrycker åsikter, argumenterar och tar intryck av andras argument

Jag talar om vad jag tycker och tänker och lyssnar på andras åsikter

SAMTALA OCH REDOGÖRA

Eleven anpassar sitt sätt att samtala till olika syften, situationer och mottagare

Jag kan använda språket på olika sätt beroende på vilken situation det är och vilka som lyssnar

Eleven förbereder och genomför en muntlig redogörelse med anpassning till syfte, situation och mottagare

Jag kan förbereda och prata om ett speciellt ämne för mina klasskamrater eller andra som lyssnar

Beställning

via särskild beställningsblankett

som finns på

Skolverkets hemsida

www.skolverket.se

Beställningsnummer:

Lärohandledning 12:1285

Observationsschema 12:1286

Grafisk form: AB Typoform

Tryck: Edita Västra Aros AB

Västerås 2012

Nya Språket lyfter! är ett bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för årskurs 1–6 i grundskolan och sameskolan samt för årskurs 1–7 i specialskolan och kan användas i samarbetet med modersmåls lärare. Det bygger på löpande observationer i den ordinarie undervisningen. Till sin hjälp har läraren en handledning med en forskningsöversikt och observations- och avstämningpunkter som fokuserar både elevens språkutveckling och lärarens undervisning. Eleven får ett eget schema att arbeta med som synliggör den egna språkutvecklingen.